

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

СПАДКОВІ СПОРИ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ: ЯК ЗАХИСТИТИ ІНТЕРЕСИ КЛІЄНТА?

Комітет з сімейного права НААУ,
Комітет з цивільного права та процесу НААУ
(Секція зі спадкового права)

2022

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

СПАДКОВІ СПОРИ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ: ЯК ЗАХИСТИТИ ІНТЕРЕСИ КЛІЄНТА?

КОМІТЕТ З СІМЕЙНОГО ПРАВА НААУ,
КОМІТЕТ З ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ НААУ
(СЕКЦІЯ СПАДКОВОГО ПРАВА)

Колектив авторів:

Ганна Гаро — сімейний адвокат і медіатор, кандидат юридичних наук, Голова Комітету з сімейного права НААУ, Керівник Центру сімейного права ВША НААУ, лектор Вищої школи адвокатури НААУ, телефон +38 (067) 390 65 17, електронна адреса gannagaro@gmail.com (10).

Людмила Гриценко — адвокат, медіатор, член Ради Комітету з сімейного права НААУ, регіональний представник молодіжного комітету НААУ — UNBA NextGen у Черкаській області, лектор Вищої школи адвокатури НААУ, співзасновник ЮГ «Право», тренер тренінгової групи «АС», телефон +38 (067) 218 37 23, електронна адреса pravo.ck.group@gmail.com (5, 10, 12).

Олексій Мотилюк — адвокат, медіатор, член Ради та керівник Секції зі спадкового права Комітету цивільного права і процесу НААУ, член Комітету з питань верховенства права НААУ, аспірант Хмельницького університету управління та права ім. Л. Юзькова, засновник АБ «Мотилюк і партнери», співзасновник ГО «Подільський центр медіації», телефон +38 (097) 211 69 69, електронна адреса alekseymnotar@gmail.com (1, 4, 9).

Вікторія Сандулеєва — адвокат, член Ради Комітету цивільного права і процесу НААУ, телефон +38 (099) 032 24 56, електронна адреса sandulieieva@gmail.com (2, 7).

Тамара Денисова — адвокат, член Центру сімейного права ВША НААУ, телефон +38 (098) 206 50 09, електронна адреса denysovatoma@gmail.com (5, 6).

Ольга Серишева — адвокат, член Ради Комітету з сімейного права НААУ, телефон +38 (097) 605 92 13, електронна адреса olha.advocate@gmail.com (Вступ, 11).

Оксана Вікенфельд — адвокат, член Центру сімейного права ВША НААУ, телефон +38 (063) 435 95 23, електронна адреса oxana.wickenfeld@gmail.com (8).

Тетяна Жидачек — адвокат, керівник адвокатського бюро «Тетяни Жидачек», телефон +38 (097) 248 93 77, електронна адреса t.zhydachek@gmail.com (3).

С71 Спадкові спори у разі смерті одного з подружжя: як захистити інтереси клієнта? Г. Гаро, Л. Гриценко, О. Мотилюк, В. Сандулеєва, Т. Денисова, О. Серишева, О. Вікенфельд, Т. Жидачек. Х.: ФАКТОР-МЕДІА, 2022. 144 с.

ISBN 978-966-180-746-3

Методичні рекомендації підготовлені колективом авторів — адвокатами, які практикують у сфері спадкового та сімейного права.

Посібник покликаний звернути увагу адвокатів на особливості спадкових спорів у разі смерті одного з подружжя для ефективного та законного захисту прав та інтересів клієнта. Питання регулювання спадкових відносин подружжя вимагає особливої уваги та комплексного підходу. Адже чинне цивільне законодавство та судова практика, що склалася в результаті вирішення спадкових спорів із цих питань, визначають широкий спектр стратегій дій адвоката або представника щодо знаходження оптимального та найбільш раціонального вирішення проблеми клієнта.

УДК 347.655

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. НАСТАННЯ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ: ПЕРША КОНСУЛЬТАЦІЯ АДВОКАТА	6
2. СКЛАД СПАДЩИНИ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ	10
2.1. Характеристика складу майна, що спадкується подружжям	10
2.2. Визначення обсягу майна у випадку спадкування подружжям	12
3. ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ЧАСТКИ ТОГО З ПОДРУЖЖЯ, ХТО ПОМЕР, У СПІЛЬНОМУ МАЙНІ ІНШИМИ СПАДКОЄМЦЯМИ	15
3.1. Щодо спадкування частки того з подружжя, хто помер, іншим з подружжя	15
3.2. Щодо спадкування частки того з подружжя, хто помер, іншими спадкоємцями	19
4. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ СПІЛЬНОГО ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ	25
5. ТИПОВІ ПРОБЛЕМИ ПРИ УКЛАДЕННІ ТА ВИКОНАННІ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ	30
5.1. Особливості спадкового договору з участю подружжя	39
5.2. Розірвання спадкового договору	42
5.3. Виконання спадкового договору	47
5.4. Переваги укладення спадкового договору	47

6. ЯКЩО КЛІЄНТ УСПАДКУВАВ БОРГИ?	52
7. СПАДКУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ: ЯК ЗАБРАТИ СВОЄ?	60
7.1. Корпоративні права як об'єкт спадкування	60
7.2. Обсяг та вартість корпоративних спадкових прав.....	64
8. СТРАТЕГІЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ КЛІЄНТА У СПРАВАХ ПРО СПАДКУВАННЯ У ВИПАДКУ СМЕРТІ ЖІНКИ ЧИ ЧОЛОВІКА, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ, АЛЕ НЕ ПЕРЕБУВАЛИ У ШЛЮБІ МІЖ СОБОЮ	68
9. РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ АДВОКАТА З НОТАРІУСОМ, ЯКИЙ ЗАВІВ СПАДКОВУ СПРАВУ	77
10. МИРНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ СПОРІВ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ	86
11. ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ СПАДЩИНИ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ	93
12. АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО УКЛАДЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ ЗА 2020 — 2021 РОКИ	97

ВСТУП

Шлюбно-сімейні стосунки та відносини приватної власності тісно пов'язані з інститутом спадкування майна. Можливість управління своїм майном, розпорядження ним є однією з найважливіших гарантій захисту приватної власності.

Особливе значення має вирішення практичних питань, що виникають у разі смерті одного з подружжя, для ефективного й законного захисту прав та інтересів клієнта.

Після смерті одного з подружжя в іншого з подружжя з'являється необхідність в отриманні кваліфікованої та фахової правової допомоги щодо оформлення своєї частки в спільному майні подружжя. Так, покоління змінюються, а проблеми спадкування подружнього майна залишаються актуальними. Питання регулювання спадкових відносин подружжя потребує особливої уваги та комплексного підходу. Адже чинне цивільне законодавство та судова практика, що склалася в результаті вирішення спадкових спорів із цих питань, визначають широкий спектр стратегій дій адвоката або представника щодо знаходження оптимального та найбільш раціонального вирішення проблеми клієнта.

У цьому методичному посібнику проблематика спадкових спорів щодо подружнього майна висвітлена різносторонньо, зокрема:

- визначено особливості надання першої консультації адвокатом; особливості спадкування частки померлого подружжя іншими спадкоємцями; специфіку спільного заповіту подружжя;
- розглянуто особливості укладання та виконання спадкового договору; практичну реалізацію спадкування корпоративних прав;
- надано розгорнуту характеристику роботи адвоката з нотаріусом.

Особливу увагу приділено питанню медіації в аспекті мирного врегулювання спадкових спорів у разі смерті одного з подружжя.

1. НАСТАННЯ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ: ПЕРША КОНСУЛЬТАЦІЯ АДВОКАТА

У випадку смерті одного з подружжя при зверненні до адвоката за першою консультацією той з подружжя, який пережив іншого, часто одночасно є також і спадкоємцем за заповітом чи за законом або має право на обов'язкову частку в спадщині, здебільшого потребує правової інформації, порад адвоката, а також емоційної підтримки.

Значення емоційного інтелекту адвоката в цьому випадку переоцінити важко. Зважаючи також і на те, що сьогодні такі звернення до адвокатів є доволі частими через короткий проміжок часу після відкриття спадщини, емоційна складова для клієнта дуже вагома.

Не зупиняючись детально на психологічних аспектах і необхідності для адвоката застосовувати знання щодо емоційного інтелекту і відповідні навички, пропоную розглянути таку консультацію як структуровану бесіду чи інтерв'ю.

Завдання адвоката при цьому отримати максимум фактичних даних про обставини і фактори, які впливають чи можуть потенційно вплинути на реалізацію спадкових та/або сімейних прав клієнта в майбутньому. Ці дані й обставини потрібні адвокату для опрацювання стратегії досягнення бажаного для клієнта правового результату. Їх повнота і чітка структура дають змогу забезпечити якісний аналіз кейсу.

Пропоную застосовувати **ОПИТУВАЛЬНИК / АНКЕТУ**, який заповнюється адвокатом під час консультації та може бути адаптований кожним адвокатом для власних потреб і специфіки правовідносин.

Базові дані щодо факту та місця відкриття спадщини, доказів:

- дата смерті спадкодавця (*момент відкриття спадщини*);
- наявність у клієнта оригіналу свідоцтва про смерть (*воно необхідне, серед іншого, для отримання витягів зі спадкового реєстру про наявні заповіти / спадкові договори, спадкові справи*);
- місце реєстрації спадкодавця (*чи наявний документ*);
- місце фактичного проживання спадкодавця (*які є докази цього*).

Дані клієнта:

- П. І. Б.;
- місце реєстрації та фактичного проживання;
- ступінь споріднення / родинні чи інші стосунки зі спадкодавцем (*зареєстрований шлюб, перебування у фактичних шлюбних відносинах*).

Базові дані щодо підстав спадкування та кола спадкоємців:

за заповітом:

- дані заповіту/заповітів (*якщо відомі — індивідуальний заповіт, заповіт подружжя*);
- інші спадкоємці за цим заповітом / іншим заповітом (*якщо відомі — П. І. Б., місце проживання*);
- особи, які мають право на обов'язкову частку в спадщині (*якщо відомі — П. І. Б., місце проживання, дата народження кожного, чи є особами з інвалідністю*);

за законом:

- спадкоємці першої черги за законом (*якщо відомі — П. І. Б., місце проживання, дата народження кожного, чи є особами з інвалідністю*);
- спадкоємці другої/третьої черги за законом (*якщо відомі — П. І. Б., місце проживання*);
- спадкоємці четвертої черги за законом (*якщо відомі — П. І. Б., місце проживання, дата народження кожного, чи є особами з інвалідністю*) і якими доказами може бути підтверджено їх спільне проживання зі спадкодавцем;

спадковий договір:

- дані спадкового договору (*якщо відомі — яке майно є його предметом*).

Базові дані щодо майна:

майно в спільній сумісній власності клієнта і спадкодавця (нерухоме і рухоме):

- дані майна (*адреса, ідентифікатори, характеристики*);

— правовстановлюючі документи на майно (якщо наявні — їх вид, дата видання/оформлення, державна та інша реєстрація прав на майно);

— обтяження майна (якщо наявні/відомі — їх вид (арешт, іпотека, права третіх осіб));

майно в спільній частковій власності клієнта і спадкодавця / інших осіб (нерухоме та рухоме):

— дані майна і розмір частки в праві власності на нього клієнта та спадкодавця / інших осіб (адреса, ідентифікатори, характеристики, П. І. Б. співвласників);

— правовстановлюючі документи на майно (якщо наявні — їх вид, дата видання/оформлення, державна та інша реєстрація прав на майно);

— обтяження майна (якщо наявні/відомі, їх вид (арешт, іпотека, права третіх осіб)).

Базові дані щодо зобов'язань спадкодавця перед третіми особами:

— зобов'язання перед кредиторами та їх характеристики (суми, строки, відсотки тощо);

— аліментні зобов'язання та їх характеристики (суми, строки, відсотки тощо).

Дані про звернення клієнта до нотаріуса:

заведена спадкова справа:

— місце заведення спадкової справи (якщо відомо — у якого нотаріуса, яким документом підтверджується факт заведення);

— номер спадкової справи (якщо відомий);

спадкова справа не заведена:

— бажане для клієнта місце заведення спадкової справи (у якого нотаріуса, мотивація).

Дані про наявність спорів щодо спадкового майна.

Попередні відомості про бажаний для клієнта сценарій розвитку подій (бажаний правовий результат).

Застосування такого опитувальника допоможе адвокату структурувати відомості про кейс, а також на доволі ранній стадії встановити його проблемні аспекти (наприклад, відсутність у клієнта відомостей, документів, наявність претензії третіх осіб, наявність спору).

З огляду на характер таких проблемних аспектів адвокат матиме можливість запропонувати клієнту дієву стратегію для досягнення клієнтом бажаного правового результату.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Конвенція про запровадження порядку реєстрації заповітів від 16.05.1972 (Базельська конвенція).
- Цивільний кодекс України.
- Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII.
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.
- Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5.
- Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.
- Порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1141.

2. СКЛАД СПАДЩИНИ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ

2.1. Характеристика складу майна, що спадкується подружжям

Відповідно до ст. 1261 ЦК України той з подружжя, який пережив спадкодавця, належить до першої черги спадкоємців за законом.

При цьому право на спадщину має тільки той з подружжя, з яким померлий на день смерті перебував в офіційно зареєстрованому шлюбі. Спільне проживання в цивільному або релігійному шлюбі не дає право на спадкування в першу чергу.

За загальним приписом до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті; не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця (ст. 1218, 1219 ЦК України).

У випадку спадкування подружжям діє той же принцип, але до складу спадщини, включається лише те майно, що на момент відкриття спадщини мало режим спільної сумісної власності. Це правило працює й у разі спадкування за законом, і в разі прийняття спадщини за заповітом (ст. 1226, 1243 ЦК України). Відповідно режим спільної сумісної власності поширюється лише на те майно, що було набуто подружжям за час шлюбу (ст. 368 ЦК України).

Сімейний кодекс України (частина перша ст. 61) встановлює що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного із цивільного обороту.

«Тому у складі спадщини подружжя може перебувати будь-яке майно, крім прав та обов'язків, нерозривно пов'язаних з особою спадкодавця» (рішення Конституційного Суду України у справі № 17-рп/2012 від 19.09.2012).

Так, за зазначеним принципом можуть бути успадковані й борги померлого подружжя, наприклад наявна за життя заборгованість з аліментних зобов'язань:

«Суд першої інстанції дійшов правильного висновку про наявність підстав для задоволення позовних вимог про стягнення з відповідачів, які є спадкоємцями майна померлого, заборгованості за аліментами» (постанова ВСУ від 21.03.2018, справа № 161/11682/15-ц).

Таким чином, презумпція спільності права власності на майно подружжя поширюється і на спадкові правовідносини.

Відповідно до частини першої ст. 1226 ЦК України частка в праві спільної сумісної власності спадкується на загальних підставах.

За загальним правилом частка в спільній сумісній власності того з подружжя, хто пережив спадкодавця, становить 1/2 майна, підлягає виділу та не входить до складу спадщини і не включається до спадкового майна після смерті іншого з подружжя.

Водночас заслуговує на увагу п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», у якому зазначається, що

«частка померлого співвласника не може бути змінена за рішенням суду, а для оформлення права на спадщину закон не вимагає рішення суду про визначення частки спадкодавця».

Крім того, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20.06.2018 у справі № 640/13903/16-ц (провадження № 61-15147св18) наявний висновок про те, що визначення судом частки подружжя в праві спільної сумісної власності на нерухоме майно за померлими не узгоджуються з вимогами чинного законодавства, оскільки в такому разі судом буде вирішено питання про права особи, яка не є стороною процесу та у зв'язку зі смертю не має цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності.

З наведеного вбачається, що презумпція рівності часток у праві спільної власності може бути спростована договором або рішенням

суду лише за життя співвласників. Після смерті одного зі співвласників вона стає неспростовною.

Положення ст. 92, 93 СК України надають подружжю право укладати шлюбний договір, яким будуть регулюватися майнові відносини між ними, а також визначатися їхні майнові права та обов'язки. Сторони можуть домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень ст. 60 цього Кодексу і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них (частини перша та друга ст. 97 СК України).

У такому випадку режим спільної сумісної власності подружжя на таке майно не поширюється, а отже, таке майно не може бути включено до спадкової маси після смерті одного з подружжя.

2.2. Визначення обсягу майна у випадку спадкування подружжям

Під час спадкування майна подружжя має бути визначено не лише склад, а й обсяг спадкового майна, на яке може набути право той з подружжя, хто пережив спадкодавця. При цьому необхідно відмежовувати, коли майно, зареєстроване за одним із подружжя на праві власності, є об'єктом права спільної сумісної власності та коли таке майно є особистою власністю одного з подружжя.

Насамперед треба визначити частку спадкоємця — дружини/чоловіка в майні, яке було спільно придбане подружжям під час шлюбу, і виключити цю частку зі складу спадкового майна. Наприклад, коли подружжя за життя придбало спільний житловий будинок, то після смерті одного з них треба встановити, яка частка в праві власності на будинок належала померлому, і тільки в цій частині й відкривається спадщина.

Частки в спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними (частина перша ст. 1267 ЦК України). Одночасно і стаття 70 СК України регламентує рівність часток кожного з подружжя при визначенні розміру частки дружини та чоловіка в спільному майні подружжя.

З огляду на наведене той з подружжя, хто пережив спадкодавця, спадкуватиме S частки майна, яке належало померлому на праві спільної сумісної власності. Крім того, за наявності інших спадкоємців першої черги ця $1/2$ частки буде розподілена між усіма спадкоємцями в рівних частках.

Наприклад, у випадку, якщо спадковим майном є квартира, набута під час шлюбу, та спадщину прийняли мати, двоє дітей та дружина спадкоємця, кожен з них успадкують у рівних частках $1/2$ частини квартири: $1/2 : 4 =$ по $1/8$ частки кожному спадкоємцю першої черги.

Таким чином, частка у спільній сумісній власності того з подружжя, хто пережив іншого, не входить до складу спадщини і не включається до спадкової маси.

Статтями 34, 71 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що в разі смерті одного з подружжя свідоцтво про право власності на частку в їх спільному майні видається нотаріусом на підставі письмової заяви другого з подружжя з наступним повідомленням спадкоємців померлого, які прийняли спадщину. Таке свідоцтво може бути видано на половину спільного майна.

Як уже зазначалося, після смерті одного з подружжя спадщина відкривається тільки на майно, яке належало спадкодавцю особисто, а частка іншого з подружжя в об'єкті, що є спільним сумісним майном, не входить до складу спадщини.

Загалом чоловік /дружина отримує частку з половини сумісного майна, яке належить йому як співвласнику, і частку спадкового майна після померлого. Реалізуючи свої спадкові права, спадкоємець має право подати заяву про прийняття спадщини (чи відмови в її прийнятті) та заяву про видання свідоцтва про право на частку в спільному майні подружжя.

Тобто виданням свідоцтва фактично здійснюється відокремлення подружньої частки і спадкового майна.

У випадку, якщо майно, зареєстроване за спадкодавцем, не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, той з подружжя, хто є живим, може подати заяву про те, що він не претендує

на одержання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, оскільки майно є особистою приватною власністю спадкодавця. Неподання такої заяви не змінює правового режиму майна, яке входить до складу спадщини.

Відповідно заява одного з подружжя, хто є живим, про те, що він не претендує на одержання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, оскільки майно є особистою приватною власністю спадкодавця, підтверджує правовий статус майна померлого як його особистого майна.

Зі свого боку відмова від видання свідоцтва про право власності на частку в спільній сумісній власності подружжя не свідчить про відмову від права власності та не змінює правового статусу частки в спільному майні подружжя, а отже, не є наслідком входження відповідної частини майна до складу спадщини.

Зважаючи на те, що отримання одним з подружжя, який пережив іншого, свідоцтва про право власності на частку в їх спільному майні є його правом, а не обов'язком, у разі відмови спадкоємця від отримання свідоцтва або неможливості його отримання через відмову нотаріуса, питання щодо розподілу спадщини між спадкоємцями вирішується виключно в судовому порядку.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Цивільний Кодекс України.
- Постанова Верховного Суду України від 21.03.2018 у справі № 161/11682/15-ц.
- Рішення Конституційного Суду України у справі № 17-рп/2012 від 19.09.2012.
- Постанова Пленуму Верховного Суду від 30.05.2018 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування».
- Постанова Верховного Суду України від 20.06.2018 у справі № 640/13903/16-ц.
- Сімейний Кодекс України.

3. ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ЧАСТКИ ТОГО З ПОДРУЖЖЯ, ХТО ПОМЕР, У СПІЛЬНОМУ МАЙНІ ІНШИМИ СПАДКОЄМЦЯМИ

Процедура спадкування частки того з подружжя, хто помер, у спільному майні іншими спадкоємцями характеризується певними особливостями. У зв'язку із цим варто окремо описати процедури:

- спадкування частки померлого іншим з подружжя;
- спадкування частки померлого іншими спадкоємцями.

3.1. Щодо спадкування частки того з подружжя, хто помер, іншим з подружжя

Після смерті одного з подружжя його частка в праві спільної сумісної власності спадкується на загальних підставах. Проте процедура такого спадкування характеризується низкою особливостей для другого з подружжя, який залишився живим, а відтак для проведення детального аналізу необхідно звернутися до спеціалізованих нормативно-правових актів.

Такими актами є, зокрема, Закон України «Про нотаріат» та наказ Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України».

Із зазначених актів убачається, що свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з них видається нотаріусом за місцем відкриття спадщини.

При оформленні спадщини як за законом, так і за заповітом нотаріус повинен з'ясувати, чи є у спадкодавця той з подружжя, який його пережив і має право на одержання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя. Нотаріус роз'яснює такій особі її право на подання заяви про видання свідоцтва та порядок його видання.

Тобто в разі смерті одного з подружжя свідоцтво про право власності на частку в їхньому спільному майні видається нотаріусом на підставі письмової заяви другого з подружжя з наступним повідомленням спадкоємців померлого, які прийняли спадщину. Таке свідоцтво може бути видане на половину спільного сумісного майна подружжя, яке надалі стає приватною власністю другого з подружжя і в наступній процедурі спадкування участі не бере.

При виданні нотаріусом свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя важливо звернути уваги на дві необхідні умови:

- 1) перебування подружжя в зареєстрованому шлюбі;
- 2) придбання майна під час шлюбу на ім'я того з подружжя, який помер.

Необхідно зазначити, що одержання частки в спільному майні подружжя є правом того з подружжя, хто є живим (а не обов'язком).

Той із подружжя, хто є живим, має право подати заяву про те, що він не претендує на одержання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, оскільки майно є особистою приватною власністю спадкодавця. Така заява подається нотаріусу в письмовій формі як особисто, так і через представника, якщо останньому надано такі повноваження.

Однак такий варіант не може застосовуватися до випадків, коли правостановлюючий документ на майно, виданий на ім'я того з подружжя, який є живим, або ж з його змісту однозначно вбачається, що набуте майно є спільною сумісною власністю подружжя. Наприклад, один із подружжя надавав другому згоду на купівлю певного майна, уклавши на підтвердження цього договір. При цьому для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, така згода другого з подружжя має бути подана письмово.

Крім цього, подружжя також за шлюбним договором може визнати певне майно особистою приватною власністю одного з подружжя. У такому випадку режим спільної сумісної власності подружжя на таке майно не поширюється, а отже, свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з них не видається. Відповідно таке майно входить до спадкової маси та спадкується в загальному порядку спадкоємцями.

При цьому, на відміну від порядку, встановленого для подання заяви про прийняття спадщини, той з подружжя, який є живим, не має права подати заяву про видання на його ім'я свідоцтва про право власності, а потім відмовитися від його одержання.

У судовій практиці дотепер присутні спори з приводу того, у яких випадках має право відмовитися від своєї частки в спільному майні той з подружжя, який пережив, на користь інших спадкоємців та за яких умов таке майно буде входити до спадкової маси.

Виникає потреба відокремлення так званої «подружньої» частки і спадкового майна, до якого, власне, і входить частка в спільній сумісній власності того з подружжя, хто помер, яка спадкується на загальних підставах. Оскільки на практиці бувають випадки, коли другий з подружжя, не довівши, що майно є особистою власністю спадкоємця, відмовляється від видання свідоцтва про право власності на частку в спільній сумісній власності подружжя на користь інших спадкоємців.

У зв'язку із цим у постанові Верховного Суду у справі № 130/2319/17-ц від 08.04.2020 суд провів чітке розмежування, коли майно, зареєстроване за одним з подружжя на праві власності, є об'єктом права спільної сумісної власності та коли таке майно є особистою власністю одного з подружжя, як ці випадки впливають на порядок спадкування.

Суд зазначив, що статтями Закону України «Про нотаріат» передбачено, що в разі смерті одного з подружжя свідоцтво про право власності на частку в їх спільному майні видається нотаріусом на підставі письмової заяви другого з подружжя з наступним повідомленням спадкоємців померлого, які прийняли спадщину. Таке свідоцтво може бути видано на половину спільного майна.

Отже, потрібно розрізняти ситуації, коли майно, зареєстроване за одним з подружжя на праві власності, є об'єктом права спільної сумісної власності та коли таке майно є особистою власністю одного з подружжя.

Суд зазначив, що після смерті одного з подружжя відкривається спадщина тільки на майно, яке належало спадкодавцю особисто,

відповідно частка іншого з подружжя в об'єкті, який є спільним сумісним майном, не входить до складу спадщини.

Отже, той з подружжя, хто є живим, реалізуючи свої права як спадкоємець, має право подати заяву про прийняття спадщини (чи відмови в її прийнятті), а також заяву про видання свідоцтва про право на частку в спільному майні подружжя.

У разі, якщо майно, яке зареєстроване за спадкодавцем, не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, той з подружжя, хто є живим, може подати заяву про те, що він не претендує на одержання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, оскільки майно є особистою приватною власністю спадкодавця. Неподання такої заяви не змінює правового режиму майна, яке входить до складу спадщини.

Відповідно заява одного з подружжя, хто є живим, про те, що він не претендує на одержання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, оскільки майно є особистою приватною власністю спадкодавця, підтверджує правовий статус майна померлого як його особистого майна. Тобто таке майно буде спадкуватися в загальному порядку.

Щодо одержання цього свідоцтва другим з подружжям, то нотаріусу надається низка документів:

1) письмова заява про видання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя.

На заяві, яка підшивається до спадкової справи, нотаріусом установлюється особа, яка подала заяву, із зазначенням реквізитів відповідних документів, за якими її встановлено, робиться відмітка про перевірку справжності підпису. На заяві, яка надійшла поштою, справжність підпису другого з подружжя, який залишився живим, повинна бути посвідчена нотаріально;

2) свідоцтво про смерть одного з подружжя, видане органом державної реєстрації актів цивільного стану (копія залишається в спадковій справі);

3) свідоцтво про шлюб, видане органом державної реєстрації актів цивільного стану (копія залишається в спадковій справі);

4) документ, який підтверджує право спільної сумісної власності подружжя на майно.

При цьому свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті другого з подружжя видається

за умови подання документів, що підтверджують право власності на таке майно, або за наявності державної реєстрації права власності на таке майно в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Важливим є той факт, що заява про видання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя подається незалежно від поданої заяви про прийняття спадщини та про видання свідоцтва про право на спадщину.

Щодо строку, то свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя видається після оплати в день подання всіх необхідних документів.

3.2. Щодо спадкування частки того з подружжя, хто помер, іншими спадкоємцями

Після видання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя тому з подружжя, який є живим, відбувається процедура спадкування частки того з подружжя, хто помер, іншими спадкоємцями.

Для такої процедури застосовуються загальні положення про спадкування з певними особливостями, до яких належать такі.

Насамперед нотаріус повідомляє спадкоємців, які прийняли спадщину, про факт видання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні другому з подружжя.

Після цього спадкоємці, які з'явилися до нотаріуса, особисто подають заяву про те, що їм повідомлено про видання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя й у разі їх незгоди роз'яснено порядок звернення до суду.

Відсутнім спадкоємцям таке повідомлення повинно бути надіслане поштою. У такому повідомленні зазначається склад спільного сумісного майна подружжя, на частку якого другому з подружжя, який є живим, видано свідоцтво про право власності, а також роз'яснюється право звернення до суду в разі оспорювання спадкоємцями майнових прав того з подружжя, хто є живим.

Відповідно до ст. 71 Закону України «Про нотаріат» на підставі письмової заяви спадкоємців, які прийняли спадщину, за згодою другого з подружжя, що є живим, у свідоцтві про право власності може бути визначена і частка померлого в спільній власності.

Проте стосовно цього положення є неоднозначна судово-практика, зокрема щодо умови, що для визначення частки померлого в спільній власності необхідна обов'язкова згода другого з подружжя.

Тобто з проаналізованої норми вбачається, що поділ частки померлого в спільному сумісному майні можливий лише за умови наявності згоди іншого з подружжя. Проте ні положення Цивільного кодексу України, ні низки спеціалізованих нормативних правових актів особливо нічого не зазначають, які дії повинні вчиняти інші спадкоємці, якщо відсутня воля другого з подружжя ділити спільне сумісне майно, що спричиняє виникнення непорозумінь між учасниками спадкування.

З аналізу судової практики вбачається, що єдиним можливим варіантом є звернення до суду, проте лише після отримання відмови у вчиненні нотаріальних дій. Завдяки цій постанові нотаріуса звернення до суду нібито буде вважатися обґрунтованим.

Думаю, необхідно окремо виділити ще один момент у процедурі спадкування, відповідно до якого нотаріус не повинен відмовляти в оформленні права на спадщину після смерті одного зі співвласників, мотивуючи цю відмову тим, що необхідно визначити розмір часток співвласників.

Відповідно до частини другої ст. 370 ЦК України у разі виділу частки з майна, що є в спільній сумісній власності, вважається, що частки кожного зі співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду.

Згідно з частиною другою ст. 372 ЦК України у разі поділу майна, що є в спільній сумісній власності, вважається, що частки співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом.

Власне тому, оскільки в законодавстві зазначена презумпція рівності часток у спільній власності, звернення до суду може завершитися лише підтвердженням рівності часток усіх співвласників, у тому числі померлого.

Тобто в разі відсутності спору між співвласниками, які звернулися до нотаріуса з оформленням права на спадщину й готові були втілити свою домовленість у письмову форму в разі потреби в цьому, нотаріус не має жодних підстав для відмови.

Слід також звернути увагу на форму № 18 додатка № 25 до Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5, що використовується для оформлення свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, яка підтверджує вищенаведені докази, адже не передбачає визначення частки померлого в спільному майні.

Незважаючи на це, через відсутність однозначної позиції на практиці найчастіше трапляються випадки, коли нотаріус усе-таки відмовляє спадкоємцю у виданні на його ім'я свідоцтва про право на спадщину, а отже, єдиним можливим варіантом реалізації свого права є звернення до суду. Проте процедура вирішення цього питання і в судовому порядку не є досконалою у зв'язку з таким.

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 24-753/0/4-13 від 16.05.2013 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» зазначено, що в разі відмови нотаріуса видати свідоцтво про право на спадщину спадкоємці учасника спільної сумісної власності мають право звернутися з позовом про визначення частки майна, що належить померлому на праві спільної сумісної власності.

У цьому ж листі зазначено, що зі змісту ст. 357 ЦК вбачається, що під терміном «визначення часток» законодавець розуміє визначення (встановлення) розміру частки співвласника в спільному сумісному майні. Отже, резолютивну частину судового рішення в цій категорії справ має бути викладено таким чином: «Визначити, що частка померлого (П. І. Б.) в праві спільної сумісної власності на квартиру (будинок, садибу) становила S».

Такі вимоги виконуються судами загальної юрисдикції. Наприклад, Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області від 18.09.2019 у справі № 127/584/17 у резолютивній частині вирішив: визначити, що частка померлого ОСОБА_3 в праві спільної сумісної власності на квартиру АДРЕСА_1 становила 1/2 частину, розмір частки ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2, ідентифікаційний номер НОМЕР_1, жительки с – АДРЕСА_1 в цій квартирі становить 1/2 частини.

Проте, як далі зазначається в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 24-753/0/4-13 від 16.05.2013 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування», визначення судами частки подружжя в праві спільної сумісної власності на нерухоме майно (квартиру) за померлими суперечить вимогам ст. 3, 27 — 31 ЦПК України, оскільки судом вирішується питання про права осіб, які не є сторонами процесу та у зв'язку зі смертю не мають цивільної процесуальної правосудатності та дієздатності.

Тобто, визначаючи частку померлого подружжя, суди загальної юрисдикції порушують вимоги чинного законодавства, здійснюючи неправильне трактування його норм.

Досліджуючи особливості спадкування, щодо цього питання необхідно також звернутися до постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008, де в п. 12 передбачено, що в разі смерті співвласника приватизованого будинку (квартири) частки кожного зі співвласників у праві спільної власності є рівними, якщо інше не було встановлено договором між ними.

При цьому частка померлого співвласника не може бути змінена за рішенням суду. Для оформлення права на спадщину закон не вимагає рішення суду про визначення частки спадкодавця.

Аналізуючи вищенаведені положення, доцільно зазначити позицію Котелевського районного суду Полтавської області від 06.08.2019 у справі № 535/803/19 про визначення частки померлого в праві спільної сумісної власності на будинок та визнання в порядку спадкування права власності на 1/4 частини нерухомого майна померлого батька.

За обставинами справи під час перебування в шлюбі подружжям було придбано спірний будинок, право власності на який оформлено за дружиною. Після смерті батька син, як спадкоємець першої черги за законом, звернувся до приватного нотаріуса із заявою про видання на його ім'я свідоцтва про право на спадщину, яка складається з 1/4 частки зазначеного вище будинку. Однак отримав відмову, оскільки за життя спадкодавця договір про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, не укладався, отже, неможливо встановити розмір частки, яка належала спадкодавцю. Син вважав, що відсутність зазначеного договору поділу майна позбавляє його права як спадкоємця за законом

отримати в спадщину зазначене спадкове майно, а відтак вирішив звернутися з позовом до суду.

Судом було встановлено, що позивач позбавлений можливості вирішити питання оформлення спадщини у вигляді 1/4 частини будинку в позасудовому порядку.

У зв'язку із цим, оскільки визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку є винятковим способом захисту, котрий має застосовуватися, якщо існують перешкоди для оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку, враховуючи те, що нотаріусом відмовлено у вчиненні нотаріальної дії щодо видання позивачу свідоцтва про право на спадщину на частку будинку після смерті батька, суд, беручи до уваги, що позивач згідно з частиною першою ст. 1268 ЦК України прийняв спадщину у строки, визначені частиною першою ст. 1270 ЦК України, вважає що його позовні вимоги щодо визнання за ним у порядку спадкування права власності на 1/4 частини спірного будинку ґрунтуються на вимогах закону та підлягають задоволенню.

Тобто суд у цьому випадку чітко зацентрував увагу на тому, що визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку є можливим, але при цьому винятковим способом захисту, котрий має застосовуватися, якщо існують перешкоди для оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку. При цьому відмова нотаріуса у виданні свідоцтва про право на спадщину в такому випадку повинна обов'язково бути належним чином обґрунтована.

Власне тому необхідно пам'ятати, що, незважаючи на положення ст. 1226 ЦК України, відповідно до якого спадкування частки в спільній сумісній власності, незалежно від того, є її учасниками подружжя чи інші особи, здійснюється на загальних підставах, у виняткових випадках необхідно вчинити і додаткові дії, зокрема звернутися до суду для визначення частки за померлим при спадкуванні спільного сумісного майна подружжя, щоб реалізувати свої законні права та інтереси повною мірою.

Завершальним етапом спадкування частки того з подружжя, хто помер, іншими спадкоємцями, за умови відсутності в них зауважень, є видання свідоцтв про право на спадщину. При цьому видання їх спадкоємцям, які прийняли спадщину, строком не обмежене.

Якщо спадкоємців декілька, то кожному з них видається окреме свідоцтво про право на спадщину із зазначенням його частки.

Оформлення свідоцтва про право на спадщину відбувається у двох примірниках, один з яких залишається в матеріалах спадкової справи.

Підсумовуючи все вищевикладене, враховуючи неоднозначності, які станом на тепер наявні в законодавстві та, як наслідок, виникають на практиці, при проведенні процедури спадкування частки того з подружжя, хто помер, іншими спадкоємцями необхідно неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства та враховувати актуальну судову практику. Безумовно, формування та дотримання чіткої хронології дій у процедурі спадкування лише сприятиме її проведенню з урахуванням інтересів усіх її учасників, зменшенню та недопущенню судових спорів при вирішенні питання щодо видання свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя та свідоцтв про право на спадщину.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Цивільний кодекс України.
- Сімейний кодекс України.
- Цивільний процесуальний кодекс України.
- Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII.
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.
- Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5.
- «Правила ведення нотаріального діловодства»: Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5.
- Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.
- Порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1141.
- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику в справах про спадкування».
- Лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 24-753/0/4-13 від 16.05.2013 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування».
- Постанова Верховного Суду у справі № 130/2319/17-ц від 08.04.2020.
- Рішення Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області у справі № 346/4194/19 від 18.09.2019.
- Рішення Котелевського районного суду Полтавської області у справі № 535/803/19 від 06.08.2019.

4. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ СПІЛЬНОГО ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ

Спадкове планування стає дедалі актуальнішим у сьогоdnішніх умовах, коли суспільство починає все більше усвідомлювати потребу в стабільному і прогнозованому переході майнових прав від спадкодавця до правонаступників.

Зниження ризиків виникнення стресових ситуацій, втрати контролю над бізнесом та майном, уникнення потенційних спорів, прогнозована передання майна бажаним спадкоємцям — це завдання, які нині ставляться перед адвокатами дедалі частіше.

Спільний заповіт подружжя є одним із інструментів спадкового планування.

Проте, чи відповідає він вимогам щодо прогнозованості та надійності, які ставляться клієнтами?

Можливість складення спільного заповіту подружжя передбачена нормою ст. 1243 ЦК України.

Певна кількість таких заповітів посвідчується нотаріусами щороку, і на сьогодні основні проблемні питання нотаріальної практики щодо посвідчення таких заповітів уже вирішені.

Водночас стабільна практика й алгоритми дій нотаріусів після смерті одного з таких заповідачів досі відсутні або є спірними. Судова практика більш стабільна.

Оцінити ж повною мірою переваги та недоліки такого інструменту можна тільки після того, як будуть проаналізовані різні сценарії розвитку подій після смерті першого із заповідачів, а також після смерті другого.

Тому пропоную розглянути декілька кейсів у розрізі нотаріальної практики, що проілюструє адвокатам основні аспекти застосування інструменту:

а. Найпростіший випадок — звертається спадкоємець за заповітом подружжя після смерті другого із заповідачів (тобто перший із заповідачів помер раніше).

Нотаріус прогнозовано видає такому спадкоємцю свідоцтво про право на спадщину за заповітом подружжя на ім'я єдиного

спадкоємця (форма № 12-1, «Правила ведення нотаріального діловодства», затверджені наказом МЮУ № 3253/5 від 22.12.2010).

Свідоцтво видається в межах спадкової справи, заведеної до майна другого із заповідачів.

б. Звертається другий з подружжя (який пережив першого) після смерті першого заповідача. При цьому титульним власником заповіданого майна є перший померлий. Тобто такий другий з подружжя не має персонального правовстановлюючого документа(тів) на спільне майно і може гостро потребувати легітимації своїх прав.

Алгоритм дій нотаріуса та державного реєстратора в такій ситуації достатньо детально і послідовно описаний у роз'ясненні МЮУ № 18556/9068-33-19/8.4.1 від 15.05.2019 — нотаріус:

- 1) видає другому з подружжя, що пережив першого, свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 2) реєструє його право власності на частку майна, а також право власності померлого на частку майна;
- 3) реєструє перехід права до другого з подружжя, що пережив першого, на підставі ст. 1243 ЦК України;
- 4) накладає заборону відчуження, що передбачено ч. 4 ст. 1243 ЦК України;
- 5) реєструє обтяження на майно.

Водночас потрібно мати на увазі, що заборона відчуження майна (як нотаріальна дія) накладається нотаріусом на примірнику заповіту подружжя (п. 3.3. глави 15 «Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», далі — «Порядок»). Тобто оригінал заповіту має бути поданий нотаріусу особою, яка зацікавлена в накладенні заборони. Це може бути спадкоємець (спадкоємці) за заповітом подружжя (який (які) поки що не спадкує(ють) за ним, оскільки ще живий один із заповідачів) або сам другий із заповідачів (другий з подружжя).

У цьому кейсі проблемних ситуацій може виникнути декілька. Другий з подружжя, що пережив першого, може не мати на руках оригінального примірника заповіту подружжя (їх часто передають спадкоємцю/спадкоємцям). Спадкоємець відсутній і не може оперативно надати нотаріусу оригінал заповіту (перебуває за кордоном,

в іншому населеному пункті тощо). Між спадкоємцями за таким заповітом, якщо їх декілька, може не бути згоди щодо подальшого розвитку подій.

с. Другий з подружжя, що пережив першого, і є титульним власником заповіданого майна. Такий другий з подружжя має персональний правостановлюючий документ на заповідане майно і часто не зацікавлений у будь-яких трансформаціях свого права.

У такій ситуації в інтересах спадкоємця за спільним заповітом подружжя негайно звернутися до нотаріуса за накладенням заборони відчуження заповіданого майна відповідно до п.п. 1.2. та 2. глави 15 Порядку.

Відповідно до п. 3.4. глави 15 Порядку накладає заборону нотаріус, яким заведено спадкову справу.

Водночас «повідомлення про смерть особи, яка за життя склала спільний заповіт подружжя» не передбачено п. 2 глави 10 Порядку серед підстав для заведення спадкової справи.

Тому можна дійти висновку про існування на сьогодні несприятливої правової ситуації для спадкоємця за спільним заповітом подружжя, який має потребу і необхідність запобігти відчуженню майна другим заповідачем, який пережив першого і є титульним власником заповіданого майна.

Ще раз слід наголосити, що подання заяви про прийняття спадщини спадкоємцем за спільним заповітом подружжя після смерті першого заповідача не передбачено, оскільки процес спадкування за таким заповітом відбувається тільки після смерті другого заповідача.

Крім того, як згадувалось вище, заборона відчуження майна (як нотаріальна дія) накладається нотаріусом на примірнику заповіту подружжя, тобто оригінал заповіту має бути поданий нотаріусу особою, яка зацікавлена в накладенні заборони — у цьому кейсі самим спадкоємцем/спадкоємцями за заповітом подружжя (який (які) поки що не спадкує(ють) за ним, оскільки ще живий один із заповідачів). За відсутності в такого спадкоємця (спадкоємців) оригінального примірника спільного заповіту подружжя накладення заборони неможливе (отримати дублікат заповіту такий спадкоємець також не може, бо поки що живий другий заповідач).

Це є одним із недоліків спільного заповіту подружжя, оскільки другий із заповідачів (що пережив першого з подружжя), який є титульним власником заповіданого майна, має за таких умов реальні можливості для зловживання. Спадкоємець за заповітом подружжя в такій ситуації не захищений, що породжує спори.

Надійність такого інструменту спадкового планування видається сумнівною з огляду на таке:

а. Після складення спільного заповіту подружжя і до моменту смерті першого із заповідачів має зберігати чинність шлюб заповідачів, а також зберігатися режим спільної сумісної власності на заповідане майно. У випадку розірвання шлюбу чи визнання його недійсним і припинення режиму права спільної сумісної власності на заповідане майно (наприклад, у випадку трансформації її в спільну часткову власність) заповіт подружжя втрачає актуальність. Після цього він не створює юридичних наслідків для заповідачів та/або спадкоємця(ів), оскільки заповідач, який пережив іншого, не є в цій ситуації «другим з подружжя, що пережив першого» або відсутня «частка в праві спільної сумісної власності» як така («вада суб'єктів» та/або «вада об'єкта» правочину). Саме таку позицію загалом обіймає на сьогодні судова система України (підґрунтя такої практики було закладено в п. 18 Постанови пленуму ВСУ № 7 від 30.05.08 «Про судову практику у справах про спадкування»).

б. За життя обох з подружжя кожен з них може відмовитися від спільного заповіту подружжя. Хоча відмова така і має бути здійснена в нотаріальній формі.

с. Як перевагою, так і недоліком інструменту може виявитися та обставина, що після смерті першого із заповідачів не відбувається спадкування частки в праві спільної сумісної власності в заповіданому майні.

Тому в цій ситуації не виникають права на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦКУ), а також не можуть бути реалізовані права кредиторів (ст. 1289 ЦКУ), оскільки спадкоємець за заповітом подружжя не приймає спадщину після смерті першого із заповідачів.

Якщо в першого із заповідачів були відсутні особи, які мають право на обов'язкову частку в спадщині та/або кредитори, а в другого заповідача вони є — то їх права реалізуються тільки після смерті другого заповідача.

d. Якщо учасники спільного заповіту подружжя стали комерціантами (ч. 3, 4 ст. 1220 ЦК України), щодо них не може бути реалізована двоетапна конструкція переходу права за таким заповітом, оскільки спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожного з них. Відсутній «перший померлий» і «другий померлий», тому що вони померли одночасно.

Описані вище випадки є ілюстраціями того, як недосконалий інструмент (правовий інститут) може створювати непрогнозовані наслідки при деяких сценаріях розвитку подій після його складення/посвідчення. Також він може несподівано породжувати спори між спадкоємцями за таким заповітом, спадкодавцями чи одним з них, або спадкоємцями за індивідуальними заповітами та/або за законом.

Судова практика щодо визнання недійсними спільних заповітів подружжя є достатньо послідовною і стабільною. Її докладно описано в Узагальненні судової практики, доступному за посиланням URL: hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag158. З того часу вона практично не змінилась, оскільки не зазнавала жодних змін і сама конструкція норм ст. 1243 ЦК України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Конвенція про запровадження порядку реєстрації заповітів від 16.05.1972 (Базельська конвенція).
- Цивільний кодекс України.
- Закон України «Про нотаріат».
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.
- Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.

5. ТИПОВІ ПРОБЛЕМИ ПРИ УКЛАДЕННІ ТА ВИКОНАННІ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ

Бенджамін Франклін сказав колись:

«Немає нічого невідворотного в цьому світі, окрім смерті та податків».

Тобто смерть фізичної особи є невідворотною, припиняє її правосуб'єктоздатність, тобто таким чином позбавляє її можливості володіти, користуватися, розпоряджатися вже набутим нею за життя майном, а також вчиняти дії, необхідні для набуття такого майна в майбутньому. Відповідно виникає необхідність у переході прав та обов'язків померлої особи до інших осіб (чи то до членів сім'ї, чи то до родичів, чи взагалі до зовсім чужих людей).

Враховуючи таку життєву закономірність, Конституція України передбачає право спадкування власності громадян і забезпечує можливість розпоряджатися своїм майном на випадок смерті. Тому на виконання цього положення Конституції України в Цивільному кодексі України було передбачено дві групи нормативних конструкцій щодо переходу прав та обов'язків від померлої особи до інших осіб:

- перша — норми щодо спадкування;
- друга — «спадковий договір» (глава 90 ЦК України).

За спадковим договором, що передбачено статтею 1302 ЦК України, одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Простіше кажучи, старанному набувачу за певні дії обіцяється певне майно відчужувача.

Обґрунтовуючи доцільність спадкового договору, розробники проекту ЦК зазначали, що сфера його застосування на практиці не буде широкою, вона стосуватиметься головним чином подружжя та інших осіб, які спільно проживають і не мають дітей.

З'ясування сутності спадкового договору ускладнює та обставина, що, незважаючи на структурне розміщення в книзі 6 ЦК України «Спадкове право», цей договір не опосередковує спадкових правовідносин.

Спадковий договір не може розглядатися як самостійний вид спадкування, оскільки відповідно до ст. 1217 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

Ця норма має імперативний характер. За таких обставин Верховний Суд України надав роз'яснення, що перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, у тому числі право на обов'язкову частку (п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7).

Зазначена правова позиція висловлена також у постановках Верховного Суду: від 26.03.2018 у справі № 648/3671/16-ц (провадження № 61-451св18), від 11.11.2020 у справі № 612/765/18 (провадження № 61-22104св19).

Таким чином, розміщення глави 90, що регулює спадковий договір, у книзі 6 ЦК України є достатньо умовним. До спадкового договору не застосовуються норми спадкового права внаслідок відсутності юридичного складу спадкового правонаступництва.

Враховуючи відсутність відносин спадкування при переході права власності на майно, що становить предмет спадкового договору, набувач не зобов'язаний задовольняти претензії кредиторів відчужувача. Такий обов'язок покладено законом виключно на спадкоємців померлого власника як універсальних правонаступників (ст. 1282 ЦК України).

При укладенні спадкового договору права осіб, які згідно зі ст. 1241 ЦК України мають обов'язкову частку в спадщині, законом не застережені. Отже, відчужувач може і не враховувати при укладенні спадкового договору їхні права на обов'язкову частку в майні, що є предметом спадкового договору. Однак це не виключає можливості захисту цими особами своїх прав у судовому порядку.

Спадковий договір не є договором про спадкування, а норми, що регулюють цей договір, утворюють інститут зобов'язального, а не спадкового права.

Одним із підтверджень застосування положень зобов'язального права до спадкового договору є вимога п. 8.2 глави 2 Порядку вчинення нотаріальних дій, яка передбачає, що спадкові договори, предметом яких є нерухоме майно, посвідчуються нотаріусом з дотриманням загальних правил посвідчення договорів відчуження. Крім того, спадковий договір може бути визнано недійсним із підстав, визначених нормами глави 16 Кодексу «Правочини».

Отже, спадковий договір є правочином, тому на нього, як і на будь-який інший правочин, поширюються *загальні вимоги щодо їх дієвості*, додержання яких є необхідною умовою його чинності. Так, згідно з частиною першою ст. 203 ЦК України зміст спадкового договору не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.

Наприклад, протягом дії мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення набуття права власності на відповідну ділянку на підставі спадкового договору фактично неможливе. Так, постановою від 19.03.2020 у справі № 692/86/19 КЦС ВС підтвердив висновок апеляційного суду, який визнав недійсним спадковий договір про відчуження земельної ділянки. Суд апеляційної інстанції виходив з того, що оспорюваний договір укладено з порушенням вимог закону, оскільки на час його укладення діяла заборона на відчуження земельних ділянок із цільовим призначенням «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва», та зазначений правочин порушує право позивача на оформлення спадщини. Апеляційний суд також дійшов висновку, що позов є негаторним і на нього не поширюється позовна давність.

У постанові КЦС ВС від 19.02.2020 у справі № 171/1447/18 було зазначено, що оспорюваний спадковий договір — правочин, пов'язаний з відчуженням земель сільськогосподарського призначення, тобто його укладено сторонами всупереч положенням п. 15 Перехідних положень ЗКУ в редакції, що була чинною на час виникнення спірних правовідносин, тому він є таким, що порушує публічний порядок держави, та недійсним з огляду на закон.

Очевидно, що спадковий договір — це договір на випадок смерті, а не договір про спадкування. За своєю типовою належністю спадковий договір є різновидом договорів про передання майна у власність і моделюється переважно на принципах договору довічного утримання (догляду). Утім, незважаючи на певну зовнішню

схожість, варто вказати на низку принципових відмінностей спадкового договору від договору довічного утримання (догляду).

По-перше, виникнення права власності в набувача в спадковому договорі пов'язано зі смертю відчужувача, у той час як у договорі довічного утримання (догляду) — з моментом нотаріального посвідчення та державної реєстрації договору.

По-друге, у спадковому договорі на набувача покладається обов'язок виконувати розпорядження відчужувача, в договорі довічного утримання (догляду) набувач зобов'язаний забезпечити відчужувача утриманням та (або) доглядом.

По-третє, набувач у спадковому договорі може виконувати свої обов'язки як до, так і після смерті відчужувача; натомість договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача. Хоча в такому аспекті варто вказати на певний виняток. Відповідно до частини третьої ст. 749 ЦК набувач за договором довічного утримання (догляду) зобов'язаний у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було передбаченого договором.

І по-четверте, спадковий договір має специфічні способи забезпечення виконання. І це буде розглянуто нижче.

Сутність спадкового договору розкривається передусім через елементи його юридичної характеристики. Такий договір є консенсуальним, двостороннім, відплатним.

З огляду на теорію права консенсуальними вважаються договори, які виникають з моменту досягнення сторонами всіх істотних умов за договором, а реальними — договори, які визнаються укладеними з моменту, коли на основі згоди здійснюється передання стороною контрагенту визначеного майна.

Отже, з одного боку, його характеристики вказують на те, що він є консенсуальним, оскільки момент його укладання пов'язується з досягненням сторонами згоди за всіма істотними умовами, що відповідно зумовлює виникнення цивільних прав та обов'язків між сторонами.

Але з іншого боку, можна визнати його і реальним, оскільки якщо за умовами спадкового договору набувач повинен виконати певні дії після смерті відчужувача, то він буде вважатися укладеним з моменту передання майна набувачеві.

Практика свідчить, що спадковий договір вважається укладеним з моменту досягнення згоди сторін у передбаченій законом формі. Однак недоліком Цивільного кодексу України є те, що не визначено переліку істотних умов договору. Цей недолік створює на практиці проблеми щодо укладеності чи неукладеності конкретного договору.

Крім того, спадковий договір є й оплатним, оскільки набувач майна зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру в обмін на майно відчужувача, стосовно якого набуває право власності після смерті останнього. За цією ознакою спадковий договір відрізняється від заповіту, який є безоплатним правочином.

Спадковий договір належить до двосторонніх, оскільки правами та обов'язками наділяються обидві сторони.

Набувач, з одного боку, набуває право власності на майно відчужувача, має право вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача, і з іншого — зобов'язаний належним чином виконувати відповідно до умов договору розпорядження відчужувача.

Відчужувач же має право надавати певні розпорядження, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового або немайнового характеру. Він має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, та вимагати розірвання договору за життя в разі невиконання набувачем його розпоряджень. Однак на нього покладається обов'язок не відчужувати майно, визначене спадковим договором.

З огляду на те, що спадковий договір є двостороннім, його не можна розірвати або змінити в односторонньому порядку відчужувача, як це має місце при заповіті. Водночас необхідно зазначити, що заповіт може бути змінено особою спадкодавця в будь-який час.

Крім того, зважаючи на зазначене, законодавство надає додатковий захист спадкового договору. Так, заповіт, складений щодо майна, зазначеного в спадковому договорі, є нікчемним, а тому пізніше вчинений спадковий договір скасовує заповіт.

У постанові від 10.07.2020 у справі № 524/5880/17 Верховний Суд, проаналізувавши вимоги ст. 1302, 1305 ЦК України, звернув увагу на те, що спадковий договір є двостороннім правочином, за концепцією якого набувач зобов'язаний вчинити певні дії за вказівкою відчужувача, за що до нього переходить право власності

на майно. Тому коло обов'язків набувача має визначитися вже не з огляду одностороннього волевиявлення відчужувача, а зі спільної згоди сторін, враховуючи договірний характер правовідносин.

Сторонами спадкового договору є відчужувач та набувач.

Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один з подружжя або інша особа.

Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа.

Враховуючи пункт 28 роз'яснень, наданих у постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», особливістю сторін спадкового договору є те, що відчужувачем і набувачем за спадковим договором може бути як повністю дієздатна особа, так і особи з неповною та обмеженою цивільною дієздатністю.

Спадковий договір має бути укладеним письмово з наступним нотаріальним посвідченням (ст. 1304 ЦК України). Договір стосовно майна, яке не потребує спеціальної реєстрації, посвідчується без витребування документів, що встановлюють право власності (меблі, коштовності, посуд тощо). Спадковий договір щодо майна, яке потребує державної реєстрації, дійсний після нотаріального посвідчення та державної реєстрації в Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Як дізнатися, чи було конкретною особою укладено спадковий договір та проведено його державну реєстрацію?

Цю ситуацію врегулювала норма пункту 16 Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі, згідно з якою в разі пред'явлення свідоцтва про смерть або іншого документа, що підтверджує факт смерті відчужувача, будь-яка особа може отримати інформацію зі Спадкового реєстру про зареєстровані спадкові договори такого відчужувача. Порядок отримання інформації зі Спадкового реєстру визначається Міністерством юстиції України.

Отже, інформацію зі Спадкового реєстру може отримати:

- будь-яка зацікавлена особа,
- у разі пред'явлення свідоцтва про смерть або іншого документа, що підтверджує факт смерті відчужувача.

Спадковий договір, як і інші договори, має **істотні умови**, якими будуть:

- предмет договору, тобто майно відчужувача та дії набувача;
- умови, що визначені законом як істотні або необхідні для договорів цього виду (тут ідеться про те, що вимагає глава 90 ЦК України);
- усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнута згода.

Предметом спадкового договору є як набуття права власності на майно відчужувача (відповідно до статті 190 ЦК України таким майном можуть бути окрема річ або сукупність речей, а також майнові права та обов'язки), так і дії (виконання робіт, надання послуг тощо) набувача, на що вказує ст. 1305 ЦК України.

Згідно зі ст. 1305 ЦК України набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття. Таким чином, головне значення в спадковому договорі мають дві обставини: а) характер дій, які повинен здійснити набувач; б) час виконання дій за договором. Обидві обставини визначають основні параметри договору і повинні бути відображені в його тексті.

Відчужувач може покласти на набувача обов'язок виконати дії майнового або немайнового характеру як до смерті відчужувача, так і після його смерті, тому ця умова має бути чітко конкретизована в договорі (наприклад: періодично сплачувати відчужувачу або комусь із його родичів певну суму коштів; доглядати за садом, ремонтувати його житло).

При цьому може бути передбачене виконання обов'язку на користь однієї або декількох осіб, які набувають права вимоги його виконання. Наприклад, відчужувач може зобов'язати набувача надавати матеріальну допомогу онуку до досягнення ним повноліття. Право вимагати виконання обов'язків належить батькам останнього.

Набувач може бути зобов'язаним виконати також певні дії немайнового характеру. Наприклад, відчужувач має право застерегти в спадковому договорі різноманітні побажання щодо поховання, увіковіччування його пам'яті, надання допомоги родичам тощо.

Спадковим договором на набувача може бути покладено обов'язок вчинити будь-які дії майнового і немайнового характеру за винятком

тих, що принижують честь і гідність набувача чи обмежують його цивільну правоздатність.

Водночас на набувача не може покладатись обов'язок проживати в певному місці, закінчити певний навчальний заклад, одружитися з певною особою, відмовитися надалі відчужувати майно, яке переїде в його власність за спадковим договором, тощо.

Не слід забувати, що згідно зі ст. 60 Конституції ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

Також не можна протиправно вимагати від набувача не відчужувати в майбутньому отримане за спадковим договором майно, адже він уже буде його повноцінним власником.

У ст. 1302 ЦК України лише згадується про те, що набувач зобов'язується виконувати розпорядження іншої сторони (відчужувача), а після його смерті набуває право власності на майно відчужувача. При цьому не вказується ні на те, про які розпорядження йдеться (конкретно не визначені ні в обсязі, ні в часі), ні на те, у якому обсязі (повністю чи частково) майно відчужувача переходить до набувача. Отже, і одну, й іншу умови сторони можуть визначити на свій розсуд. Адже така проблема може створити підставу для ініціювання однією зі сторін вимоги щодо розірвання договору в судовому порядку.

У спадковому договорі необхідно чітко та конкретно визначити порядок та обсяг дій набувача, особливо якщо їх слід здійснити після смерті відчужувача. Адже невизначеність таких обов'язків чи можливість двоякого тлумачення може спокусити спадкоємців останнього на оскарження виконання договору.

З огляду на вимоги частини другої ст. 377 ЦК України, якщо предметом спадкового договору є житловий будинок, будівля або споруда, то істотною умовою такого правочину є розмір і кадастровий номер земельної ділянки, право на яку переходить у зв'язку з переходом права власності на відповідну нерухомість.

Будь-яка зі сторін може визнати недостатніми ті умови, що названі істотними в законі або є необхідними для договору цього виду, і вимагати включення в договір додаткових умов, без яких угода її не влаштує. У цьому випадку такі умови також набувають значення істотних.

Так, за загальним правилом, оцінка вартості дій, які має виконати набувач, як впливає зі ст. 1305 ЦК України, не належить до істотних умов спадкового договору. Однак, якщо відчужувач хотів укласти договір тільки з дотриманням цієї умови, а набувач не згоден з такою вимогою, то спадковий договір не можна вважати укладеним, аж поки не буде досягнуто згоди сторін із цього питання.

Крім істотних, у спадковому договорі можуть бути і звичайні умови. На відміну від істотних, вони не потребують узгодження сторонами, оскільки автоматично набувають чинності з моменту укладення договору. Тому відсутність у змісті договору звичайних умов не впливає на його дійсність. Наприклад, якщо при укладенні спадкового договору сторони не домовилися про те, хто буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача, автоматично діє умова, передбачена частиною третьою ст. 1307 ЦК України, згідно з якою за відсутності спеціально призначеної відчужувачем особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Випадкові умови включаються до спадкового договору на розсуд його сторін. Так само, як і звичайні умови, вони не впливають на факт укладення договору і на його дійсність. Але, на відміну від звичайних умов, які передбачаються безпосередньо законом і починають діяти внаслідок факту укладення договору, випадкові умови набувають юридичного значення лише тоді, коли вони включені самими сторонами в договір. Їхня відсутність призводить до визнання договору недійсним лише в разі, якщо зацікавлена сторона доведе, що вона вимагала узгодження таких умов, але вони не були враховані.

Наприклад, ВССУ залишив рішення судів без змін, зазначивши, що умовами спірного спадкового договору не передбачено можливість невиконання його умов набувачем за певних обставин. Серед таких обставин відповідачка зазначала факт навчання онуків позивачки в школі, яка розташована у м. Белгороді Російської Федерації та її проживання з дітьми в Російській Федерації (ухвала від 23.02.2017, справа № 638/2581/16-ц) ([URL: reyestr.court.gov.ua/Review/65038999](http://reyestr.court.gov.ua/Review/65038999)).

5.1. Особливості спадкового договору з участю подружжя

Стаття 1306 ЦК України розрізняє дві ситуації:

- предметом спадкового договору є майно, що перебуває в особистій власності одного з членів подружжя;
- предметом спадкового договору є майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності.

У випадках, коли предметом спадкового договору є майно, яке перебуває в особистій власності одного з членів подружжя, головна проблема полягає в установленні тієї обставини, чи дійсно майно, що є предметом спадкового договору, перебуває в особистій власності відчужувача.

Оскільки закон передбачає, що подружжя — співвласники майна, яке є в спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, то розпорядження майном, що є в спільній сумісній власності, здійснюється за згодою подружжя (частина друга ст. 369 ЦК України, ст. 63, 65 СК).

При цьому згода співвласників на укладення спадкового договору як правочину, що підлягає нотаріальному посвідченню, має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена (частина друга ст. 369, ст. 1304 ЦК України).

Що робити, якщо спадковий договір був укладений одним із членів подружжя щодо спільно набутого за час шлюбу майна без згоди іншого члена подружжя?

У такому випадку згідно з частиною другою статті 65 СК України дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із членів подружжя без її (його) згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Природа спадкового договору свідчить про те, що він не має характеру дрібного побутового правочину.

Якщо один із членів подружжя відчужувача не згоден із включенням спільно набутого майна до спадкового договору і вони не дійшли згоди з приводу цього майна, то відчужувач може в судовому

порядку встановити свою частку в спільному майні (ст. 70 — 71 СК України). Нотаріус не має права брати на себе функцію суду і визначати частку одного з членів подружжя в спільно нажитому майні та засвідчувати в спадковому договорі волю відчужувача щодо цього майна.

Подружжя має право укласти спадковий договір щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Таким договором (частина друга ст. 1306 ЦК України) може бути встановлено, що в разі смерті одного з членів подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з членів подружжя його майно переходить до набувача за договором (п. 8.6 п. 8 глави 2 розділу II Порядку № 296). Тобто набувач може отримати зобов'язання щодо кожного члена пари або щодо обох. Відповідно між моментами двох смертей другий із членів подружжя може контролювати виконання умов договору, а також буде зберігати право вимагати його розірвання відповідно до законодавства.

За наявності шлюбного договору, в якому визначені права й обов'язки подружжя щодо майна, вони, а також нотаріус, що посвідчує спадковий договір, зобов'язані керуватися умовами договору (ст. 92, 97 СК України). Якщо відчужувачем при укладанні спадкового договору були порушені умови шлюбного договору, це є підставою для визнання судом за позовом іншого члена подружжя спадкового договору недійсним.

Якщо спадковий договір укладається стосовно майна, що перебуває в спільній частковій власності, то предметом спадкового договору є не майно як таке, а частка в праві на нього.

При цьому слід звернути увагу на колізію норм речового та спадкового права. Так, згідно з частиною третьою ст. 334 та 363 ЦК України частка в праві спільної часткової власності переходить до набувача з моменту нотаріального посвідчення договору. Проте ст. 1302 ЦК України прямо вказує, що право власності в набувача на майно відчужувача виникає лише після смерті останнього. Тому в цьому разі слід керуватися положеннями спеціальної норми (ст. 1302 ЦК України), яка уточнює загальне правило.

Окремо слід звернути увагу на факт набуття подружжям спільної сумісної власності на майно на підставі виконання спадкового договору, укладеного одним із членів подружжя.

Так, у справі № 725/6539/14-ц провадження № 61-5862св18 (URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74218552) постановою Верховного Суду від 10.05.2018 встановлено таке:

«<...> з 04 травня 1991 року Ш. та Ж. перебували у зареєстрованому шлюбі. 03 червня 2010 року Ш. надав нотаріально посвідчену згоду своїй дружині Ж. на укладення спадкового договору з В. на умовах, які будуть визначатися нею самостійно. <...> З урахуванням вищевикладених вимог закону та встановлених обставин справи ухвала апеляційного суду про залишення рішення суду першої інстанції без змін є правильною, оскільки **на спірне нерухоме майно розповсюджується презумпція спільної сумісної власності подружжя, яке набуте Ж. за спадковим договором, що був укладений в інтересах сім'ї**».

Гарантіями виконання сторонами спадкового договору слугують **такі вимоги закону** (ст. 1307 ЦК України «Забезпечення виконання спадкового договору»):

- нотаріус, який посвідчив такий договір, накладає заборону відчуження на майно, визначене в цьому правочині. Тобто діючий власник може володіти та користуватися таким майном, але не зможе законно його продати, обміняти чи подарувати, а також передавати в спадок;
- заповіт, який відчужувач склав щодо майна, зазначеного в спадковому договорі, є нікчемним. Відповідно набувач застрахований від прикрої несподіванки, коли на вже майже отримане ним майно виявиться ще один претендент, але із заповітом. При цьому не має значення, коли був складений заповіт — до чи після укладення спадкового договору;
- відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. Якщо ж таку особу не буде визначено, то такий нагляд ляже на плечі нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Якщо ж виникне ситуація, коли помре сам набувач або ж буде ліквідована юридична особа — набувач, то в такому разі нотаріус на підставі письмової заяви відчужувача припиняє дію спадкового договору, про що на всіх його примірниках робиться відповідний напис. Відчужувач може укласти новий договір зі спадкоємцями набувача, який помер. У будь-якому разі останні мають право вимагати від відчужувача відшкодування витрат на виконання спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до його смерті.

Можливий інший варіант — набувач помирає після відчужувача, але не встиг виконати до кінця свої обов'язки за договором. Тоді можливі два рішення: або спадкоємці набувача виконують зобов'язання щодо спадкового договору (при цьому отримують права набувача, передбачені цим договором), або відмовляються це робити (тоді договір розривається).

5.2. Розірвання спадкового договору

Оскільки говоримо ми про договір, то й розірвати його можуть також за взаємною згодою сторін. Зрозуміло, що додаткова угода про таке розірвання повинна бути посвідчена нотаріально.

Сторони спадкового договору також не застраховані від взаємних розчарувань.

За ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача (у разі невиконання набувачем його зобов'язань) або на вимогу набувача (у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача).

Тож коли постане питання про розірвання, то доведеться звертатися до суду.

Така вимога буде правомірна, якщо:

- відчужувач доведе органу правосуддя, що набувач не виконує його розпоряджень;
- набувач переконає слуг Феміди в неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Саме суд установлює факт порушення спадкового договору або неможливість його виконання.

Позови відчужувачів про розірвання спадкового договору з мотивів невиконання набувачем умов правочину, мабуть, найпоширеніші в судовій практиці.

Наприклад, КЦС ВС у справі № 591/5/18 постановою від 16.04.2020 погодився з аргументами позивача та показаннями свідка на їх підтвердження.

Так само погодився ВСУ у справі № 639/9198/16-ц з доказами позивача про невиконання набувачем її розпоряджень як відчужувача та недотримання відповідачем умов спадкового договору, а також звернув увагу судів на вимоги частин першої, другої ст. 614 ЦК України. Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинною, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

А ось постановою від 09.12.2019 у справі № 347/853/18, навпаки, підтвердив відсутність правових підстав для розірвання спадкового договору, оскільки позивачем не надано належних і допустимих доказів невиконання спадкового договору набувачем. Слуг Феміди в цій справі не вразили листи, які відчужувач адресував набувачу, оскільки не було доказів вручення їх відповідачу.

У справі № 6-10560св09 (URL: reyestr.court.gov.ua/Review/7462285) рішенням Верховного Суду України від 23 грудня 2009 року скасовано рішення Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області та ухвала апеляційного суду Івано-Франківської області в частині задоволення позовних вимог про розірвання спадкового договору, укладеного П. (відповідач) із Л.:

«Судом встановлено, що 04.09.2006 року В. (позивач) та її чоловік Л. уклали спадковий договір із П. (відповідач), відповідно до якого П. як набувач зобов'язувався виконувати розпорядження відчужувачів і в разі їхньої смерті набував право власності на квартиру, належну В. та Л. на праві спільної сумісної власності.

Відповідно до п. 6 зазначеного договору на П. поклалися такі обов'язки: забезпечення відчужувачів належними

лікувальними засобами незалежно від їх вартості та лікування в лікувальних закладах; організація щотижня прогулянок на свіжому повітрі у приміській зоні; забезпечення щоденним харчуванням, а також готування їжі; надання побутових послуг (прання постільної білизни, послуги перукарні), прибирання у квартирі, дрібний ремонт квартири; оплата в установлені строки всіх комунальних послуг; у разі смерті відчужувачів їх поховання.

Згідно із ч. 1 ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

Проте задоволення такої вимоги можливе за умови пред'явлення її відчужувачем.

Установлено, що Л. помер.

Ухвалюючи рішення про розірвання спадкового договору, суди на зазначені вимоги закону уваги не звернули та не врахували, що П. обов'язки, передбачені спадковим договором, відносно Л. виконав належним чином, на момент звернення до суду Л. помер, а тому заявлені позивачкою вимоги про розірвання спадкового договору подружжя підлягають задоволенню лише в частині домовленості П. із В., і дійшли необґрунтованого висновку про задоволення позовних вимог В. про розірвання спадкового договору.

Оскільки фактичні обставини справи судами встановлено повно, але неправильно застосовано матеріальний закон, який регулює спірні правовідносини, рішення судів першої та апеляційної інстанцій у частині розірвання спадкового договору, укладеного П. із Л., відповідно до вимог ст. 341 ЦПК України підлягають скасуванню з ухваленням у цій частині нового рішення про відмову в позові».

У справі № 278/627/15-ц (провадження № 61-13575св19) Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, постановляючи ухвалу від 30.08.2015, якою скасував ухвалу Житомирського районного суду Житомирської області від 29.05.2015 про закриття провадження у справі на підставі п. 6 частини першої ст. 205 ЦПК України, та ухвалу Апеляційного суду Житомирської області від 17.06.2015, якою ухвала суду першої

інстанції залишена чинною, а справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції, виходив з того, що позивач — відчужувач за спадковим договором — особа З за життя звернувся до суду з позовом, у якому просив розірвати спадковий договір, а тому в цьому випадку має місце процесуальне правонаступництво, за яким до участі у справі можуть бути залучені спадкоємці, що прийняли спадщину та виявили бажання вступити у справу.

У цій же справі Верховний Суд у постанові від 04.12.2019 підтвердив таке рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, зазначив, що скасовуючи ухвалу суду першої інстанції, останній установив можливість правонаступництва в розглядуваній справі.

Натомість вимогу про визнання спадкового договору недійсним може бути заявлено як відчужувачем та набувачем, так і іншою заінтересованою особою, яка не є стороною цього договору. Однак права та охоронювані інтереси особи, що заявляє вимогу про визнання спадкового договору недійсним, мають бути порушені укладенням цього договору.

Як варіант, якщо в призначеної особи є відомості про інших заінтересованих осіб, то позов може бути звернений саме від них, тоді призначена особа може виступати в суді як свідок. Заінтересованими в цьому випадку будуть інший з подружжя, що залишився живим і має право претендувати на спадкування, та інші спадкоємці відчужувача, оскільки майно, яке входило до предмета невиконаного договору, має успадковуватися ними на загальних підставах. Невиконання ж набувачем умов договору при набутті права власності на майно за договором порушує їх право на спадкування.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 30.12.2020 у справі № 607/5404/18 (провадження № 61-18654св19) дійшов висновку, що «вирішуючи питання про оцінку істотності порушення стороною договору, суди повинні встановити не лише наявність істотного порушення договору, а й наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною, яка може бути виражена у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, її розмір, який не дозволяє потерпільній стороні отримати очікуване при укладенні договору, а також установити, чи є справді істотною різниця між тим,

на що має право розраховувати сторона, укладаючи договір, і тим, що в дійсності вона змогла отримати».

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.05.2020 у справі № 2-879/13 (провадження № 61-10802св18) зазначено, що «сторона має довести ті обставини, на які вона посилається, і саме такі належним чином вчинені дії позивача, за загальним правилом, є підставою для задоволення його позову. Натомість відсутність належного спростування іншою стороною обставин, на які посилається сторона без належного їх доведення, сама по собі не є підставою для задоволення позову, оскільки суперечить загальним принципам доказування у цивільних справах, встановлених процесуальним законом».

Верховний Суд України у постанові від 16.03.2016 у справі № 6-93цс16 сформулював висновок, згідно з яким особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести на підставі належних і допустимих доказів, у тому числі пояснень сторін та письмових доказів, наявність обставин, які засвідчують існування помилки, неправильне сприйняття нею фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, і що ця помилка дійсно мала місце і вона має істотне значення. Такими обставинами є: вік позивача, стан його здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичного передання спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Отже, наявність чи відсутність помилки — неправильного сприйняття позивачем фактичних обставин правочину, що вплинуло на волевиявлення особи під час укладення спадкового договору замість договору довічного утримання, — суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного спадкового договору та роз'яснення нотаріусом суті договору, а й за такими обставинами, як: вік позивача, стан його здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі.

Лише в разі встановлення цих обставин правила частини першої ст. 229 та ст. 203 і 1302 ЦК України в сукупності вважаються правильно застосованими.

5.3. Виконання спадкового договору

Для початку набувачу слід мати підтвердження смерті відчужувача. В ідеалі — отримати в органі реєстрації актів цивільного стану свідоцтво про смерть відчужувача. Проблема в тому, що свідоцтво видається в одному примірнику, і радше за все видадуть його найближчому родичу. Тож тут «вузьке місце» для набувача, який повинен потурбуватися про наявність відповідного підтвердного документа. Адже пп. 8.8 п. 8 глави 2 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій вимагає демонстрацію нотаріусу набувачем саме свідоцтва про смерть.

Відомості про припинення дії спадкового договору та зняття заборони відчуження відповідного майна нотаріус вносить до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно або до Державного реєстру обтяжень рухомого майна.

Після цього відбувається реєстрація переходу права власності до набувача у зв'язку зі смертю відчужувача, якщо йдеться про нерухоме майно. Якщо ж за договором перейти мало право власності на транспортний засіб, то набувач реєструє його на себе в загальному порядку після зняття заборони на відчуження.

Набуття права власності на майно за спадковим договором може відбутися не лише внаслідок смерті відчужувача, а й у випадку оголошення його судом померлим. Фізособа може бути оголошена судом померлою, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом 3 років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, — протягом 6 місяців. Якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, то її можуть оголосити померлою після спливу 2 років від дня закінчення воєнних дій (ст. 46 ЦК України).

5.4. Переваги укладення спадкового договору

На сьогодні спадковий договір ще не набув великого поширення, а для загалу, напевно, взагалі лишається невідомим. І все ж можна пророкувати йому доволі успішне майбутнє. Низка виразних

відмінностей ставлять його в більш вигідне становище, ніж заповіт чи договір довічного утримання.

Так, переваги спадкового договору **перед договором довічного утримання (догляду)** такі:

- відчужувач за спадковим договором може доручити набувачу ширше коло обов'язків, ніж за договором довічного утримання;
- перехід права власності на майно за спадковим договором відбудеться одразу після смерті відчужувача, що додатково дисциплінуватиме набувача;
- відчужувач може призначити особу, що контролюватиме виконання набувачем спадкового договору, або ці обов'язки нестиме нотаріус.

А ось переваги спадкового договору **перед спадкуванням за законом чи за заповітом**:

- спадковий договір може укладатися через уповноваженого законом чи довіреністю представника, що неможливо в ситуації з заповітом;
- відчужувач може вимагати від набувача вчинення певних дій, що неможливо при написанні заповіту;
- набувачем може бути будь-яка особа, а право на спадок за законом мають тільки родичі та близькі;
- на відміну від спадкоємців, набувач за спадковим договором не несе відповідальності за борги спадкодавця;
- для зміни спадкового договору необхідна взаємна згода обох сторін, тоді як заповіт може бути змінений спадкодавцем у будь-який момент і спадкоємці можуть опинитися в достатньо неприємній ситуації;
- на майно, що є предметом спадкового договору, не поширюється заповіт і спадкування за законом, тож набувач може бути спокійним щодо одержання майна;
- на відміну від спадкоємця, набувач не повинен особливим чином виявляти намір прийняти майно, оскільки після смерті відчужувача воно автоматично стає його власністю,

бо відповідне волевиявлення сторін уже закріплено в спадковому договорі (винятки щодо автоматичності, звісно, нерухоме майно, права на яке потребують державної реєстрації, та транспортні засоби, які слід перереєструвати).

Однак нині в Україні на практиці спадковий договір поступається в популярності договорам дарування та довічного утримання, а також інститутам спадкування за законом і за заповітом.

Нотаріуси не часто радять цей вид договору, вважаючи, що не всі питання щодо нього достатньо законодавчо врегульовані:

а) відсутнє чітке визначення моменту виникнення права власності на майно за спадковим договором;

б) у сучасних умовах контроль за виконанням спадкового договору з огляду на особливості конструкції цього договору не є ефективним способом забезпечення виконання набувачем своїх зобов'язань за договором. Ані призначена відчужувачем особа, ані нотаріус не наділені правом обмежувати правомочності набувача — власника майна, яке було предметом спадкового договору;

в) законодавство не визначає порядку призначення відчужувачем особи, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті та водночас не визначає правового статусу такої особи. Зокрема, у ЦК України відсутні відповіді на запитання, який порядок надання згоди особою, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача, яким є обсяг її повноважень і які юридичні наслідки прийняття нею рішення про те, що дії набувача не відповідають умовам спадкового договору (враховуючи те, що набувач стає власником майна відчужувача одразу після його смерті); чи має право ініціювати розірвання в судовому порядку спадкового договору після смерті відчужувача; чи має ця особа право на винагороду, на відшкодування необхідних витрат, понесених нею у зв'язку з виконанням своїх функцій, і якщо так, за рахунок якого майна здійснюються зазначені виплати; чи має право особа відмовитися від здійснення своїх повноважень; яким є обсяг її відповідальності; чи допускається підпризначення цієї особи тощо. Не передбачений і порядок оформлення її повноважень;

г) законодавством не визначено механізму виконання контролю нотаріусом (адже йдеться про покладення на нього абсолютно нової та аж ніяк не нотаріальної функції). Із цього приводу виникає низка запитань: якими є межі здійснюваного нотаріусом контролю з огляду на те, що до набувача за спадковим договором уже перейшло право власності на майно; чи оплачується і, якщо так, то з яких джерел, здійснення нотаріусом такого контролю тощо.

Громадяни не дуже бажають укласти спадковий договір, розуміючи, що він є надто ризиковим, з таких мотивів:

- сторони, укладаючи спадковий договір, повинні усвідомлювати, що час учинення набувачем певних дій на користь відчужувача є невизначеним;
- у разі якщо відчужувач виявиться довгожителем, то затрати набувача можуть бути значно більшими ніж вартість відчужуваного майна;
- можливі випадки, коли смерть відчужувача настане через дуже короткий проміжок часу після укладання договору, тоді затрати набувача будуть незначними, а це завжди буде викликати незадоволення в родичів померлого, коли спадковий договір укладений зі сторонньою особою;
- як діяти третій особі, коли після смерті відчужувача набувач, набувши право власності на майно, припиняє виконувати обов'язки, обумовлені договором, наприклад, аліментний обов'язок відчужувача до своєї матері, яка пережила його;
- у разі якщо набувач помирає раніше відчужувача, спадковий договір вважається припиненим. Чи можуть спадкоємці набувача відшкодувати понесені набувачем матеріальні витрати;
- не визначене коло осіб, що можуть звернутися з позовом про розірвання спадкового договору. Наприклад, законодавець не передбачив можливості контролюючої особи звернутися до суду з позовом про розірвання договору в разі, якщо після смерті відчужувача набувач не виконав умови договору. Відповідно до законодавства набувач стає власником майна, що є предметом спадкового договору, у разі смерті відчужувача. При цьому виникнення в набувача такого права законодавець

не ставить у залежність від виконання чи невиконання ним умов спадкового договору;

- ще немає достатньої судової практики щодо цього виду договору, щоб можна було дійти певних висновків, на які саме особливості застосування необхідно звернути увагу.

За практикою, що склалася в нотаріусів при посвідченні спадкових договорів, щоб уникнути можливого спору при укладанні спадкового договору, нотаріус завжди вимагає від сторін чіткого визначення обсягу обов'язків майнового і немайнового характеру, які має виконувати набувач. Завжди детально роз'яснює права кожної зі сторін за договором, особливо звертає увагу відчужувача на те, що в разі непризначення контролюючої особи контроль за виконанням договору за життя здійснює сам відчужувач, а після його смерті — нотаріус. Обов'язково роз'яснює підстави припинення, розірвання договору та визнання його недійсним із зазначенням про це в тексті договору.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Цивільний кодекс України.
- Сімейний кодекс України.
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.
- Порядок державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 11.05.2011 № 491.
- Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.
- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику в справах про спадкування».

6. ЯКЩО КЛІЄНТ УСПАДКУВАВ БОРГИ?

До складу спадщини згідно зі ст. 1218 ЦК України входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Згідно з частиною першою ст. 1268 ЦК України спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її.

Умови прийняття спадщини такі:

1) спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого ст. 1270 цього Кодексу — шість місяців з дня відкриття спадщини, він не заявив про відмову від неї;

2) спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно зі спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах — уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини.

Не дозволяється прийняття спадщини з умовою чи із застереженням, тобто Закон не допускає, щоб спадкоємець відмовився від частини спадщини — не можна прийняти в спадщину, наприклад, квартиру і відмовитися від зобов'язань з виплати кредиту.

Тому перед тим як приймати спадщину, **бажано дізнатися про наявність боргів у спадкодавця.**

Для цього рекомендується перевірити:

- чи є/був спадкодавець стороною судових справ (URL: court.gov.ua/fair/). Перевірка здійснюється за пунктом «сторона у справі», де необхідно зазначити прізвище, ім'я та по батькові спадкодавця;
- чи наявні виконавчі провадження щодо спадкодавця (URL: asvpreb.minjust.gov.ua/#/search-debtors);
- чи є відомості про спадкодавця в Реєстрі боржників (URL: erb.minjust.gov.ua/#/search-debtors).

Отже, якщо серед спадкового майна є боргові зобов'язання, необхідно вирішити насамперед для себе, приймати спадщину чи ні.

Якщо немає бажання прийняти такий спадок, потрібно:

- 1) подати відповідному нотаріусу заяву про відмову від спадщини;
- 2) у разі претензій кредитора (позичальника, стягувача) повідомити про свою відмову і порадити звернутися за підтвердженням цього факту до нотаріуса.

Борги спадкодавця — це майнові зобов'язання, які прийняв на себе спадкодавець перед фізичними або юридичними особами — кредиторами, але смерть позбавила його можливості виконати їх.

У спадщину переходять обов'язки:

- які випливають із цивільно-правових договорів;
- з відшкодування матеріальної шкоди (збитків), моральної шкоди (присудженої судом за життя спадкодавця);
- з виплати неустойки у вигляді штрафу або пені (присудженої судом за життя спадкодавця);
- витрати на утримання, догляд, лікування, поховання спадкодавця (але не більше ніж за 3 роки);
- за договором оренди житла з викупом.

Не погашені комунальні платежі з нерухомості, яка залишилася від родича, також є перехідними.

Внаслідок смерті спадкодавця не входять до складу спадщини та припиняються обов'язки особи як боржника, передбачені ст. 608 ЦКУ, а саме зобов'язання, які є нерозривно пов'язаними з його особою й у зв'язку із цим не можуть бути виконані іншою особою. Наприклад, зобов'язання померлої фізичної особи — підприємця (далі — ФОП) особисто надати послугу, як-то провести новорічний корпоратив.

У постанові від 12.08.2020 у справі № 199/5826/16-ц (провадження № 61-20217св19) ([URL: reyestr.court.gov.ua/Review/90985719](http://reyestr.court.gov.ua/Review/90985719)) Верховний Суд зазначив, що згідно зі ст. 194 СК України від погашення заборгованості за аліментами боржника не може звільнити жодна обставина. У випадку смерті платника аліментів його спадкоємці за рахунок наявних активів спадкової маси зобов'язані

погасити заборгованість за аліментами на дитину. Обов'язок платника аліментів з їх сплати після його смерті припиняється як нерозривно пов'язаний з його особою батька і не може бути виконаний іншою особою (ст. 608 ЦК України).

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову, апеляційний суд помилково виходив з того, що зобов'язання зі сплати аліментів на утримання дитини (дітей) є нерозривно пов'язаним з особою платника аліментів (батьком дитини), тож у разі смерті платника аліментів зобов'язання щодо їх сплати припиняється і не входить до складу спадщини.

Оскільки предметом спору в цій справі є стягнення боргу спадкодавця, який він мав за життя у вигляді заборгованості за аліментами, а не його обов'язок зі сплати аліментів, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про наявність підстав для задоволення позовних вимог про стягнення з відповідачки, яка є спадкоємицею майна померлого сина, заборгованості за аліментами.

Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 21.03.2018 року у справі № 161/11682/15-ц (№ 61-3563св18).

ХТО МАЄ ПОВІДОМЛЯТИ КРЕДИТОРА ПРО СМЕРТЬ БОРЖНИКА?

Якщо спадкоємцю відомо про борги спадкодавця та/або якщо він спадкує майно, обтяжене правами третіх осіб, саме такий спадкоємець зобов'язаний повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини (частина перша ст.1281 ЦК України).

У такому разі спадкоємцю слід звернутися до кредитора із заявою, в якій повідомити про смерть спадкодавця та про прийняття ним спадщини, долучивши до такої заяви свідоцтва про смерть та про право на спадщину. Таку заяву необхідно зареєструвати в кредитора або надіслати цінним листом з описом та з повідомленням за допомогою пошти.

Слід пам'ятати, що доводить зворотне, а саме що банк принаймні міг знати про прийняття спадщини, доведеться в суді. Тож, приймаючи спадщину, якщо спадкоємець не знає напевне, чи були в спадкодавця невиконані зобов'язання, слід подбати про невеличку публікацію в ЗМІ. Це може стати вагомим аргументом на користь спадкоємця.

У ЯКИЙ СТРОК КРЕДИТОРИ МОЖУТЬ ЗВЕРНУТИСЯ ДО СПАДКОЄМЦЯ З ВИМОГОЮ ПРО СПЛАТУ БОРГУ?

Кредитор спадкодавця, якщо йому відомо про прийняття спадщини, може пред'явити свої вимоги до спадкоємця, який прийняв спадщину, не пізніше шести місяців з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на все або частину спадкового майна незалежно від настання строку вимоги (частина друга ст. 1281 ЦК України).

Кредитор може висувати вимоги до спадкоємця відразу після прийняття спадщини, тобто після вчинення останнім відповідних дій. Факт оформлення спадкових прав (отримання свідоцтва про право на спадщину) не буде перешкодою для кредитора.

Окрім того, відповідно до п. 2.1 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України претензія кредитора передбачена як одна з підстав заведення спадкової справи нотаріусом.

Тож кредитор не зобов'язаний чекати, доки хтось зі спадкоємців подасть нотаріусу бодай якусь заяву щодо спадкування. Кредитор сам має право це зробити, випередивши таким чином самих спадкоємців.

ЩО БУДЕ, ЯКЩО НЕВІДОМО ПРО НАЯВНІСТЬ КРЕДИТОРІВ?

Якщо кредитор спадкодавця не знав і не міг знати про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємця, який прийняв спадщину, протягом шести місяців з дня, коли він дізнався про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину (частина третя ст. 1281 ЦК України).

Слід знати, що кредитор спадкодавця, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, у строки, встановлені частинами другою і третьою цієї статті, позбавляється права вимоги (частина четверта ст. 1281 ЦК України).

Можливість відновлення цього строку, якщо він пропущений, ЦК України не передбачена.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 17.04.2018 у справі № 522/407/15-ц (№ 14-53цс18) зазначається, що поняття «строк пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців» не тотожне поняттю «позовна давність». Так, частина четверта ст. 1281 ЦК України визначає наслідком пропуску кредитором спадкодавця строків пред'явлення вимог до спадкоємців позбавлення права вимоги такого кредитора, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, у строки, встановлені частинами другою і третьою цієї статті. Тоді як згідно з частиною четвертою ст. 267 ЦК України сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови в позові. Відтак визначені ст. 1281 ЦК України строки пред'явлення кредитором вимоги до спадкоємців і позовна давність є різними строками. Сплив перших має наслідком позбавлення кредитора права вимоги (припинення його цивільного права), а отже, і неможливість вимагати в суді захисту відповідного права. Натомість, сплив позовної давності не виключає наявності у кредитора права вимоги та є підставою для відмови в позові за умови, якщо про застосування позовної давності в суді заявила одна зі сторін.

ЯКИЙ РОЗМІР БОРГІВ СПАДКУЄТЬСЯ?

Спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного в спадщину. Кожен зі спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці в спадщині.

Вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором не встановлено інше.

У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі (ст. 1282 ЦК України).

Тобто, якщо спадкоємцем було прийнято в спадщину 10 000 грн, вимоги кредиторів можуть бути задоволені в межах цієї суми. Будь-яким чином зменшити ринкову вартість спадщини, щоб зменшити пропорційно зобов'язання за боргами, не вийде. Вартість майна, яке перейшло до спадкоємців, межами якої обмежена їх

відповідальність за боргами спадкодавця, визначається його ринковою вартістю на час відкриття спадщини незалежно від її зміни надалі. Тому від спадщини, вартість боргів якої більше ніж самого майна, простіше відмовитися (ст. 1273 ЦК).

У постанові від 18 вересня 2019 року у справі № 640/6274/16-ц (провадження № 61-25487св18) Верховний Суд зазначив, що правовідносини, які виникли між банком і боржником (який помер), після його смерті трансформуються в зобов'язальні правовідносини, що виникли між кредитодавцем і спадкоємцями боржника й вирішуються в порядку положень ст. 1282 ЦК.

При вирішенні цієї категорії справ суди мають установити:

- чи пред'явлено вимогу кредитором спадкодавця до спадкоємців боржника у строки, визначені в частинах другій та третій ст. 1282 ЦК, оскільки в разі пропуску таких строків кредитор позбавляється права вимоги;
- коло спадкоємців, які прийняли спадщину;
- дійсний розмір вимог кредитора (перевірити розрахунок за боргованості станом на момент відкриття спадщини);
- обсяг спадкового майна та його вартість, визначивши таким чином межі відповідальності спадкоємця (спадкоємців) за боргами спадкодавця.

Також Верховний Суд вказав, що доводити обсяг спадкового майна та його вартість повинен спадкоємець, який заперечує проти вимог кредитора, оскільки відповідальність спадкоємця за зобов'язаннями спадкодавця обмежена вартістю успадкованого майна.

Аналогічний висновок міститься і в постанові Верховного Суду від 20.02.2019 у справі № 755/7730/16-ц (№ 61-2935св18).

У постанові Першої судової палати КЦС Верховного Суду від 25.04.2018 у справі № 645/3265/13-ц (№ 61-5552свп18) зазначається, що відповідно до абзацу другого частини другої ст. 1282 ЦК у разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора накладає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі. У наведеній нормі права передбачається спеціальний, додатковий за своєю правовою природою, спосіб захисту цивільних прав та інтересів кредитора спадкодавця в разі, якщо спадкоємці не виконають його вимог. Верховний Суд дійшов висновку,

що застосування правила ст. 1282 ЦК України не виключає можливості застосування альтернативного способу захисту, зокрема пункту 5 частини другої про примусове виконання обов'язку в натурі. Кредитор має право обирати один з усіх способів захисту, які надаються йому законом. При цьому вибір способу захисту кредитор здійснює на власний розсуд.

Якщо в померлого боржника кілька спадкоємців, які погодились прийняти спадщину за заповітом або за законом, то вони будуть нести солідарну відповідальність за його борги. Це означає, що кредитор, вимагаючи виконання боргових зобов'язань, має право звернутися до суду з позовною заявою і зазначити всіх спадкоємців як відповідачів за позовом. При цьому відповідати буде кожен у повному обсязі, тобто навіть якщо весь борг погасить один зі спадкоємців, він має право стягнути з інших спадкоємців сплачене (за винятком своєї частки боргу) в порядку регресу.

Смерть боржника не є підставою для зупинення нарахування відсотків за кредитом. Так, спадкоємець може й не знати, що в спадкодавця був непогашений кредит. Але незнання не звільняє його від виплати відсотків за кредитом, у т. ч. і тих, які «набігли» вже після відкриття спадщини.

Ставши боржником, спадкоємець повинен виплачувати борг і відсотки з нього, якщо йдеться про банківський кредит. Причому платити доведеться не з дня прийняття спадщини, а з дня його відкриття, тобто з дня смерті спадкодавця. За невиконання цих зобов'язань з боржника-спадкоємця також можуть бути стягнуті відсотки, що підлягають сплаті. Остаточний розмір заборгованості, що підлягає стягненню зі спадкоємця, визначається на час винесення рішення суду.

Строки позовної давності за вимогами кредиторів спадкодавця продовжують перебіг у тому ж порядку, що й до моменту відкриття спадщини. Вимоги кредиторів можуть бути пред'явлені протягом решти строку позовної давності, якщо цей строк почав спливати до моменту відкриття спадщини. За вимогами кредиторів про виконання зобов'язань спадкодавця, строк виконання яких настав після відкриття спадщини, строки позовної давності обчислюються в загальному порядку.

Важливо знати, якщо кредитор затягнув процес пред'явлення спадкоємцям вимог з виконання боргових зобов'язань, не маючи на це поважних причин, то суд відмовить йому в стягненні відсотків за прострочення за весь період з дня відкриття спадщини, позаяк спадкоємці не зобов'язані знати про боргові зобов'язання спадкодавця і відповідно відповідати за несумлінні дії кредиторів.

ОТЖЕ, ЯКЩО Є БАЖАННЯ ПРИЙНЯТИ СПАДОК ІЗ БОРГАМИ, НЕОБХІДНО:

- отримати свідоцтво про смерть боржника;
- повідомити кредитора про смерть боржника, передати копію свідоцтва про смерть. Банк припиняє нарахування відсотків за кредитом з дня смерті позичальника. Сума заборгованості з кредиту фіксується на пів року до прийняття спадщини;
- подати нотаріусу за місцем відкриття спадщини заяву про прийняття спадщини;
- отримати свідоцтво про право на спадщину після спливу відповідного строку;
- врегулювати відносини з кредитором — прийняти борг і оформити новий графік погашення кредиту;
- за підсумками року, в якому спадкоємець набув майно у власність, оформити податкову декларацію і сплатити відповідний податок (за необхідності).

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Цивільний кодекс України.
- Сімейний кодекс України.
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.
- Порядок державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491.
- Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.
- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику в справах про спадкування».

7. СПАДКУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ: ЯК ЗАБРАТИ СВОЄ?

7.1. Корпоративні права як об'єкт спадкування

Частиною першою ст. 167 ГК України визначено, що *корпоративні права* — це права особи, частка якої визначається в статутному капіталі (маїні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Залежно від виду господарського товариства здійснюється перехід спадкових прав та обов'язків від спадкодавця-учасника товариства до спадкоємців.

Найпоширенішою формою ведення господарської діяльності є товариства з обмеженою відповідальністю. Спадкування прав у цих підприємствах визначають, зокрема, Цивільний кодекс України, Закони України «Про господарські товариства» та «Про товариства з обмеженою відповідальністю». Цими ж нормативно-правовими актами врегульовано й спадкування корпоративних прав в інших видах господарських товариств — товаристві з додатковою відповідальністю, повному товаристві та акціонерних товариствах.

У ЯКИХ ФОРМАХ СПАДКУЮТЬСЯ КОРПОРАТИВНІ ПРАВА?

За приписами ст. 23 Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю» в разі смерті учасника товариства його частка переходить до спадкоємця без згоди учасників товариства. Отже, спадкування у ТОВ це отримання у власність відповідної частки спадкодавця в статутному капіталі. Разом зі спадкуванням

частки правонаступники (спадкоємці) отримують і переважне право на вступ до цього товариства (ст. 55 Закону України «Про господарські товариства»).

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» до особи, яка набула право на цінний папір, одночасно переходять у сукупності всі права, які ним посвідчуються (права за цінним папером), крім випадків, установлених законом або правочином. Таким чином, спадкування учасника АТ відбувається шляхом отримання у власність спадкоємцями в порядку спадкування відповідної кількості акцій, що належали за життя спадкодавцю. Акції на загальних підставах включаються до спадкового майна й успадковуються без будь-яких обмежень. Набуття права власності на акцію також дає спадкоємцю право участі в акціонерному товаристві.

ЯК ФАКТИЧНО ОТРИМАТИ УСПАДКОВАНІ КОРПОРАТИВНІ ПРАВА?

ТОВ/ТДВ

Перехід частки в статутному капіталі товариства до спадкоємця не призводить до автоматичного набуття ним статусу учасника господарського товариства, а лише дає спадкоємцеві право на вступ до цього товариства.

Як зазначалося вище, разом зі спадкуванням частки правонаступники (спадкоємці) отримують і переважне право на вступ до товариства (ст. 55 Закону України «Про господарські товариства»). Якщо спадкоємець не має бажання стати учасником товариства, він наділений правом звернутися до вищого органу товариства за отриманням належної йому частки в статутному капіталі. У такому разі спадкоємець подає заяву про відмову від свого права на вступ до товариства та вимогу про виплату йому частки, належної спадкодавцю. При цьому обов'язковість нотаріального посвідчення справжності підпису заявника на заяві про відмову від права на вступ до товариства законом не вимагається.

Проте прийняття рішення про зміну складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю належить до виключної компетенції

його вищого органу, а зміни до статуту, пов'язані зі зміною складу учасників такого товариства, підлягають державній реєстрації з внесенням відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань, оскільки частина п'ята ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань» вимагає подання для державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників товариства

«рішення загальних зборів учасників (рішення єдиного учасника) про визначення розміру статутного капіталу та розмірів часток учасників або рішення загальних зборів учасників товариства про виключення учасника з товариства».

У випадку наявності бажання здійснити вступ до товариства спадкоємець має подати відповідну заяву до органу правління ТОВ/ТДВ, і лише після прийняття вищим органом товариства позитивного рішення спадкоємець зможе стати його учасником (постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України № 14 від 25.02.2016 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин»).

Доцільно звернути увагу й на те, що можлива деталізація в статуті порядку вступу до кола учасників товариства спадкоємців, виражена в будь-яких обмеженнях їх прав, ускладнюватиме процедуру спадкування. Зазвичай у статуті товариства бажано визначити дії, які повинно вчинити товариство в разі смерті засновника (учасника), та дії із включення до товариства його спадкоємців.

У випадку відмови товариства в прийнятті правонаступника до складу учасників товариства такому правонаступнику видається в грошовій або натуральній формі частка в майні, яка належала спадкодавцю та вартість якої визначається на день смерті учасника.

Отже, спадкоємці мають на свій власний розсуд приймати рішення щодо форми корпоративних прав (участь у товаристві або компенсація частки), які вони успадкували та бажають отримати. Головним застереженням тут є умова щодо граничного строку прийняття спадкоємцем рішення про вступ до товариства, відповідно до якого неподання заяви про вступ протягом року від дня

закінчення строку для прийняття спадщини спричиняє можливість виключення учасника (спадкодавця) з товариства, а також прийняття рішень, пов'язаних з ліквідацією товариства, без урахування голосів цього учасника.

Велика Палата Верховного Суду в постанові від 27.02.2019 у справі № 761/27538/17 (провадження № 14-12цс19) висловила із цього приводу правову позицію, за змістом якої особи вважаються учасниками товариства не з моменту прийняття ними спадщини, а з моменту прийняття рішення про зміну складу його учасників у зв'язку зі смертю засновника (учасника) товариства та вступу до нього спадкоємців і про внесення відповідних змін до статуту цього товариства, а також державної реєстрації таких змін.

АТ

Окремим об'єктом корпоративних прав є акції, як різновид паювих цінних паперів, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства в разі його ліквідації (ст. 9 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»).

Порядок реалізації прав співвласників акції (акцій) визначається Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств (Закону України «Про акціонерні товариства»).

Зважаючи на те, що цінні папери, до яких належать акції, є об'єктами цивільних прав, вони безперешкодно відчужуються та передаються, зокрема й у порядку спадкування.

Для спадкування акцій товариства не потрібна згода його акціонерів. При цьому в ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» закріплено пряму норму про відсутність в акціонерів приватних акціонерних товариств права на переважне придбання акцій у результаті спадкування.

Після отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємцю слід звернутися до відповідної депозитарної установи для оформлення права власності на успадковані акції, оскільки відповідно до ст. 4 Закону України «Про депозитарну систему України» набуття і припинення прав на цінні папери та прав

за цінними паперами здійснюються шляхом фіксації відповідного факту в системі депозитарного обліку (перелік депозитарних установ – URL: csd.ua/).

Відповідні зміни про перехід прав на цінні папери до спадкоємців вносяться до системи депозитарного обліку депозитарною установою на підставі документів, визначених Положенням про провадження депозитарної діяльності, затвердженим рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.04.2013 № 735. Зокрема, спадкоємцями подаються:

- копія свідоцтва про право на спадщину, посвідчена нотаріально;
- документи щодо встановлення особи спадкоємця;
- інформація щодо реквізитів рахунку в цінних паперах спадкоємця, що обслуговується іншою депозитарною установою, на який необхідно перевести права на цінні папери, що спадкуються;
- анкети рахунку в цінних паперах та інші необхідні документи.

Однак набуття права власності на акції не дає спадкоємцю права участі в акціонерному товаристві. Через це загальні збори учасників акціонерного товариства розглядають заяву спадкоємця про включення такого правонаступника до складу засновників і внесення відповідних змін до статуту (ст. 41 Закону України «Про господарські товариства», ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства»).

7.2. Обсяг та вартість корпоративних спадкових прав

ЯК ВИЗНАЧАЄТЬСЯ ОБСЯГ

Для визначення обсягу спадкових корпоративних прав відповідну інформацію запитує нотаріус, до якого спадкоємець звернувся із заявою про прийняття спадщини, до якої входять корпоративні права. За наявності таких документів у правонаступника учасника

господарського товариства, останній пред'являє їх нотаріусу разом із заявою про прийняття спадщини.

Належність спадкодавцеві частки в статутному капіталі ТОВ/ТДВ може підтвердити, зокрема, витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців; довідка, видана товариством, про сплату спадкодавцем внеску до статутного фонду, копія статуту, що містить інформацію про розмір внеску.

На підтвердження прав на цінні папери та прав за цінними паперами, що існують в електронній формі, є обліковий запис на рахунку в цінних паперах, що відкривається депозитарною установою, а також виписка з рахунку в цінних паперах депонента (власника цінних паперів) (ст. 8 Закону України «Про депозитарну систему України»). За умови неможливості отримати відомості про права на цінні папери запит на складання та видання виписки з рахунку в цінних паперах може надаватися нотаріусом для оформлення спадщини щодо цінних паперів.

У деяких випадках непрозорість структури активів підприємства може ускладнювати встановлення обсягу спадкового майна та визначення його вартості, у зв'язку з чим спадкоємці учасника товариства будуть вимушені самостійно розшукувати майно, на яке вони мають спадкові права. У таких випадках відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі — Порядок), затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 3253/5 від 22.12.2010, є доцільним отримання свідоцтва про право на спадщину, що видається для підтвердження права на спадщину, яка перебуває за кордоном, і пред'явити цей документ за кордоном для здійснення перереєстрації прав на майно, зареєстроване у відповідній іноземній юрисдикції.

ЯК ВИЗНАЧАЄТЬСЯ ВАРТІСТЬ

Відповідно до частини восьмої ст. 24 Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю» вартість частки учасника визначається з огляду на ринкову вартість сукупності всіх часток учасників товариства пропорційно до розміру частки такого учасника.

За приписами ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» частка в майні, яка належала спадкодавцю, видається в грошовій або натуральній формі, вартість якої *визначається на день смерті учасника*.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2018 у справі № 925/1165/14 (провадження № 12-38гс12) викладено правовий висновок про те, що вартість частини майна товариства, яка підлягає виплаті, повинна відповідати вартості активів товариства за вирахуванням вартості його зобов'язань (тобто вартості чистих активів), пропорційній до частки учасника в статутному капіталі товариства. За наявності спору між учасниками товариства та самою юридичною особою щодо визначення вартості майна останньої учасник товариства має право вимагати проведення з ним розрахунків на підставі дійсної (ринкової) вартості майна товариства, а не на підставі вартості, за якою майно обліковується в товаристві. Взяття майна на облік за певною вартістю є односторонньою волевою дією товариства, яка не може бути беззаперечним доказом дійсної вартості майна. Сторони можуть доводити дійсну вартість майна будь-якими належними доказами.

Отже, спадкоємець може звернутися до товариства з вимогою видати йому в натуральній формі частку майна товариства, пропорційну належній йому частці в статутному капіталі, або отримати грошову компенсацію такої частки, вартість якої має визначитися на день відкриття спадщини.

За наявності спору з товариством щодо отримання компенсації частки або її грошового виразу, розміру частки, спадкоємець може звернутися до суду з відповідним позовом, який розглядатиметься в порядку цивільного судочинства.

Що стосується АТ, то через особливість об'єкта спадкових прав, визначення вартості цінних паперів для отримання в спадок не вимагається через спадкування акцій виключно в кількісному вираженні.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Господарський кодекс України.
- Цивільний Кодекс України.
- Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-ХІІ.

- Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю» від 06.02.2018 № 2275-VIII.
- Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 № 3480-IV.
- Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 № 755-IV.
- Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 № 514-VI.
- Закон України «Про депозитарну систему України» від 06.07.2012 № 5178-VI.
- Положення про провадження депозитарної діяльності, затверджене рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.04.2013 № 735.
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2018 у справі № 925/1165/14 (провадження 12-38гс12).
- Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 14 від 25.02.2016 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин».
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.02.2019 у справі № 761/27538/17 (провадження 14-12цс19).

8. СТРАТЕГІЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ КЛІЄНТА У СПРАВАХ ПРО СПАДКУВАННЯ У ВИПАДКУ СМЕРТІ ЖІНКИ ЧИ ЧОЛОВІКА, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ, АЛЕ НЕ ПЕРЕБУВАЛИ У ШЛЮБІ МІЖ СОБОЮ

Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі ст. 1261 ЦК України (п. 21 постанови Пленуму ВСУ № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику в справах про спадкування»).

Водночас у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України).

Таким чином, для отримання права на спадкування у випадку смерті жінки чи чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували в шлюбі між собою, потрібне звернення особи до суду для встановлення факту проживання однією сім'єю зі спадкодавцем не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

У цьому контексті варто пам'ятати про положення ст. 1258 ЦК України, відповідно до якого спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Отже, перед зверненням до суду щодо окресленого питання варто врахувати, чи є в померлого інші потенційні спадкоємці, до яких черг спадкування за законом вони належать, чи приймають вони спадщину, чи є підстави для усунення їх від права спадкування.

У ситуації наявності в спадкодавця спадкоємців першої, другої чи третьої черги за законом або ж оформлення ним заповіту на іншу людину, визнання в судовому порядку факту проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини не надасть зацікавленій особі права на спадкування. Водночас установлення факту проживання однією сім'єю може надати їй підстави для застосування положень ст. 74 СК України, відпо-

відно до яких: якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 СК України.

У зв'язку із цим особа, яка проживала з померлим однією сім'єю, але не перебувала в шлюбі з ним, має право вимагати і визнання права власності на майно померлого як частку в праві спільної сумісної власності чоловіка та жінки, які проживали без реєстрації шлюбу, та виключення такого майна зі спадкової маси.

ОКРЕМЕ VS ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ?

Стаття 293 ЦПК України визначає, що в порядку окремого провадження суд розглядає справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, до яких може належати й установлення факту проживання чоловіка і жінки однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Водночас:

- у порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, *якщо встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право* (постанова Пленуму ВСУ від 31.03.1995 № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»);
- справи про спадкування розглядаються судами за правилами позовного провадження, *якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними* (п. 2 постанови Пленуму ВСУ № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику у справах про спадкування»).

Верховний Суд у постанові від 07.11.2018 у справі № 336/709/18-ц провадження № 61-39374св18 зазначає:

«Відмовляючи у відкритті окремого провадження у справі, у судовому рішенні має бути вказано, хто є спадкоємцем у порядку, передбаченому спадковим правом (норми ЦК України), який би оспарював право заявниці на прийняття спадщини». У постанові від 12.03.2020 у справі № 653/4595/17, провадження № 61-46648св18 Верховний Суд також зазначає: «Визначальною обставиною під час розгляду заяви про встановлення певних фактів у порядку окремого провадження є те, що встановлення такого факту не пов'язане з наступним вирішенням спору про право цивільне. Оскільки із заяви про встановлення факту вбачається, що заявник фактично претендує на подальше оформлення спадщини, а у спадкодавця наявними є і інші спадкоємці, залишення заяви без розгляду у зв'язку з наявністю спору про право відповідає положенням закону».

Таким чином, у разі наявності інших спадкоємців, які заперечують щодо прав на спадкування вашого клієнта, факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю має встановлюватися судом у позовному провадженні, оскільки наявним є спір про право. Окрім цього, в порядку позовного провадження буде розглядатися питання встановлення факту проживання однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини, коли також пред'являються вимоги щодо майна померлого в порядку ст. 74 СК України.

ПІДСУДНІСТЬ: ЗАГАЛЬНА VS ВИКЛЮЧНА?

Підсудність справи буде залежати від того, як сформовані позовні вимоги та чи пов'язані вони з нерухомим майном.

За загальним правилом відповідно до частини першої ст. 27 ЦПК України позов пред'являється до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання фізичної особи.

Однак у випадку, якщо спір виникає з приводу спадщини, до якої входить нерухоме майно та позовні вимоги його стосуються (наприклад, заявляються вимоги про визнання права власності на таке майно) — застосовуються правила виключної підсудності (ст. 30 ЦПК України) та позов пред'являється за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою.

У випадку відкриття провадження з порушенням правил підсудності ухвалу суду можна оскаржити в апеляційному порядку. Рішення суду апеляційної інстанції із цього питання є остаточним та оскарженню в касаційному порядку не підлягає.

УЧАСНИКИ СПРАВИ

Відповідачами у випадку розгляду справи в позовному провадженні є інші спадкоємці померлого, оскільки саме на їхні спадкові права буде мати вплив вирішення справи надалі.

У разі якщо позивачу не відомо про інших спадкоємців у справі та у зв'язку з нотаріальною таємницею отримати такі відомості самостійно неможливо, матеріали спадкової справи (копію) витребовують відповідно до ухвали суду.

У випадку відсутності інших спадкоємців існує судова практика щодо залучення відповідачем у справі відповідного органу місцевого самоврядування, оскільки територіальна громада відповідно до ст. 1277 ЦК України може претендувати на спадкове майно, яке розташоване на її території, як на відумерлу спадщину.

Третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору в цій категорії справ, зазвичай залучають нотаріуса, який відкрив спадкову справу після смерті жінки чи чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували в шлюбі між собою. За клопотаннями сторін суд витребує в нотаріуса матеріали спадкової справи, вживає заходів щодо забезпечення позову у вигляді заборони нотаріусу вчиняти будь-які нотаріальні дії щодо спадкового майна протягом часу судового розгляду, а набрання рішенням законної сили впливає на коло спадкоємців у справі та видання

нотаріусом свідоцтва про право на спадщину надалі. У зв'язку із цим у нотаріуса може бути наявна процесуальна заінтересованість у результатах розгляду такої категорії справ.

ДОКАЗУВАННЯ

- При вирішенні спору про право на спадщину осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга спадкоємців за законом), судам необхідно враховувати правила частини другої ст. 3 СК України про те, що *сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки*. Зазначений п'ятирічний строк повинен виповнитися на момент відкриття спадщини, і його необхідно обчислювати з урахуванням часу спільного проживання зі спадкодавцем однією сім'єю до набрання чинності цим Кодексом (постанова Пленуму ВСУ № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику у справах про спадкування»).
- Обов'язковою умовою для визнання чоловіка та жінки такими, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, крім власне факту спільного проживання, є *наявність спільного бюджету, спільної участі у придбанні майна для спільного користування, у витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин* (постанова Верховного Суду від 18.03.2020 у справі № 695/1732/16-ц, провадження № 61-38901св18).

Таким чином, доказуванню в цій категорії спорів підлягає факт спільного проживання зі спадкодавцем по день його смерті однією сім'єю як чоловіка і жінки, у тому числі пов'язаність спільним побутом, взаємними правами та обов'язками тощо, що може бути підтверджено доказами:

— проживання за однією адресою (відмітка в паспорті про реєстрацію місця проживання чоловіка/жінки за місцем проживання

померлого спадкодавця, довідка про склад сім'ї, показання свідків тощо).

При цьому в разі відсутності в паспорті спадкоємця відмітки про реєстрацію його місця проживання, доказом постійного проживання зі спадкодавцем може бути: довідка органу реєстрації місця проживання про те, що місце проживання спадкоємця на день смерті спадкодавця було зареєстровано за однією адресою зі спадкодавцем (п. 3.22 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України). Відсутність реєстрації місця проживання спадкоємця за останнім місцем проживання спадкодавця не є доказом того, що він не проживав зі спадкодавцем (постанова Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 404/2163/16-ц, провадження № 61-15926св18);

- народження спільних дітей, участі у їх вихованні та матеріальному забезпеченні;
- спільного придбання рухомого та нерухомого майна, його належності чоловіку/жінці на праві спільної власності;
- спільного ведення бізнесу;
- укладення чоловіком/жінкою договорів дарування, страхування, медичного та туристичного обслуговування, банківського вкладу тощо на користь іншого;
- наявності спільних рахунків у банківських установах, значення чоловіка/жінки майновим поручителем за кредитними зобов'язаннями тощо;
- спільної участі чоловіка/жінки в питаннях життєзабезпечення сім'ї — оплати комунальних послуг, купівлі продуктів харчування та інших необхідних товарів, техніки, здійснення ремонту тощо;
- спільно проведеного дозвілля, у тому числі спільного бронювання та оплати квитків, житла, укладення договорів на туристичне обслуговування, наявності однакових відміток у паспорті для виїзду за кордон тощо;
- наявності спільних фотографій, дописів та іншої інформації в соціальних мережах та вебсайтах;
- догляду під час хвороб, понесених витрат на лікування, на організацію та проведення похорону, догляду за місцем поховання тощо.

У цій категорії спорів також часто використовується такий засіб доказування, як *показання свідків*, якими можуть бути родичі,

сусіди, спільні друзі тощо. Однак, як зазначає Верховний Суд, покази свідків не можуть бути єдиною підставою для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (постанова Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 129/2115/15-ц, провадження № 61-2080св18).

Доказуванню підлягатиме і віднесення майна померлого до об'єктів права спільної сумісної власності чоловіка та жінки, які перебували у фактичних шлюбних відносинах:

— саме лише перебування в шлюбних відносинах без установлення факту ведення спільного господарства, побуту та бюджету не є підставою для визнання права власності на половину майна за кожною зі сторін. Майно, набуте під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: 1) майно придбане внаслідок спільної праці таких осіб як сім'ї (при цьому спільною працею осіб слід вважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету); 2) інше не встановлено письмовою угодою між ними (постанова Верховного Суду України від 23.09.2015 у справі № 6-1026цс15);

— для визначення осіб як таких, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, для вирішення майнового спору на підставі ст. 74 СК України суд повинен установити факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу в період, протягом якого було придбано спірне майно (постанова Верховного Суду України від 20.02.2012 у справі № 6-97цс11).

Установленню судом підлягає і те, чи перебували чоловік і жінка під час фактичних шлюбних відносин у зареєстрованих шлюбах з іншими особами. Так, аналіз ст. 74 СК України дає змогу дійти висновку про те, що для застосування положень цієї статті необхідною умовою є, зокрема, встановлення факту неперешкоди осіб у будь-якому іншому шлюбі (постанова Верховного Суду від 25.04.2019 у справі № 759/4596/18, провадження № 61-3852св19).

До заяви також додаються докази звернення чоловіка/жінки до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини, письмове повідомлення нотаріуса про необхідність підтвердження факту спільного проживання однією сім'єю зі спадкодавцем у судовому порядку та правостановлюючі документи на спадкову масу в разі їх наявності в потенційного спадкоємця.

ПОЗОВНІ ВИМОГИ

Позовні вимоги в цьому спорі можуть бути сформовані таким чином:

— установити факт проживання Особи 1 та Особи 2 однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини після смерті Особи 2, а саме з _ по _.

Окрім цього, у зв'язку з тим, що відповідно до ст. 74 СК України майно, набуте чоловіком та жінкою за час спільного проживання без реєстрації шлюбу, належить їм на праві спільної сумісної власності та на нього поширюються положення глави 8 СК України, також можуть пред'являтися позовні вимоги:

— визнати спільною сумісною власністю Особи 1 та Особи 2 майно, набуте ними під час спільного проживання однією сім'єю, а саме: _;

— у порядку поділу майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, визнати за Особа 1 право власності на 1/2 частки такого майна _;

— виключити зі спадкової маси в спадковій справі № _ у Спадковому реєстрі № _ таке майно: _.

Для уникнення ризиків несумлінних дій відповідача та нотаріуса щодо видання свідоцтва про право на спадщину до моменту ухвалення рішення у справі, яким може бути визначене коло спадкоємців, також можливе звернення до суду з клопотанням про забезпечення позову шляхом заборони нотаріусу вчиняти будь-які нотаріальні дії в спадковій справі щодо рухомого та нерухомого майна померлої особи.

Набрання законної сили рішенням суду в зазначеній категорії спорів є підставою для звернення до нотаріуса щодо оформлення свідоцтва про право на спадщину та (або) підставою набуття права власності на частку в майні померлого в порядку ст. 74 СК України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Цивільний кодекс України.
- Сімейний кодекс України.
- Цивільний процесуальний кодекс України.
- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 «Про судову практику в справах про спадкування».
- Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».
- Постанова Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування».

9. РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ АДВОКАТА З НОТАРІУСОМ, ЯКИЙ ЗАВІВ СПАДКОВУ СПРАВУ

Надання правової допомоги адвокатом не обмежується тільки представництвом у судах. Значний пласт діяльності адвоката також становить супорт клієнта при реалізації його прав у нотаріальному процесі, у тому числі і при реалізації спадкових прав.

Прийняття спадщини клієнтом, відмова від спадщини, спілкування з нотаріусом, підготовка необхідних документів, консультування, вироблення стратегії досягнення бажаного для клієнта правового результату, переговорний процес з іншими учасниками спадкових правовідносин — це далеко не повний перелік можливих дій адвоката.

Для кращого розуміння специфіки взаємодії адвоката з приватним нотаріусом чи державною нотаріальною конторою (далі в усіх випадках — нотаріус), який відкрив спадкову справу у випадку смерті одного з подружжя, доцільно розділити потенційні кейси за критерієм моменту звернення клієнта до адвоката на дві категорії:

- 1) адвокат розпочинає роботу з клієнтом до того, як спадкова справа заведена;
- 2) адвокат розпочинає роботу після заведення спадкової справи.

При цьому в обох категоріях кейсів будуть ті, коли клієнт звернувся до адвоката протягом строку, встановленого законом для прийняття спадщини (ст. 1270 ЦК України), а також ті, коли цей строк уже закінчився.

Щодо строку для прийняття спадщини рекомендую звернути увагу на постанову КМУ № 164 від 28.02.2022 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (п. 3).

Розглянемо першу категорію.

А. Спадкова справа не заведена і строк на прийняття спадщини не закінчився

Адвокату необхідно проконсультувати клієнта щодо його права на прийняття спадщини чи відмови від прийняття, зважаючи при цьому на місце відкриття спадщини, підстави спадкування (за заповітом/за законом), склад спадкового майна, строки подання заяв, дії/плани клієнта щодо майна надалі, підготовки документів, відносини/стосунки з іншими спадкоємцями тощо.

З'ясування підстав спадкування (за заповітом/за законом) для спадкоємців часто є складним. Як через відсутність достатнього обсягу правових знань, так і через відсутність достовірної інформації про заповіти спадкодавця. Встановити такі підстави — одне з першочергових завдань адвоката.

Слушною є рекомендація в усіх випадках отримувати витяги зі Спадкового реєстру. Відповідно до п. 3.3 Положення про спадковий реєстр реєстратор (будь-який нотаріус) зі Спадкового реєстру на письмовий запит, складений за відповідною формою, видає будь-якій особі у разі пред'явлення нею свідоцтва про смерть або іншого документа, що підтверджує факт смерті заповідача/спадкодавця, — витяги зі Спадкового реєстру про наявність (відсутність) посвідченого заповіту і спадкового договору, заведеної спадкової справи та виданого свідоцтва про право на спадщину. Таким чином, із двох витягів (про заповіти/спадкові договори та про спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину) адвокат має можливість отримати важливу інформацію, яка часто кардинально впливає на прийняття рішень клієнтом, а також на стратегію досягнення ним бажаного правового результату.

Одразу, за можливості, потрібно встановити статус майна, яке потенційно може входити до спадкової маси, — чи є воно спільним майном подружжя. Це необхідно й у випадку, якщо клієнтом є пережилий з подружжя, він володітиме інформацією щодо можливості виділу своєї частки (якщо титульним власником майна є померлий) або про потенційну можливість виділу частки зі спільного майна іншими спадкоємцями (якщо він є титульним власником).

При визначенні статусу майна доцільно користуватися даними Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, які доповнюють відомості правовстановлюючих документів, наданих клієн-

том. Оскільки більшість адвокатів активно використовують у своїй діяльності електронні цифрові підписи, то їх авторизація у реєстрі досить проста, а вартість інформаційних довідок помірна. Отримання адвокатом відомостей з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно при формуванні правової позиції (консультуванні, розробці плану дій і стратегії захисту інтересів клієнта) розширює доказову базу, створює для адвоката та клієнта додаткову мотивацію прийняття рішень, а для клієнта також має формальне/документальне підтвердження статусу майна.

У випадках, коли доступ до реєстру обмежено чи він є недоступним з будь-яких інших причин, допомоги можуть альтернативні джерела інформації, наприклад OpenDataUABot.

Зрозуміло, що адвокат самостійно може визначити місце відкриття спадщини відповідно до закону та фактичних обставин і прорахувати для клієнта логістичні аспекти, пов'язані з реалізацією спадкових прав. Наприклад, у випадку, якщо місце відкриття спадщини — м. Вінниця (останнє місце проживання та реєстрації спадкодавця), а клієнт проживає у м. Києві (там же знаходиться і адвокат), то для такого клієнта часто є важливими питання логістики — необхідність йому чи адвокату відвідувати нотаріуса/нотаріальну контору, відвідувати інший населений пункт для підготовки документів, необхідних для нотаріального оформлення спадкових прав клієнта.

Вибір нотаріуса, у якого буде заводитися спадкова справа, клієнту у більшості випадків зробити самостійно важко. Якщо у клієнта відсутні персональні мотиви, такі як особисте знайомство з нотаріусом, тривала співпраця сім'ї саме з цим нотаріусом, порада адвоката буде цінною. Крім логістичних факторів (розташування робочого місця нотаріуса в нотаріальному окрузі, транспортна доступність) потрібно враховувати також досвід і спеціалізацію нотаріуса з огляду на потреби клієнта — нотаріуси, насправді, мають різний бекграунд і різну практику у спадкових правовідносинах. Цінова політика також буває актуальною (загалом у державних нотаріальних конторах оформлення спадщини дешевше, але адвокату потрібно врахувати їх завантаженість і графік роботи, що не завжди зручно).

Окрім викладеного вище, при виборі місця заведення спадкової справи доцільно зважити на те, що

в умовах воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини (абзац другий п.п. 2.1 п. 2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України в його сучасній редакції).

Способи подання заяв про прийняття спадщини чи про відмову також актуальні, адже спадкоємець не завжди має можливість відвідувати нотаріуса. У випадку проживання/знаходження клієнта в іншому населеному пункті чи іншій країні спосіб подання заяви нотаріусу може мати суттєве значення для реалізації спадкових прав клієнта. Оскільки заяви можуть подаватися особисто, а також направлятися нотаріусу поштою, адвокат може допомогти клієнту обрати оптимальний спосіб подання заяви.

При особистому відвідуванні нотаріуса клієнтом є доречним супровід адвоката, який матиме можливість надати консультації клієнту безпосередньо на робочому місці нотаріуса, а також спільно з клієнтом обговорити з нотаріусом можливі аспекти оформлення прав клієнта. Присутність адвоката при відвідуванні нотаріуса клієнтом з приводу спадкових правовідносин не заборонена законодавством, яке регулює нотаріальний процес. Виняток становлять тільки випадки, коли при цьому вчиняється нотаріальна дія (але й тоді адвокат може бути присутнім перед вчиненням дії при підготовленні документів, проектів, обговоренні). Наразі відвідування нотаріуса разом з адвокатом не можна назвати звичною практикою для України. Але така практика є доцільною, зважаючи на значення для клієнтів їхніх спадкових прав (це і вартість майна, і особисті мотиви).

При поданні заяви поштою (особливо для клієнта, який перебуває за кордоном) актуальною є допомога адвоката при підготовці заяви як такої. Це потрібно і у випадках, коли справжність підпису спадкоємця засвідчується нотаріально у країні його перебування (місцевим нотаріусом чи консульською установою України).

Підсумовуючи, можна сказати, що загалом у кейсах *«де спадкова справа не заведена і строк на прийняття спадщини не закінчився»*

адвокату доцільно якнайшвидше, до закінчення 6-місячного строку на прийняття спадщини, почати співпрацювати з нотаріусом/нотаріусами, як мінімум, з таких питань/напрямів:

- визначення потенційної можливості співпраці з конкретним нотаріусом у конкретних відносинах, зважаючи на досвід, спеціалізацію нотаріуса, логістику тощо;

- встановлення підстав спадкування (за заповітом/за законом), а також визначення інших факторів, які здатні суттєво впливати на характер правовідносин клієнта, у тому числі і шляхом отримання витягів зі Спадкового реєстру;

- узгодження способу подання заяв, їх змісту та інших аспектів, відповідно до обраного клієнтом сценарію (про прийняття спадщини, про відмову від спадщини (адресну чи безадресну), про видання свідоцтв про право на частку у спільному майні подружжя тощо);

- безпосередньо подання заяв або у супроводі адвоката при особистому зверненні клієнта до нотаріуса, або шляхом підготовки проєктів заяв і надання/надіслання їх клієнту для формалізації надалі (нотаріального засвідчення справжності підписів);

- у випадку подання заяв та/або інших документів з-за кордону — встановлення аспектів їх легалізації (консульська легалізація чи апостиль);

- остаточного визначення правового статусу майна (спільна власність подружжя чи особиста власність спадкодавця; чи зареєстровано належним чином право власності на майно і коли саме; стан і характеристики правовстановлювальних документів, вимоги і побажання нотаріуса щодо них);

- узгодження дій адвоката, клієнта та, за потреби, нотаріуса щодо підготовки документів, необхідних для оформлення прав клієнта.

У більшості випадків у нотаріусів не виникає заперечень щодо активної участі адвоката в процесах, пов'язаних з реалізацією спадкових, сімейних та інших прав його клієнта.

Адвокату потрібно лише відповідально поставитися до підготовки документів, які можуть підтверджувати його повноваження у нотаріальному процесі. Здебільшого це нотаріально посвідчена довіреність. Проте договір про надання правової допомоги та ордер

можуть бути також достатніми, зокрема у випадку використання такого інструменту, як адвокатський запит.

Практика показує, що у більшості випадків органи нотаріату конструктивно відповідають на запити адвокатів, якщо тільки вони не стосуються вчинених нотаріальних дій. Про це рекомендую вказувати у самому запиті.

Б. Спадкова справа не заведена і строк на прийняття спадщини закінчився

Такі випадки є доволі поширеними, оскільки спадкоємці, а також переживлий з подружжя не завжди звертаються до нотаріуса протягом 6-місячного строку (чи десятимісячного) після відкриття спадщини з різних причин.

Іноді з моменту відкриття спадщини минає чимало років.

Для правильного аналізу правовідносин клієнта адвокату у такому випадку бажано встановити факт відсутності (чи наявності) спадкової справи, зважаючи при цьому на місце відкриття спадщини. За даними Спадкового реєстру, це можна зробити достовірно, тільки якщо спадщина відкрилася після 2005 року, тобто після запуску Спадкового реєстру. Якщо спадщина відкрилася раніше (непоодинокі випадки звернень припадають на середину 90-х років 20 століття — тоді якраз відбувалося розпаювання земельного фонду колективних сільськогосподарських підприємств (КСП)), то спадкова справа могла бути заведена державною нотаріальною конторою за місцем відкриття спадщини і інформація про неї не потрапила до Спадкового реєстру (відомості про закінчені спадкові справи не вносилися до реєстру). Достовірно встановити наявність/відсутність такої архівної справи можна тільки при зверненні до відповідної державної нотаріальної контори або до державного нотаріального архіву, якщо архіви контори уже передані до нього. Розпочинати пошуки слід саме з нотаріальної контори.

Разом з тим відомості про всі архівні заповіти були внесені до Спадкового реєстру, тому його дані щодо заповітів є вичерпними.

Якщо достовірно відомо, що спадкова справа не заводилась і є відомості про наявність/відсутність заповітів, адвокат готовий рухатися з клієнтом далі. Дослідити обставини щодо місця відкриття спадщини, докази фактичного прийняття спадщини, а якщо вона

не прийнята клієнтом — підстави для продовження строку на прийняття спадщини у судовому порядку. При цьому враховувати, норми якого законодавства (Цивільного кодексу України чи ЦК УРСР 1963 р.) регулюють ці спадкові правовідносини.

Після описаних вище кроків можна дослідити склад спадкового майна, проаналізувати надалі дії/плани клієнта щодо майна, підготовки документів, відносини/стосунки з іншими спадкоємцями.

Здебільшого звернення до адвоката спадкоємця, у тому числі пережилого з подружжя через тривалий час після відкриття спадщини, відбувається після того, як такий клієнт не зумів реалізувати бажаний для себе сценарій реалізації спадкових прав самостійно у нотаріальному процесі або ж існує спір між ним та іншими спадкоємцями/зацікавленими особами.

Тому у кейсах *«де спадкова справа не заведена, а строк на прийняття спадщини закінчився»* адвокату доцільно співпрацювати з нотаріусом/нотаріусами, як мінімум, з таких питань/напрямів:

- достовірне встановлення факту відсутності заведеної спадкової справи (шляхом отримання витягів зі Спадкового реєстру та отримання інформації безпосередньо від нотаріальних контор та архівів);

- встановлення підстав спадкування (за заповітом/за законом), нормативної бази, а також визначення інших факторів, які впливають на характер правовідносин клієнта;

- встановлення визначення потенційної можливості співпраці з конкретним нотаріусом у конкретних відносинах, зважаючи на місце та час відкриття спадщини, досвід, спеціалізацію нотаріуса, логістику тощо;

- узгодження аспектів реалізації бажаного для клієнта сценарію (видання свідоцтв про право на спадщину, свідоцтв про право на частку у спільному майні подружжя тощо);

- остаточного визначення правового статусу майна (спільна власність подружжя чи особиста власність спадкодавця; чи зареєстровано належним чином право власності на майно і коли саме; стан і характеристики правовстановлюючих документів, вимоги і побажання нотаріуса щодо них);

- узгодження дій адвоката, клієнта та за потреби нотаріуса щодо підготовки документів, необхідних для оформлення прав клієнта.

Розглянемо другу категорію.

А. Спадкова справа уже заведена і строк на прийняття спадщини не закінчився

Про факт заведення спадкової справи адвокат може дізнатися зі слів клієнта. Проте така інформація рідко буває підтверджена документально, частіше про це клієнту відомо зі слів інших спадкоємців. Тому першочерговим є достовірно дізнатись про заведення спадкової справи (номер, місце зберігання) за даними Спадкового реєстру.

Оскільки спадкова справа заводиться нотаріусом при зверненні першого спадкоємця/кредитора (п. 2.1 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України), клієнт (і адвокат) уже не може обирати бажаного нотаріуса у відповідному нотаріальному окрузі, у якого він хотів би завести спадкову справу.

Передання спадкової справи до іншого нотаріуса не передбачене, крім випадків, коли вона заведена помилково не за місцем відкриття спадщини. Встановлюється місце відкриття спадщини у судовому порядку або у позасудовому порядку в нотаріальному процесі (наприклад, якщо спадкоємець чи кредитор, який звернувся до нотаріуса першим і направив відповідну заяву поштою, не володів точною інформацією про місце відкриття спадщини, чого нотаріус перевірити у такому випадку не має можливості).

У решті аспектів можлива і бажана взаємодія адвоката з нотаріусом, описана вище (кейси першої категорії А).

Б. Спадкова справа заведена і строк на прийняття спадщини закінчився

Такі випадки також є доволі поширеними.

На момент звернення клієнта до адвоката спадкоємці, а також переживий з подружжя уже реалізували своє право на прийняття спадщини чи на відмову від неї. Звернулися з відповідними заявами до нотаріуса протягом 6-місячного строку після відкриття спадщини або не звернулися і пропустили встановлений строк. У будь-якому випадку дізнатися обставини, які впливають на спадкові правовідносини, у такій ситуації можна тільки при ознайомленні з матеріалами спадкової справи.

Таким чином, крім усього описаного вище (кейси першої категорії Б), адвокату слід першочергово при спілкуванні з нотаріусом дослідити ситуацію, що склалася за матеріалами спадкової справи, — за наявності відповідних повноважень.

Після цього є доречною, можлива і бажана взаємодія адвоката з нотаріусом, описана вище (кейси першої категорії Б).

Крім описаного вище (кейси першої та другої категорій), в усіх випадках при взаємодії адвоката і нотаріуса доречним є також дослідження можливостей нотаріального процесу при мирному вирішенні спорів з приводу спадкових правовідносин.

При дослідженні можливостей досягнення бажаного для клієнта правового результату адвокату можуть стати у пригоді, зокрема, такі інструменти, як договір про поділ спадкового майна та договір про зміну черговості спадкування, які передбачені законодавством і практикуються нотаріусами в усіх регіонах.

Це ще один аспект взаємодії адвоката і нотаріуса.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Конвенція про запровадження порядку реєстрації заповітів (від 16.05.72 р., Базельська конвенція).
- Цивільний кодекс України.
- Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII.
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.
- Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5.
- Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: наказ Міністерства юстиції України від 27.12.2004 № 142/5/310.
- Правила ведення нотаріального діловодства: наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5.
- Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.
- Порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1141.
- Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164.

10. МИРНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ СПОРІВ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ

Найчастіше спадкові спори виникають між особами, пов'язаними між собою родинними відносинами. Відповідно до положень ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.

Сімейні відносини між родичами зазвичай є значно забарвленими емоційно, а у випадках, коли вони додатково ускладнені стресом усіх учасників від втрати спадкодавця, суперечки виникають навіть без дійсних правових підстав.

Не у всіх випадках варто одразу звертатися до суду, адже для певних спорів законодавець передбачив можливість їх мирного врегулювання, без необхідності роками чекати на отримання судового рішення та його виконання.

Коли мирне врегулювання спорів буде ефективнішим і доцільнішим?

Наприклад, після смерті чоловіка жінка, яка проживала з ним без реєстрації шлюбу протягом багатьох років, приходить до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини і дізнається, що чоловік офіційно розлучився з першою дружиною лише декілька років тому. А відтак декілька автомобілів і квартира, яку вони з чоловіком придбали за спільні кошти під час сумісного проживання, увійшли до спадкової маси і будуть розподілені між дітьми чоловіка від першого шлюбу (як спадкоємцями 1 черги). А вона може лише спробувати в судовому порядку довести своє право увійти до 4 черги спадкоємців і, радше за все, не отримати нічого зі спадкової маси, оскільки наявна 1 черга спадкоємців, що бажають прийняти спадщину.

І ось, через 2 – 3 роки судової тяганини, витрат на допомогу адвоката та нервових суперечок з іншими спадкоємцями, через неоднозначність і мінливість судової практики, відсутність достатньої кількості доказів спільного придбання авто і нерухомості, жінка фактично лишається без нічого.

Або, наприклад, через декілька місяців після смерті батька його дорослий син дізнається від нотаріуса, що ще 5 років тому батько склав заповіт, у якому все своє майно залишив своїй дружині (матері сина). Образа на батьків та відчуття несправедливості, посилені стресом від втрати близької людини, мають результатом подання позову про визнання заповіту недійсним. Правових підстав і доказів — жодних, але є значна образа на батьків, які начебто позбавили спадку. Чи є перспектива перемогти у такій справі? Радше ні. А от витрати часу, нервів та коштів гарантовані.

Таких та інших прикладів у практиці юристів, що займаються спадковими спорами, безліч. І якщо ти бачиш безперспективність судового шляху, але хочеш максимально допомогти клієнту захистити його права та інтереси, варіантом є запропонувати мирне вирішення існуючого спору.

Можливі варіанти мирного вирішення спорів у сфері спадкових правовідносин.

1. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування

У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування отримують спадкоємці за законом, перелік яких викладений у ст. 1261 — 1265 ЦК України.

Відповідно до ст. 1258 ЦК України спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, коли відбувається зміна черговості одержання права на спадкування.

Як зазначає Верховний Суд у багатьох своїх постановках, в основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Кожна черга — це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє

майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям та (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Водночас черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини.

З метою захисту прав інших спадкоємців, що не мають бажання укласти такий договір, положення ст. 1259 ЦК України передбачають, що такий договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Отже, таким договором можливо врегулювати питання зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування як з одним зі спадкоємців (у межах його частки у спадщині), так і з усіма спадкоємцями щодо всієї спадкової маси мирним шляхом, без необхідності звернення до суду.

Приклад.

Після смерті чоловіка жінка, яка проживала з ним без реєстрації шлюбу понад 5 років, у судовому порядку встановлює факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу (у порядку окремого провадження, розгляд справи відбувається значно швидше, ніж при наявності спору в рамках позовного провадження) та входить до 4-ї черги спадкоємців за законом. Надалі, за погодженням з іншими спадкоємцями (наприклад, дітьми спадкодавця), відбувається укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування і встановлення, в якій черговості буде відбуватися одержання ними права на спадкування.

2. Угода про зміну розміру частки спадкоємця у спадщині

За загальним правилом, відповідно до чинного законодавства України частки у спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними.

Положення ст. 1267 ЦК України визначають, що спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них. Спадкоємці

за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них (частина третя ст. 1267 ЦК України).

Оскільки законодавець використав термін «угода», а не «договір» (як це зроблено у ст. 1259 ЦК України), вбачаємо, що відповідна угода може становити як окремий предмет договору (тобто буде укладено договір про зміну розміру частки у спадщині), а може бути зафіксована й в іншому договорі (наприклад, як одне з положень договору про зміну черговості одержання права на спадкування або договору про поділ спадщини).

Водночас варто пам'ятати, що змінити розмір частки спадкоємці можуть лише у випадку спадкування за законом, адже у разі існування заповіту превалює волевиявлення заповідача, який сам визначив, як він бажає розпорядитися своїм майном на випадок своєї смерті.

3. Відмова від прийняття спадщини на користь іншої особи

Стаття 1274 ЦК України передбачає право спадкоємця за заповітом відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом.

Частина друга цієї ж статті ЦК України передбачає аналогічну можливість і у випадку спадкування за законом — спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого зі спадкоємців за законом незалежно від черги.

Дещо конкретизовано відповідне положення у п. 3.27 гл. 10 розд. 2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого зі спадкоємців за законом незалежно від черги, у тому числі внуків, правнуків, племінників та інших.

Таким чином, хоч назва ст. 1274 ЦК України і вказує на можливість відмови від прийняття спадщини на користь певної іншої особи, однак така відмова може вчинятися виключно на користь особи, що входить до числа спадкоємців, а не будь-якої іншої особи.

Законом також передбачено певні обмеження, що покликані захистити права та інтереси дітей, недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена:

— фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може відмовитися від прийняття спадщини за згодою піклувальника і органу опіки та піклування;

— неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування;

— батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування.

Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною, однак вона може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття (частини п'ята, шоста ст. 1273 ЦК України).

Тобто для реалізації відмови від прийняття спадщини на користь іншої особи необхідно волевиявлення не лише від особи, яка має намір відмовитися, а й підтвердження прийняття такої відмови особою, на користь якої її здійснено.

Варто пам'ятати, що спадкоємець має право відмовитися від частки у спадщині спадкоємця, який відмовився від спадщини на його користь (частина друга ст. 1274 ЦК України).

Також законом передбачено певні захисні механізми з метою забезпечення дотримання волі спадкодавця, висловленої у заповіті. Так, якщо заповідач підпризначив спадкоємця, особа, на ім'я якої складений заповіт, може відмовитися від спадщини лише на користь особи, яка є підпризначеним спадкоємцем (частина четверта ст. 1274 ЦК України).

У разі відмови від прийняття спадщини усіма спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування отримують спадкоємці за законом почергово.

Вчиняється відмова від прийняття спадщини на користь іншої особи шляхом подання відповідної заяви нотаріусу.

Важливо: хоч це прямо і не передбачено у положеннях ЦК України, що регулюють відповідні правовідносини, але п. 3.6 глави 10 розділу 2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України вказує, що приймання заяв про прийняття спадщини, про відмову від неї або заяви про їх відкликання, складені від імені спадкоємців їх представниками, що діють на підставі довіреностей, не допускається.

Відтак подання такої заяви повинен здійснити особисто спадкоємець.

Приклад.

Помер чоловік, заповіт відсутній. Від першого шлюбу має дорослого сина, який давно проживає окремо в іншій країні. Після розлучення з першою дружиною проживав більше 10 років без реєстрації шлюбу з іншою жінкою, з якою мають малолітнього спільного сина. Чоловік повністю забезпечував нову родину, у період спільного проживання набув у власність, окрім іншого, дорогий замський будинок. У судовому порядку жінка встановлює факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та підтверджує своє право на $\frac{1}{2}$ частки у набутому під час спільного проживання майні. Щоб забезпечити себе та малолітнього сина, вона має намір продати цей будинок, однак $\frac{1}{2}$ частки увійшла до спадкової маси і підлягає спадкуванню обома синами померлого. З урахуванням постійного проживання старшого сина поза межами України та складністю продажу будинку з багатьма співвласниками, задля усунення зайвих витрат часу і коштів старший син ще на етапі відкриття спадщини здійснює відмову від прийняття спадщини на користь молодшого брата, що спрощує процедуру продажу будинку надалі.

4. Надання спадкоємцю, який пропустив строк для прийняття спадщини, додаткового строку на її прийняття

Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.

Якщо виникнення в особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття.

Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців (ст. 1270 ЦК України).

У зв'язку з цим, якщо спадкоємець протягом встановленого законом строку не подав заяву про прийняття спадщини, він зазнає негативних наслідків від невчинення таких дій — вважається таким, що не прийняв спадщину.

Однак законом передбачена можливість «врятувати» такого спадкоємця від несприятливих наслідків.

Відповідно до частини другої ст. 1272 ЦК України за письмовою згодою спадкоємця, які прийняли спадщину, спадкоємець, може подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу або в сільських населених пунктах — уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

У разі якщо усі спадкоємці, які прийняли спадщину, подадуть письмову заяву про згоду на прийняття спадщини спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини, то звернення до суду для визначення додаткового строку, достатнього для прийняття спадщини, вже не вимагається.

Однак подання відповідних заяв від спадкоємців обмежено строком — такі заяви спадкоємців мають бути подані нотаріусу до видання свідоцтва про право на спадщину (п. 3.18 глави 10 розділу 2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Отже, можна зробити висновок, що багато спорів та проблемних питань можуть бути вирішені спадкоємцями/потенційними спадкоємцями в мирному порядку, зокрема шляхом укладення угод, договорів чи подання відповідних заяв.

Мирне врегулювання за своєю суттю є ефективнішим і швидшим, а також дозволяє зберегти час, фінанси та хороші стосунки між усіма учасниками таких правовідносин.

Як уже зазначалося, найчастіше у спадкові спори потрапляють саме родичі, які часто готові йти «війною» на інших спадкоємців, не усвідомлюючи, що на час усіх судів та виконання рішення вони витратять набагато більше, ніж отримають у результаті. Звичайно, який шлях вирішення спорів обирати — відповідь за клієнтом, але задача адвоката донести усі переваги та недоліки кожного з варіантів і, якщо вдасться, застерегти від втрати ще однієї близької людини у той час, коли як ніколи потрібна підтримка.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Цивільний кодекс України (ст. 1222, 1258, 1259, 1261-1265, 1267, 1272, 1273).
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 (пп. 3.27, 3.6, 3.18).

11. ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ СПАДЩИНИ У РАЗІ СМЕРТІ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ

Питання оподаткування спадщини в разі смерті одного з подружжя регулюється розділом IV Податкового кодексу України (далі — ПК України), зокрема ст. 167, 168, 174.

Дохід, отриманий одним із подружжя у вигляді вартості успадкованого майна, оподатковується податком на доходи фізичних осіб (ПДФО) та військовим збором (ВЗ).

Ставки ПДФО та ВЗ у разі смерті одного з подружжя	
Спадкодавець — резидент, спадкоємець — резидент України	ПДФО — 0 % ВЗ — 0 %
Спадкодавець — резидент, спадкоємець — нерезидент України	ПДФО — 18 % ВЗ — * %
Спадкодавець — нерезидент, спадкоємець — резидент України	ПДФО — 18 % ВЗ — * %
Спадкодавець чи спадкоємець є жінкою чи чоловіком, які проживали однією сім'єю	ПДФО — 5 % ВЗ — * %

ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ УСПАДКОВАНОГО МАЙНА

У разі спадкування будь-яких об'єктів спадщини, які оподатковуються за нульовою ставкою, оціночна вартість таких об'єктів з метою оподаткування не визначається.

В інших випадках отримання доходів у вигляді об'єктів спадщини, об'єктом оподаткування є оціночна вартість таких об'єктів спадщини, визначена згідно із законом (п. 174.8 ст. 174 ПК України).

Середньоринкова вартість легкових автомобілів, мотоциклів, мопедів визначається щокварталу центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, і оприлюднюється на офіційному вебсайті цього

* Розмір військового збору потрібно уточнювати на момент оформлення спадкових прав.

органу в режимі вільного доступу до 10-го числа місяця, наступного за звітним кварталом (абзац третій п. 173.1 ст. 173 ПК України).

МІСЦЕ СПЛАТИ ПДФО ТА ВЗ

Спадкоємець-резидент сплачує ПДФО та ВЗ за своїм місцем проживання, за яким взятий на облік як платник податків у контролюючому органі, а спадкоємець-нерезидент — за місцем видання свідоцтва про право на спадщину.

Нотаріус або в сільських населених пунктах — уповноважена на це посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування видає спадкоємцю-нерезиденту свідоцтво про право на спадщину за наявності документа про сплату таким спадкоємцем податку з вартості об'єкта спадщини.

ДЕКЛАРУВАННЯ ДОХОДУ, ОТРИМАНОГО В РЕЗУЛЬТАТІ СПАДКУВАННЯ ОДНИМ З ПОДРУЖЖЯ

Дохід у вигляді вартості успадкованого майна одним із подружжя у межах, що підлягає оподаткуванню, підлягає декларуванню.

Платник податку, що отримує іноземні доходи, зобов'язаний включити суму таких доходів до загального річного оподаткованого доходу та подати податкову декларацію за наслідками звітного податкового року, а також сплатити податок з таких доходів. Така декларація подається до 1 травня, що настає за звітним (п.п. 168.2.1 ст. 168 ПК України).

Жінка та чоловік, що проживали однією сім'єю, повинні подати податкову декларацію до 1 травня, що настає за звітним, та до 1 серпня, що настає за звітним, сплатити задекларовану суму успадкованого майна.

Для отримання права на зарахування податків і зборів, сплачених за межами України, платник зобов'язаний отримати від державного органу країни, де отримується такий дохід (прибуток), уповноваженого справляти такий податок, довідку про суму сплаченого податку та збору, а також про базу та/або об'єкт оподаткування. Така довідка підлягає легалізації у відповідній країні, відповідній

закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено чинними міжнародними договорами України (п. 13.5 ст. 13 ПК України).

Не вимагається подання податкової декларації за наслідками звітного податкового року:

- спадкоємцям-нерезидентам (ними податок сплачується до нотаріального оформлення об'єктів спадщини або в сільських населених пунктах — до оформлення уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування);
- спадкоємцям, які отримали у спадщину об'єкти, що оподатковуються за нульовою ставкою податку на доходи фізичних осіб;
- іншими спадкоємцями-резидентами, які сплатили податок до нотаріального оформлення об'єктів спадщини (п. 174.3 ст. 174 ПК України).

ЗДІЙСНЕННЯ ІНШИХ ПЛАТЕЖІВ ЗА ПОСЛУГИ НОТАРІУСІВ

За здійснення нотаріальних дій нотаріусами сплачуються такі платежі:

Державне мито

Вимогами ст. 19 Закону України «Про нотаріат» закріплено, що за вчинення нотаріальних дій державні нотаріуси справляють державне мито у розмірах, установлених чинним законодавством. Державне мито за видання свідоцтва про право на спадщину складає 2 неоподатковуваних мінімуми доходів громадян (п.п. «ж» п. 3 ст. 3 декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито»).

За надання нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також послуг технічного характеру

Частиною 2 ст. 19 Закону України «Про нотаріат» закріплено, що за надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними

діями, а також технічного характеру справляється окрема плата у розмірах, що встановлюються головними управліннями юстиції Міністерства юстиції України.

Приватні нотаріуси встановлюють плату за додаткові послуги правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також технічного характеру за домовленістю з громадянином (ст. 31 Закону України «Про нотаріат»).

За користування Спадковим реєстром

За користування Спадковим реєстром плата здійснюється відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Спадковий реєстр» від 07.07.2011 № 1810/5.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Закон України «Про нотаріат» від 02.09.93 № 3425-XII.
- Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21.01.93 № 7-93.
- Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.

12. АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО УКЛАДЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ ЗА 2020 — 2021 РОКИ

З метою підготовки вказаного огляду судової практики оглянуто 37 постанов Верховного Суду за період з 01.01.2020 по 02.09.2021 за критеріями пошуку «спадковий договір» та «пошук за контекстом».

1. ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ ВІД 10.07.2020 У СПРАВІ № 524/5880/17 (ПРО РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ) (URL: reyestr.court.gov.ua/Review/90349687)

Фактичні обставини справи, встановлені судами

25 березня 2011 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 укладено спадковий договір, посвідчений приватним нотаріусом Кременчуцького міського нотаріального округу Полтавської області Доценком А. М., відповідно до умов якого право власності на належну позивачу кв. АДРЕСА_1 переходить до відповідача як набувача майна у разі виконання ним умов цього договору та після смерті відчужувача.

Відповідно до пункту 6 цього договору за згодою сторін на набувача майна покладаються такі обов'язки: щомісяця, не пізніше 15 числа кожного місяця, надавати відчужувачу грошову винагороду в розмірі 150 грн; забезпечувати згідно з рецептом лікарів належними лікувальними засобами незалежно від їх вартості; забезпечувати харчами та необхідним одягом; сплачувати комунальні платежі; у разі необхідності проводити поточний або капітальний ремонт квартири.

Згідно з пунктом 13 спадкового договору у разі невиконання набувачем майна розпоряджень відчужувача спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача, а також на вимогу набувача майна у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Позиція Верховного Суду

Відповідно до ст. 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Положеннями ст. 1305 ЦК України передбачено, що набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Враховуючи зазначене, спадковий договір є двостороннім правомочним, за концепцією якого набувач зобов'язаний вчинити певні дії за вказівкою відчужувача, взамін чого до нього переходить право власності на майно. Тому коло обов'язків набувача має визначатися вже не з огляду на одностороннє волевиявлення відчужувача, а зі спільної згоди сторін, враховуючи договірний характер правовідносин.

За змістом ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Згідно з частиною першою ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

Відповідно до ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, установлених договором або законом.

Статтею 651 ЦК України визначено, що істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України.

Відмовляючи у задоволенні позову ОСОБА_1, суди попередніх інстанцій на підставі доказів, поданих сторонами, що належним

чином оцінені, дійшли правильного висновку про те, що матеріали справи не містять належних і допустимих доказів невиконання ОСОБА_2 обов'язків, покладених на неї спадковим договором. При цьому суди надали належну правову оцінку показанням свідків ОСОБА_3 та ОСОБА_4, які повідомили суду про те, що відповідач частково виконує свої обов'язки за договором, зокрема купує продукти харчування та ліки, забезпечує одягом у разі необхідності.

Разом з тим протилежне твердження є припущенням ОСОБА_1 та не доведено нею в порядку ст. 81 ЦПК України.

Крім того, суд касаційної інстанції з огляду на вимоги ст. 400 ЦПК України позбавлений можливості встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Судом апеляційної інстанції надано належну оцінку доводам позивача про неналежне виконання відповідачем своїх обов'язків за спірним договором та підставно вказано про суперечливість цих доводів, зокрема й щодо періоду неналежного виконання ОСОБА_2 обов'язків, зазначеного у позовній заяві та на стадії перегляду справи у апеляційному порядку.

Колегія суддів враховує, що спадковий договір ОСОБА_1 не оскаржувала протягом шести років з моменту його укладення, при цьому протягом цього часу не заперечувала виконання ОСОБА_2 умов цього договору.

За таких обставин суди попередніх інстанцій встановили відсутність правових підстав, передбачених ст. 651, 1308 ЦК України та п. 13 договору для його розірвання.

Крім того, судом апеляційної інстанції позивачу було підставно роз'яснено правову природу спадкового договору та його відмінність від договору довічного утримання, про припинення якого остання просила суд, посилаючись на норми ст. 755 ЦК України.

Таким чином, доводи касаційної скарги про порушення судами норм матеріального та процесуального права є необґрунтованими.

Інші доводи касаційної скарги були предметом розгляду судів і додаткового правового аналізу не потребують, на законність судових рішень не впливають, а зводяться до незгоди заявника

з висновками судів, а також спростовуються встановленими вище обставинами справи.

**2. ПОСТАНОВА ВС ВІД 20.05.2020 У СПРАВІ № 636/2927/17
(ПРО РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/89621385)**

Встановлені судами обставини

ОСОБА_1 на підставі нотаріально посвідченого свідоцтва про право на спадщину за законом від 19 грудня 2014 року, виданого державним нотаріусом Чугуївської державної нотаріальної контори Дідик С. Г., зареєстрованого у реєстрі за № 2-2002, належить 1/2 частини житлового будинку з відповідною частиною надвірних будівель, розташованого на земельній ділянці Чугуївської міської ради, загальною площею 0,1527 га за адресою: АДРЕСА_1.

26 грудня 2014 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 укладений спадковий договір, посвідчений приватним нотаріусом Чугуївського міського нотаріального округу Алексик Т. В. та зареєстрований у реєстрі за № 1546.

Відповідно до умов спадкового договору після своєї смерті ОСОБА_1, як відчужувач, передає у власність ОСОБА_2 належну йому на праві власності 1/2 частини житлового будинку з відповідною частиною надвірних будівель, розташованого на земельній ділянці Чугуївської міської ради загальною площею 0,1527 га за адресою: АДРЕСА_1, вартістю 265 940,00 гривні. Право власності на цю частину будинку переходить до набувача майна в разі виконання ним умов цього договору та після смерті відчужувача (пп. 1, 4, 5, 7).

Згідно з п.п. 6, 6.1 спадкового договору за згодою сторін на набувача майна ОСОБА_2 покладаються такі обов'язки: шанобливо ставитися до особи відчужувача, оплачувати за дорученням і за рахунок відчужувача комунальні послуги, надавати допомогу в оформленні житлових субсидій та інших дій немайнового характеру.

Відповідно до пункту 11 спадкового договору у разі невиконання набувачем майна розпоряджень відчужувача спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача, а також на вимогу

набувача майна у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Висновки за результатами розгляду касаційної скарги

Суд апеляційної інстанції, встановивши, що матеріали справи не містять належних, допустимих і достовірних доказів невиконання відповідачем умов спадкового договору, дійшов висновку про відсутність підстав для його розірвання.

Разом з тим судом апеляційної інстанції у своєму рішенні не наведено належне достатнє обґрунтування підстав неврахування доводів позивача, зокрема, суд апеляційної інстанції не надав оцінку доводам ОСОБА_1 про те, що ОСОБА_2 перешкоджає йому користуватися його власністю, яка є предметом спадкового договору, — 1/2 частини житлового будинку, розташованого за адресою: АДРЕСА_1, та наполягла на зміні адреси реєстрації на АДРЕСА_2. Висновок суду апеляційної інстанції не є достатньо аргументованим, таким, що беззаперечно підтверджує безпідставність і необґрунтованість позовних вимог ОСОБА_1.

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною залежно від характеру рішення (див. рішення у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» (Ruiz Torija v. Spain) від 9 грудня 1994 року, серія А, № 303А, п. 29). Хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень (див. рішення у справі «Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland), № 37801/97, п. 36, від 1 липня 2003 року). Ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватися

публічний контроль здійснення правосуддя (див. рішення у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії» (Hirvisaari v. Finland), № 49684/99, п. 30, від 27 вересня 2001 року).

Отже, рішення апеляційного суду не відповідає вимогам статті 263 ЦПК України щодо обґрунтованості та вмотивованості.

При цьому рішення суду першої інстанції також підлягає скасуванню, оскільки суд, ухвалюючи рішення у справі та застосовуючи до спірних правовідносин положення ст. 1308 ЦК України, не визначився із підставами заявлених ОСОБА_1 вимог. Суд першої інстанції, задовольняючи позов, вказав на те, що при укладанні спадкового договору на зазначених у спадковому договорі умовах, ОСОБА_1 значною мірою був позбавлений того, на що він розраховував при укладанні спадкового договору, який за своїм змістом не містить для набувача ОСОБА_2 правових наслідків у разі невиконання конкретних розпоряджень відчужувача майна ОСОБА_1. Разом з тим вказані обставини не є предметом позовних вимог та не є підставою для розірвання спірного договору у розумінні ст. 1308 ЦК України.

Предметом позову є певна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, а підставою — факти, які обґрунтовують вимогу про захист права чи законного інтересу. При цьому особа, яка звертається до суду з позовом, самостійно визначає у позовній заяві, яке її право чи охоронюваний законом інтерес порушено особою, до якої пред'явлено позов, та зазначає, які саме дії необхідно вчинити суду для відновлення порушеного права. Зі свого боку суд має перевірити доводи, на яких ґрунтуються позовні вимоги, у тому числі щодо матеріально-правового інтересу у спірних відносинах, і у разі встановлення порушеного права з'ясувати, чи буде воно відновлено у заявленій спосіб.

Верховний Суд врахував, що ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом про розірвання спадкового договору з підстав здійснення відповідачем перешкод у користуванні належною йому S частини будинку. Правовою підставою позову ним визначено ст. 1308 ЦК України, відповідно до якої підставою розірвання спадкового договору є лише невиконання набувачем розпоряджень відчужувача. Таким чином, доказуванню у цій справі підлягають обставини щодо невиконання ОСОБА_2 умов спадкового договору в частині нешагнобливого ставлення до ОСОБА_1, несплата за рахунок позивача

комунальних послуг, ненадання допомоги в оформленні житлових субсидій та інших дій немайнового характеру, що за встановлених обставин справи не піддавалося дослідженню судами.

Таким чином, ні суд першої, ні суд касаційної інстанцій не виконали завдання цивільного судочинства, що полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

За правилом п. 1 частини третьої ст. 411 ЦПК України підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є порушення норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд не дослідив зібрані у справі докази.

Під час нового розгляду справи судам належить урахувати викладене, визначитися з підставами позову, встановити обставини, які мають вирішальне значення для вирішення цієї справи, та ухвалити судові рішення відповідно до установлених обставин і вимог закону.

Новий розгляд:

**Ухвала Чугуївського міського суду Харківської області
від 19.04.2021**

(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/96352605)

У задоволенні заяви ОСОБА_1 про залучення до участі у справі як правонаступника позивача ОСОБА_4 відмовити.

Проведення у справі за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_2 про розірвання спадкового договору закрити в зв'язку зі смертю позивача.

Дата набрання законної сили: 05.05.2021.

**3. ПОСТАНОВА ВС ВІД 07.07.2021 У СПРАВІ № 438/558/16-Ц
(ПЕРВІСНИЙ ПОЗОВ ПРО СТЯГНЕННЯ БОРГУ; ЗУСТРІЧНИЙ —
ПРО ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ТА МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ НЕВИКОНАННЯМ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/98368101)**

Позовну заяву про стягнення боргу мотивовано тим, що 12 липня 2012 року між ним та ОСОБА_3 і ОСОБА_1 укладено спадковий договір, посвідчений приватним нотаріусом Бориславського міського нотаріального округу Хоронжак О. Р. та зареєстрований у реєстрі за № 793.

Відповідно до цього договору ОСОБА_3 та ОСОБА_1, які є подружжям, після смерті останнього з них передають мені квартиру АДРЕСА_1.

Згідно з п. 10 цього договору на мене були покладені такі обов'язки: «в разі хвороби відчужувачів чи одного із них доглядати їх, допомагати вести домашню роботу, яку б відчужувачі та/або відчужувач виконували самостійно, якби не хворіли; забезпечити кожного з відчужувачів медикаментами, лікарськими засобами, згідно з рекомендаціями лікаря, незалежно від вартості таких медикаментів, лікарських засобів; один раз на тиждень проводити вологе прибирання квартири; один раз на тиждень прати одяг та інші речі відчужувачів; після смерті відчужувачів провести їх поховання та виконати всі дії, пов'язані із християнськими звичаями, а також встановити пам'ятники на їх місцях поховання. Набувач зобов'язується виконувати розпорядження відчужувачів, визначені даним договором».

ОСОБА_2 вважає, що, крім зазначених умов спадкового договору, він виконував умови, які не були передбачені цим договором, витрачав кошти на утримання відчужувачів, придбання предметів побуту та здійснював ремонт квартири. Крім того, він постійно позичав кошти подружжю ОСОБА_1.

Ураховуючи викладене, ОСОБА_2 просив суд стягнути з ОСОБА_1 на його користь вартість виконаних ремонтних робіт у квартирі АДРЕСА_1 у розмірі 12 663,86 грн; вартість виконаних робіт на суму за договорами про надання послуг, укладеними між ним та ОСОБА_1, — 48 207,75 грн; суму за договорами позики, укладеними між ним та ОСОБА_1, — 135 397,92 грн; суму коштів,

витрачених на лікування своєї дружини, — 4 728,00 грн; моральні збитки — 12 000,00 грн та судові витрати.

У березні 2017 року ОСОБА_1 звернулася до суду із зустрічним позовом до ОСОБА_2 про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої невиконанням спадкового договору. Позовну заяву мотивовано тим, що спадковий договір від 12 липня 2012 року, укладений між нею, її чоловіком ОСОБА_3 та ОСОБА_2, рішенням Бориславського міського суду Луганської області від 21 червня 2016 року, залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 16 грудня 2016 року, розірвано у зв'язку з невиконанням ОСОБА_2 своїх зобов'язань за цим договором. Тривале та умисне невиконання ОСОБА_2 спадкового договору порушило їхні з ОСОБА_3 конституційні права та законні інтереси, призвело до раптової смерті ОСОБА_3, погіршення стану її здоров'я через нервові переживання. 12 червня 2013 року її визнано інвалідом 2-ї групи загального захворювання, 22 жовтня 2014 року їй підтверджено 2 групу інвалідності від загального захворювання по зору, а з 22 квітня 2015 року відповідно до довідки серії 10ААВ № 7158833 їй призначено 1 групу інвалідності по зору загального захворювання.

ОСОБА_1 вважає, що у зв'язку з тим, що протягом п'яти років ОСОБА_2 не виконував умови спадкового договору, вона стала інвалідом, її залишено у небезпеці та не компенсовано понесені нею витрати майнового характеру, зокрема, на придбання ліків — 7 070,02 грн, витрати на поховання ОСОБА_3 — 2 625,10 грн, витрати на послуги адвоката — 2 500,00 грн, що в загальному становить 12 195,12 грн. Також неправомірні дії ОСОБА_2 призвели до завдання їй моральних страждань, які полягали у втраті нормальних життєвих зв'язків і вимагають від неї зусиль для організації свого життя. Моральну шкоду вона оцінює в розмірі 200 802,41 грн.

Враховуючи викладене, ОСОБА_1 просила стягнути з ОСОБА_2 на її користь 212 997,53 грн на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої невиконанням спадкового договору.

Ухвалою Бориславського міського суду Львівської області від 19 квітня 2018 року позовну заяву ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про стягнення боргу залишено без розгляду на підставі пункту 3 частини першої статті 257 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України).

Рішенням Бориславського міського суду Львівської області від 21 березня 2019 року, залишеним без змін постановою Львівського апеляційного суду від 23 вересня 2020 року, у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, і норми застосованого права.

Щодо позовної вимоги про відшкодування майнової шкоди

Згідно з частинами першою, третьою ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Особа, яка завдала шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

У частині першій ст. 81 ЦПК України закріплено загальне правило розподілу обов'язків з доказування, а саме кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом.

Конкретні доказові презумпції передбачені нормами матеріального права.

Так, особливістю деліктної відповідальності за завдану шкоду є презумпція вини завдавача шкоди.

Тобто відсутність вини у завданні шкоди повинен доводити сам завдавач шкоди, а позивач доводить лише факти, на яких ґрунтуються його позовні вимоги.

Отже, якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням умов договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

Право на відшкодування збитків виникає у особи з самого факту невиконання обов'язку, порушення цивільних прав, тобто незалежно від того, чи є вказівка в тій чи іншій нормі ЦК України про таке.

Таким чином, відшкодування збитків має характер універсального засобу захисту цивільних прав, котрий одночасно, як правило, є й мірою відповідальності.

Згідно з частиною другою ст. 22 ЦК України збитками визначаються витрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Судами першої та апеляційної інстанцій встановлено та не спростовано матеріалами справи те, що позивачем на порушення вимог ст. 81 ЦПК України не надано належних та допустимих доказів того, що протиправною поведінкою відповідача або з його вини позивачу була заподіяна майнова шкода.

Отже, висновки судів першої та апеляційної інстанції у частині відмови у задоволенні позовної вимоги про відшкодування майнової шкоди, завданої неналежним виконанням спадкового договору, відповідають обставинам справи, які встановлено відповідно до вимог процесуального закону, а також узгоджуються з нормами матеріального права, які судами правильно застосовані.

Щодо позовної вимоги про відшкодування моральної шкоди

Згідно з п. 9 частини другої ст. 16 ЦК України способом захисту цивільних прав та інтересів може бути відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Право на відшкодування моральної шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод громадян та законних інтересів юридичних осіб, визначених Конституцією та законами України.

Частинами першою та другою ст. 23 ЦК України передбачено, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди

визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості (частина третя ст. 23 ЦК України).

Відшкодування моральної шкоди визначено у п. 4 частини першої ст. 611 ЦК України як один із можливих правових наслідків порушення зобов'язання.

Загальні підстави відповідальності за завдану моральну шкоду передбачені ст. 1167 ЦК України, відповідно до якої моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини.

Велика Палата Верховного Суду у п. 49 постанови від 01 вересня 2020 року у справі № 216/3521/16-ц вказала, що з огляду на положення ст. 16 і 23 ЦК України та змісту права на відшкодування моральної шкоди в цілому як способу захисту суб'єктивного цивільного права, компенсація моральної шкоди повинна відбуватися у будь-якому випадку її спричинення — право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства.

Рішенням Бориславського міського суду Львівської області від 21 червня 2016 року у справі № 438/54/16-ц розірвано спадковий договір від 12 липня 2012 року, укладений між ОСОБА_3, ОСОБА_1 та ОСОБА_2, посвідчений приватним нотаріусом Бориславського нотаріального округу Львівської області Хоронжак О. Р. та зареєстрований за № 742, встановлено, що ОСОБА_2 неналежно виконував умови спадкового договору від 12 липня 2012 року, оскільки не доглядав ОСОБА_1, не забезпечував її медикаментами та лікарськими засобами під час її перебування на стаціонарному лікуванні у відділеннях Львівської обласної клінічної лікарні. Крім того, із тверджень самого ОСОБА_2 вбачається, що він в односторонньому порядку припинив виконання взятих на себе

зобов'язань за зазначеним спадковим договором через неприязні стосунки з ОСОБА_1.

Вказане рішення суду у справі № 438/54/16-ц набрало законної сили.

Відповідно до частини четвертої ст. 82 ЦПК України обставини, встановлені рішенням суду у цивільній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом.

Таким чином, факт ухилення відповідача від виконання своїх обов'язків за спадковим договором, укладеним між ним та ОСОБА_3, ОСОБА_1, що і стало підставою для його розірвання судом на вимогу відчужувача на підставі частини першої ст. 1308 ЦК України, є доведеним.

З огляду на зміст наведених норм права стягнення моральної шкоди за порушення спадкового договору (як різновиду цивільно-правового договору) не пов'язується ні із закріпленням права на компенсацію моральної шкоди у спадковому договорі, ні з визначенням цього права в нормах, які регулюють спадковий договір (ст. 1302 — 1308 ЦК України).

Однак суди першої та апеляційної інстанцій правильно зазначили, що позивачем, окрім самого лише факту невиконання відповідачем обов'язків за спадковим договором, у зв'язку з чим такий договір було розірвано в судовому порядку, не доведено тих обставин, якими вона обґрунтовує протиправність дій відповідача та настання для неї негативних наслідків у вигляді порушення її особистих немайнових та/або майнових прав внаслідок таких (за її твердженням) протиправних дій відповідача у зв'язку з невиконанням ним зобов'язань за спадковим договором, зокрема, факту смерті її чоловіка, встановлення її інвалідності, погіршення стану її здоров'я, заподіяння майнової шкоди тощо, а це означає, що позивачем не доведено наявності усіх складових частин цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди, якими є: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням її заподіювача та вини останнього в її заподіянні.

Враховуючи викладене, колегія суддів погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що позивачем

не надано до суду належних і допустимих доказів наявності причинного зв'язку між шкодою і протиправними діями відповідача та його вини в її заподіянні.

Враховуючи наведене, колегія суддів вважає, що оскаржувані судові рішення ухвалено з додержанням норм матеріального та процесуального права і підстав для задоволення касаційної скарги немає.

**4. ПОСТАНОВА ВС ВІД 19.03.2020 У СПРАВІ № 692/86/19
(ПРО ВИЗНАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/88337461)**

Фактичні обставини справи, встановлені судами

Суди встановили, що відповідно до спадкового договору від 13 квітня 2011 року, укладеного між ОСОБА_3 (відчужувачем) та ОСОБА_2 (набувачем), останній зобов'язався виконувати передбачені договором розпорядження ОСОБА_3 і, в разі його смерті, набуває право власності на належну відчужувачу земельну ділянку площею 3,00 га, що знаходиться на території Великохутірської сільської ради Драбівського району Черкаської області. Право приватної власності ОСОБА_3 на вказану земельну ділянку посвідчується державним актом на право приватної власності на землю серії П-ЧР № 040834, виданим 30 березня 2001 року Великохутірською сільською радою Драбівського району Черкаської області та зареєстрованим у Книзі записів державних актів на право приватної власності на землю за № 1552, кадастровий номер земельної ділянки: 7120682600:03:002:1736.

ІНФОРМАЦІЯ_1 помер ОСОБА_3 — батько позивача. 21 серпня 2015 року ОСОБА_1, дочка померлого, звернулася із заявою до Веселинівської державної нотаріальної контори Миколаївської області про прийняття спадщини після смерті ОСОБА_3.

Рішенням Драбівського районного суду Черкаської області від 16 листопада 2018 року визнано за ОСОБА_1 право власності в порядку спадкування на земельну ділянку, яка належала померлому ОСОБА_3 на підставі державного акта на право приватної власності на землю серії П-ЧР № 040834.

Звернувшись до суду з позовом, позивач посилалася на неможливість належного оформлення спадщини з причин існування оспорюваного спадкового договору.

Підстава позову: на час укладення оспорюваного договору на вказану земельну ділянку діяв мораторій на її відчуження, позивач просила визнати недійсним спадковий договір, укладений 13 квітня 2011 року між ОСОБА_3 та ОСОБА_2, предметом якого була земельна ділянка площею 3,00 га, призначена для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, яка належала ОСОБА_3 на підставі державного акта на право приватної власності на землю від 30 березня 2001 року.

Рішенням Драбівського районного суду Черкаської області від 13 вересня 2019 року у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено. Суд першої інстанції виходив із того, що на час укладення оспорюваного договору діяла заборона щодо відчуження земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, тому позивачем доведено факт недійсності укладеного договору. Разом з тим суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову у зв'язку з пропуском позовної давності, початок якого суд пов'язував з моментом звернення позивача до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини.

Постановою Черкаського апеляційного суду від 05 грудня 2019 року рішення Драбівського районного суду Черкаської області від 13 вересня 2019 року скасовано та ухвалено нове рішення про задоволення позову ОСОБА_1.

Визнано недійсним спадковий договір, укладений 13 квітня 2011 року між ОСОБА_3 та ОСОБА_2, про відчуження земельної ділянки площею 3,00 га, яка належала померлому ОСОБА_3 на підставі державного акта на право приватної власності на землю серії П-ЧР № 040834, виданого Великохутірською сільською радою Драбівського району Черкаської області 30 березня 2001 року.

Суд апеляційної інстанції виходив із того, що оспорюваний договір укладено з порушенням вимог закону, оскільки на час його укладення діяла заборона на відчуження земельних ділянок із цільовим призначенням «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва», та вказаний правочин порушує право позивача на оформлення спадщини. Апеляційний суд також дійшов

висновку, що позов є негативним і на нього не поширюється позовна давність.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права.

Відповідно до ст. 1217 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

Статтею 1302 ЦК України визначено, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування.

Аналогічна позиція міститься у постанові Верховного Суду від 22 березня 2018 року у справі № 648/3671/16-ц.

Спадковий договір може бути визнано недійсним із підстав, визначених нормами глави 16 ЦК України, тому вимогу про визнання недійсним спадкового договору може бути заявлено як відчужувачем та набувачем, так і іншою заінтересованою особою. У разі пред'явлення позову особою, яка не є стороною спадкового договору, необхідно перевіряти, які права та охоронювані законом інтереси цієї особи порушено (ст. 3 ЦПК України).

Відповідно до ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою — третьою, п'ятою, шостою ст. 203 ЦК України.

Положеннями частин першої та другої ст. 203 ЦК України передбачено, що зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

Згідно з п. 15 розділу X «Перехідні положення» ЗК України, у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин, до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель, але не раніше 1 січня 2012 року, не допускається купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового

призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), крім передання їх у спадщину, обміну на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб.

Суди попередніх інстанцій установили, що 13 квітня 2011 року між ОСОБА_3 та ОСОБА_2 укладено спадковий договір, за яким останній зобов'язався виконувати передбачені в ньому розпорядження ОСОБА_3, після смерті якого ОСОБА_2 набуває право власності на спірну земельну ділянку.

Позивач є донькою ОСОБА_3, який помер ІНФОРМАЦІЯ_1. Вона звернулася до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини після смерті батька в установлений законом строк та є особою, яка прийняла спадщину.

Визнавши спірний спадковий договір недійсним на підставі ст. 203, 215 ЦК України, суд апеляційної інстанції правильно застосував норми матеріального права та дійшов обґрунтованого висновку про те, що зазначений договір укладено всупереч положенням п. 15 розділу X «Перехідні положення» ЗК України у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

Висновок апеляційного суду про те, що позивачем не пропущена позовна давність, є правильним.

Доводи касаційної скарги не спростовують установлених у справі фактичних обставин та висновку суду апеляційної інстанції, обґрунтовано викладених у мотивувальній частині судового рішення, а зводяться до оцінки доказів і незгоди заявника з висновками апеляційного суду щодо їх оцінки, а також містять посилання на факти, що були предметом дослідження й оцінки судом.

Враховуючи наведене, колегія суддів дійшла висновку про наявність передбачених частиною третьою ст. 401 ЦПК України підстав для залишення касаційної скарги без задоволення, а постанови апеляційного суду — без змін.

**5. ПОСТАНОВА ВС ВІД 07.04.2021 У СПРАВІ № 280/1380/17
(ПРО РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/96243502)**

Фактичні обставини справи, встановлені судами

Суди встановили, що ОСОБА_1 належить на праві приватної власності квартира АДРЕСА_1.

13 лютого 2015 року ОСОБА_1 та ОСОБА_2 уклали спадковий договір, за яким ОСОБА_1 зобов'язалася передати після своєї смерті ОСОБА_2 вказану квартиру за умови виконання набувачем розпоряджень, передбачених у пп. 6.1, 6.2 договору.

Відповідно до цих пунктів на набувача покладаються такі обов'язки:

- забезпечення відчужувача необхідними продуктами харчування та одягом за його рахунок;
- забезпечення відчужувача належними лікувальними засобами згідно з рецептами лікарів незалежно від їх вартості за рахунок його коштів та в разі необхідності за рахунок коштів, які належать особисто набувачу майна.

Апеляційний суд установив, що протягом дії спадкового договору ОСОБА_1 за місцем свого проживання в с. Козіївка обслуговувалася соціальним працівником ОСОБА_6, яка відвідувала позивачку щопонеділка та щочетверга.

Позиція Верховного Суду

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 30.12.2020 у справі № 607/5404/18 (провадження № 61-18654св19) дійшов висновку, що «вирішуючи питання про оцінку істотності порушення стороною договору, суди повинні встановити не лише наявність істотного порушення договору, а й наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною, яка може бути виражена у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, її розмір, який не дозволяє потерпілій стороні отримати очікуване при укладенні договору, а також установити, чи є справді істотною різниця між тим, на що має право розраховувати сторона, укладаючи договір, і тим, що в дійсності вона змогла отримати».

У справі, що переглядається, предметом спору є розірвання спадкового договору з посиланням на невиконання набувачем розпоряджень відчужувача, передбачених пп. 6.1, 6.2 спадкового договору, а саме:

- забезпечення відчужувача необхідними продуктами харчування та одягом за його рахунок;
- забезпечення відчужувача належними лікувальними засобами згідно з рецептами лікарів незалежно від їх вартості за рахунок його коштів та в разі необхідності за рахунок коштів, які належать особисто набувачу майна.

Згідно з вимогами частини першої ст. 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.05.2020 у справі № 2-879/13 (провадження № 61-10802св18) зазначено, що «сторона має довести ті обставини, на які вона посилається, і саме такі належним чином вчинені дії позивача, за загальним правилом, є підставою для задоволення його позову. Натомість відсутність належного спростування іншою стороною обставин, на які посилається сторона без належного їх доведення, сама собою не є підставою для задоволення позову, оскільки суперечить загальним принципам доказування у цивільних справах, встановлених процесуальним законом».

Установивши, що ОСОБА_1 не надала суду належних і допустимих доказів на підтвердження факту невиконання відповідачкою розпоряджень відчужувача за спадковим договором, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про відсутність підстав для задоволення позову.

Та обставина, що позивачку відвідувала соціальний працівник ОСОБА_6, сама собою не дає підстав для висновку про невиконання ОСОБА_2 умов спадкового договору.

Апеляційний суд із порушенням принципу змагальності сторін судового процесу обґрунтував оскаржену постанову припущеннями щодо невиконання відповідачкою розпоряджень відчужувача

за спадковим договором, з огляду на що скасував законне і обґрунтоване рішення суду першої інстанції про відмову в задоволенні позову ОСОБА_1.

Враховуючи викладене, наявні правові підстави для задоволення касаційної скарги, скасування постанови апеляційного суду та залишення в силі рішення суду першої інстанції.

**6. ПОСТАНОВА ВС ВІД 15.09.2020 У СПРАВІ № 209/3295/18
(ПРО РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/91643742)**

Фактичні обставини справи, встановлені судами

Суди встановили, що 29 листопада 2006 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 (до шлюбу – ОСОБА_2) було укладено спадковий договір, відповідно до умов якого ОСОБА_1 передає після своєї смерті у власність ОСОБА_2 належний їй на праві приватної власності житловий будинок з господарськими будівлями та спорудами під АДРЕСА_1.

Відповідно до п. 7 спадкового договору за згодою сторін на набувача майна покладаються такі обов'язки: щомісяця, не пізніше 15 числа кожного місяця, надавати відчужувачу грошову винагороду в розмірі 250,00 грн; забезпечення згідно з рецептами лікарів належними лікувальними засобами незалежно від їх вартості; в разі смерті відчужувача поховати його на цвинтарі у м. Дніпродзержинську Дніпропетровської області.

Відповідно до довідки про проживання від 01 липня 2015 року № 4194 ОСОБА_2 разом з донькою ОСОБА_6 фактично проживає за адресою: АДРЕСА_1 без реєстрації з 06 червня 2015 року.

ОСОБА_2 18 грудня 2015 року зареєструвала шлюб з ОСОБА_7 та змінила прізвище на «ОСОБА_2», що підтверджується свідоцтвом про шлюб.

Згідно з довідкою про реєстрацію місця проживання від 02 листопада 2017 року № 3053 ОСОБА_9 зареєстрована за адресою: АДРЕСА_1.

10 липня 2018 року ОСОБА_1 зверталася до Дніпровського ВП із заявою про прийняття відповідних заходів впливу щодо

неправомірних дій своєї онуки ОСОБА_2 (позивачка стверджувала, що відповідачка стала залякувати її, що взагалі виселить з будинку, змусила перебраться жити з будинку в літню кухню, і не тільки не допомагає їй, а навпаки завдає шкоди). Відповідно до висновку за матеріалом ЖЄОЗПВКП від 29 липня 2018 року № 7608 в діях ОСОБА_2 не встановлено фактів кримінального правопорушення.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено. Спадковий договір від 29 листопада 2006 року, укладений між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, посвідчений державним нотаріусом Третьої державної нотаріальної контори Бурдік С. С. та зареєстрований у реєстрі № 152, розірвано. Апеляційний суд залишив рішення без змін.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права.

Суди попередніх інстанцій, встановивши, що матеріали справи не містять належних, допустимих і достовірних доказів про виконання відповідачкою умов спадкового договору, зокрема, щодо надання грошової винагороди, забезпечення лікувальними засобами, та врахувавши, що ОСОБА_2 на спростування вимог позивачки доказів не надано, дійшли обґрунтованого висновку про задоволення позовних вимог у зв'язку з невиконання набувачем розпоряджень відчужувача та недотримання відповідачкою умов спадкового договору.

Доводи касаційної скарги про те, що відповідачка належно забезпечувала позивачку не тільки ліками та продуктами харчування, а також, починаючи з 2015 року, несла обов'язок зі сплати спожитих бабушею комунальних послуг, утримання та поліпшення належного їй будинку, є безпідставними, оскільки не підтверджені належними та допустимими доказами.

Інші доводи касаційної скарги не дають підстав для висновку, що оскаржувані судові рішення ухвалені без додержання норм матеріального і процесуального права, та зводяться до переоцінки доказів у справі, що відповідно до положень ст. 400 ЦПК України знаходиться поза межами повноважень Верховного Суду. Наведені у касаційній скарзі доводи були предметом дослідження в судах попередніх інстанцій із наданням відповідної правової оцінки всім фактичним обставинам справи, яка ґрунтується на вимогах чинного законодавства і з якою погоджується суд касаційної інстанції.

**7. ПОСТАНОВА ВС ВІД 16.06.2020 У СПРАВІ № 280/1356/16-Ц
(ПРО РОЗІРВАННЯ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/89872355)**

Фактичні обставини справи, встановлені судами

11 вересня 2015 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 укладено спадковий договір, згідно з яким ОСОБА_1 передає після своєї смерті у власність ОСОБА_2, а ОСОБА_2 приймає у власність від ОСОБА_1 після його смерті належний йому на праві особистої приватної власності житловий будинок з надвірними будівлями, що знаходиться в АДРЕСА_1. ОСОБА_2 зобов'язаний забезпечити ОСОБА_1 необхідним доглядом, необхідними продуктами харчування, одягом, належними лікувальними засобами.

11 вересня 2015 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 укладено спадковий договір, згідно з яким ОСОБА_1 передає після своєї смерті у власність ОСОБА_2, а ОСОБА_2 приймає у власність від ОСОБА_1 після його смерті належну йому на праві особистої приватної власності земельну ділянку площею 0,2500 га, кадастровий номер 1822587601:01:001:0083, що знаходиться в АДРЕСА_1. ОСОБА_2 зобов'язаний забезпечити ОСОБА_1 необхідним доглядом, необхідними продуктами харчування, одягом, належними лікувальними засобами.

11 вересня 2015 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 укладено спадковий договір, відповідно до якого ОСОБА_1 передає після своєї смерті у власність ОСОБА_2, а ОСОБА_2 приймає у власність від ОСОБА_1 після його смерті належну йому на праві особистої приватної власності земельну ділянку площею 0,2074 га, кадастровий номер 1822587601:01:001:0085, що знаходиться в АДРЕСА_1 на АДРЕСА_1. ОСОБА_2 зобов'язаний забезпечити ОСОБА_1 необхідним доглядом, необхідними продуктами харчування, одягом, належними лікувальними засобами.

Суд першої інстанції встановив, що відповідно до довідки, виданої 12 вересня 2016 року директором Житомирського геріатричного пансіонату, ОСОБА_1, який прибув згідно з путівкою Департаменту праці та соціального захисту населення Житомирської облдержадміністрації від 30 червня 2016 року № 130, проживає в Житомирському геріатричному пансіонаті та знаходиться

на повному державному забезпеченні з 11 липня 2016 року на час видання довідки.

Департамент праці та соціального захисту населення Житомирської обласної державної адміністрації 30 червня 2016 року видав путівку № 130 для ОСОБА_1. До путівки від 30 червня 2016 року № 130 додано повідомлення, відповідно до якого ОСОБА_1 прибув у Житомирський будинок-інтернат та наказом від 11 липня 2016 року № 86 зарахований на державне утримання.

Суд першої інстанції встановив, що ОСОБА_1 власноруч написав заяву, відповідно до якої просив прийняти його на постійне місце проживання в дім-інтернат, оскільки він потребує постійного догляду, з умовами прийому, утримання і виписки з будинку-інтернату ознайомлений.

Вимоги про визнання спадкового договору недійсним або розірвання його до поміщення в пансіонат позивач не заявляв.

Суд першої інстанції в позові відмовив. Апеляційний суд скасував рішення та ухвалив нове судове рішення, яким позов задовольнив та розірвав усі три спадкові договори, укладені між сторонами у справі, у зв'язку з невиконанням ОСОБА_2 своїх договірних зобов'язань.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права.

Згідно зі ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Відповідно до ст. 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

За ст. 1305 ЦК України набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Відповідно до частини другої ст. 651 ЦК України договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, установлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої

цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Відповідно до ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (частина перша ст. 526 ЦК України).

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (частина перша, друга ст. 614 ЦК України).

Згідно з п. 11 спадкових договорів та частиною першої ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

Відповідно до частин першої — четвертої ст. 60 ЦПК України 2004 року кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, установлених ст. 61 цього Кодексу. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі і щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір. Доказування не може ґрунтуватись на припущеннях.

Обов'язок доказування обставин лежить на стороні, яка посилається на них, як на підставу своїх вимог і заперечень.

Недоведеність обставин, на наявності яких наполягає позивач, є підставою для відмови у позові; а у разі якщо на тому наполягає відповідач — для відхилення його заперечень проти позову.

У випадку невиконання учасником справи його обов'язку із доведення відповідних обставин належними і допустимими доказами такий учасник має усвідомлювати та несе ризик відповідних

наслідків, зокрема відмови у задоволенні позовних вимог у зв'язку з їх недоведеністю.

Суд першої інстанції встановив обставини справи, дослідив та оцінив докази у справі, дійшов висновку, що спірні спадкові договори були укладені відповідно до вимог законодавства.

Стаття 1305 ЦК України визначає, що змістом спадкового договору є вчинення набувачем дій майнового чи немайнового характеру як до відкриття спадщини, так і після її відкриття.

Згідно з укладеними спадковими договорами набувач майна зобов'язаний забезпечити ОСОБА_1 необхідним доглядом, необхідними продуктами харчування, одягом, належними лікувальними засобами (п. 7 спадкових договорів).

Верховний Суд зазначає, що з метою зловживань з боку відчувачувача, враховуючи алеаторний (ризиковий) характер спадкового договору, його зміст мають бути конкретно визначені.

Умови спадкових договорів, укладених між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, визначають дії майнового характеру, які має вчиняти набувач (відповідач) майна за життя відчувачувача майна (позивача). Водночас вони не є достатньо визначеними, що може нести ризик для сторін під час виникнення спору.

Оцінюючи доводи касаційної скарги, застосування судами норм матеріального права, Верховний Суд бере до уваги підстави позову, встановлені судами обставини та зміст спадкових договорів.

У позовній заяві позивач як на підставу позову посилався на те, що відповідач здав його в геріатричний пансіонат, де він проживає та знаходиться на державному забезпеченні з 11 липня 2016 року, оплачує щомісяця будинку-інтернату 3/4 частини розміру своєї пенсії. ОСОБА_2 не виконує свої зобов'язання згідно зі спадковими договорами, позивач перестав виконувати договірні зобов'язання, грубо порушує умови договорів, тому спадкові договори беззаперечно підлягають розірванню.

Водночас у позовній заяві позивач не зазначив, які конкретно умови договорів не виконує відповідач, з огляду на те, що згідно зі спадковими договорами він має забезпечити позивача необхідним доглядом, необхідними продуктами харчування, одягом, належними лікувальними засобами, не зазначено, які конкретно його розпорядження (п. 11 спадкових договорів) після поміщення до геріатричного пансіонату не виконує набувач-відповідач у справі.

Вирішуючи спір, суд апеляційної інстанції встановив, що відповідач не надав належних і допустимих доказів виконання умов спадкових договорів у повному обсязі, а також докази, що він купував продукти харчування та ліки для позивача, надавав необхідну допомогу.

Суд апеляційної інстанції взяв до уваги, що згідно з довідкою Житомирського геріатричного пансіонату від 12 вересня 2016 року № 405 ОСОБА_1 знаходиться в пансіонаті на повному державному забезпеченні з 11 липня 2016 року.

Встановивши такі обставини, суд апеляційної інстанції не взяв до уваги підстави позову, зміст спадкових договорів, згідно з якими не передбачено забезпечення відчужувача майна грошовими коштами, а як на підставу позову позивач посилався саме на те, що перебування у пансіонаті здійснюється частково за кошти його пенсії.

Посилання суду апеляційної інстанції на довідку Житомирського геріатричного пансіонату від 12 вересня 2016 року № 405 про перебування ОСОБА_1 в пансіонаті на повному державному забезпеченні з 11 липня 2016 року не свідчить про невиконання ОСОБА_2 умов спадкових договорів від 11 вересня 2015 року.

Згідно з довідкою Житомирського геріатричного пансіонату від 20 січня 2017 року ОСОБА_2 періодично відвідував підопічного ОСОБА_1.

Згідно із заявою ОСОБА_1, яка написана ним особисто, він просив прийняти його на постійне місце проживання в дім-інтернат, оскільки він потребує постійного догляду, з умовами прийому, утримання і виписки з будинку-інтернату ознайомлений.

Дійшовши висновку про відмову в позові, суд апеляційної інстанції не витлумачив, не з'ясував зміст спадкових договорів, не з'ясував, які дії відповідач має вчиняти щодо забезпечення позивача необхідним доглядом, необхідними продуктами харчування, належними лікувальними засобами, чи передбачено договорами виконання інших розпоряджень позивача.

Згідно з частиною першою ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Відповідно до частин першої, третьої ст. 263 ЦПК України судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Судове рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом.

Одним з елементів верховенства права є дотримання прав людини, зокрема права сторони спору на представлення її позиції та права на справедливий судовий розгляд (пп. 41 і 60 Доповіді «Верховенство права», схваленої Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, м. Венеція, 25 – 26 березня 2011 року).

Під доступом до правосуддя згідно зі стандартами Європейського суду з прав людини розуміють здатність особи безперешкодно отримати судовий захист та доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених ЦПК України.

Верховний Суд бере до уваги, що за життя позивач не звертався з позовом до відповідача, з будь-якими вимогами про невиконання спадкових договорів, не зазначив у позовній заяві, які на його розпорядження під час перебування у геріатричному пансіонаті не виконував відповідач.

Є необґрунтованими твердження ОСОБА_3 у відзиві на касаційну скаргу, що відповідач під приводом санаторно-курортного лікування здав ОСОБА_1 до будинку-інтернату для одиноких осіб похилого віку на державне утримання.

Згідно з письмовими доказами у справі саме позивач просив оформити його до будинку-інтернату (а. с. 9), йому було рекомендовано замовити путівку на постійне місце проживання в дім-інтернат загального типу за рекомендацією лікарів (а. с. 10, 11).

При оформленні до геріатричного пансіонату позивач не виявив бажання про здійснення оплати його перебування за рахунок відповідача.

Верховний Суд зазначає, що 06 вересня 2016 року позивач видав довіреність на представництво його інтересів у суді, зокрема

ОСОБА_3 (його правонаступнику) довіреність була посвідчена приватним нотаріусом в геріатричному пансіонаті. За весь час перебування позивача у геріатричному пансіонаті зміни до спадкових договорів внесено не було.

Верховний Суд зазначає, що суд має розглянути спір з урахуванням підстав позову, суд не повинен сам додатково визначати підстави позову з урахуванням диспозиції норми матеріального права, яка підлягає застосуванню до спірних правовідносин.

Суд визначає в межах, установлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо (ст. 11 ЦПК України).

Вирішуючи спір, суд першої інстанції допитав свідків, дослідив письмові докази у справі та дійшов висновку про недоведеність позовних вимог.

Верховний Суд, оцінивши умови спадкових договорів, витлумачивши пункт 11 спадкових договорів, норми матеріального права (ст. 1305, 1308 ЦК України) дійшов висновку, що з огляду на зміст спадкових договорів та підстави позову, поміщення позивача до будинку-інтернату не є безумовною підставою для розірвання спадкових договорів, оскільки таке поміщення зумовлене хворобою позивача, на його прохання і за медичними показниками. Спадкові договори не передбачають умови щодо забезпечення позивача на випадок непередбачених для сторін обставин.

З огляду на встановлені судом першої інстанції обставини, підстави позову, зміст спадкових договорів, обставини цієї справи, принцип пропорційності, Верховний Суд дійшов висновку, що справедливим і законом є рішення суду першої інстанції про відмову в позові.

З наведених підстав ухвалене у справі судове рішення суду апеляційної інстанції не можна визнати законним та обґрунтованим, воно підлягає скасуванню, оскільки суд неправильно застосував норми матеріального права.

**8. ПОСТАНОВА ВС ВІД 16.01.2021 У СПРАВІ № 524/8631/17
(ПОЗИВАЧ ПРОСИЛА УСУНУТИ ПЕРЕШКОДИ У ВИКОНАННІ
УМОВ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ ШЛЯХОМ НАДАННЯ
КЛЮЧІВ ВІД ВХІДНИХ ДВЕРЕЙ КВАРТИРИ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/94328440)**

Обставини, встановлені судом

Суди встановили, що 26 травня 2015 року між ОСОБА_2 (відчужувач) та ОСОБА_1 (набувач) був укладений спадковий договір, який посвідчений приватним нотаріусом Кременчуцького міського нотаріального округу Прокопом О. Е. та зареєстрований у реєстрі за № 1018.

Відповідно до умов цього договору сторони домовилися про те, що набувач зобов'язується виконувати передбачені у ньому розпорядження відчужувача і, в разі смерті, набуває право власності на належну їй квартиру, яка розташована за адресою: АДРЕСА_1.

Згідно з п. 3.3.1 договору набувач взяв на себе такі зобов'язання: сплачувати у встановлені строки вартість послуг за користування електроенергією та газо-, водопостачанням та інші комунальні платежі; забезпечувати належними лікувальними засобами на підставі виданих лікарями рецептів, незалежно від їх вартості, належний догляд та харчування. У разі смерті відчужувача набувач зобов'язана здійснити комплекс заходів та обрядових дій з його поховання.

У п. 4.10 договору передбачено, що у разі невиконання набувачем розпоряджень відчужувача цей договір може бути розірвано на вимогу відчужувача в судовому порядку, а також на вимогу набувача у разі неможливості виконання нею обов'язків за цим договором.

Доводи позивача: позивач стверджувала, що умови договору виконувалися нею у повному обсязі до жовтня 2016 року, коли вона втратила вільний доступ до квартири баби після вселення сина ОСОБА_2 – ОСОБА_3 до зазначеної квартири.

У квітні 2016 року він замінив замок у вхідних дверях квартири та налаштовує ОСОБА_2 проти спілкування з нею.

Позивач вважає, що відповідачі чинять їй перешкоди у виконанні спадкового договору, оскільки не надають їй ключі від зазначеної квартири.

Суд першої інстанції позов задовольнив частково: зобов'язав ОСОБА_2, ОСОБА_3 не чинити ОСОБА_1 перешкоди у виконанні нею спадкового договору у вигляді ненадання ключів від вхідних дверей квартири та надати ОСОБА_1 ключі від вхідних дверей зазначеної квартири.

Суд виходив з доведеності вимог позивача, а також з того, що рішенням Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 26 лютого 2018 року (справа № 524/7757/16-ц), залишеним без змін постановою апеляційного суду Полтавської області від 07 травня 2018 року, встановлено обставини щодо належного виконання ОСОБА_1 умов спадкового договору. Відповідачі не надали докази на підтвердження надання позивачу ключів від замків вхідних дверей квартири, які замінені ОСОБА_3, чим порушили права позивача.

Суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції й ухвалив нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 було відмовлено.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову, апеляційний суд виходив з недоведеності позивачем того, що вона, як сторона спадкового договору, має право на примусове, поза волею власника, входження до житлового приміщення з метою виконання умов цього договору. Зі змісту спадкового договору не вбачається, що ОСОБА_2 як власник житла зобов'язана надавати ОСОБА_1 ключі від власної квартири.

Позиція Верховного Суду

У частинах першій та другій ст. 2 ЦПК України закріплено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. Відповідно до частини першої ст. 5 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором.

У частині першій ст. 11 ЦПК України передбачено, що суд визначає в межах, установлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Глумачення вказаних норм свідчить, що завданням цивільного судочинства є саме ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси позивача власне порушені, а учасники використовують цивільне судочинство для такого захисту. Схожий за змістом висновок зроблений у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2019 року у справі № 638/2304/17 (провадження № 61-2417сво19).

Відповідно до частини четвертої статті 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Згідно зі ст. 16 ЦК України захист цивільних прав та інтересів здійснюється у встановленому порядку судом шляхом: визнання цих прав; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусового виконання обов'язку в натурі; зміни правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Для застосування того чи іншого способу захисту необхідно встановити, які ж права (інтереси) позивача порушені, невизнані або оспорені відповідачем і за захистом яких прав (інтересів)

позивач звернувся до суду. При оцінці обраного позивачем способу захисту потрібно враховувати його ефективність, тобто спосіб захисту має відповідати змісту порушеного права, характеру правопорушення та забезпечити поновлення порушеного права.

У пункті 49 постанови Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2018 року у справі № 905/2260/17 вказано, що «як захист права розуміють державно-примусову діяльність, спрямовану на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною. Спосіб захисту може бути визначений як концентрований вираз змісту (суті) міри державного примусу, за допомогою якого відбувається досягнення бажаного для особи, право чи інтерес якої порушені, правового результату. Спосіб захисту втілює безпосередню мету, якої прагне досягнути суб'єкт захисту (позивач), вважаючи, що таким чином буде припинене порушення (чи оспорування) його прав, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав».

Відповідно до частини першої ст. 527 ЦК України боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор — прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (частини перша, друга ст. 614 ЦК України).

Згідно з частиною першою ст. 1302, ст. 1305 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

У частині першій ст. 12 ЦК України визначено, що особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд.

Відповідно до частин першої та другої ст. 14 ЦК України цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства. Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї.

У постанові від 10 жовтня 2019 року в справі № 320/8618/15-ц (провадження № 61-4393сво18) Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду зробив висновок, що «аналіз частини другої статті 14 ЦК України свідчить, що критерії правомірності примусу суб'єкта цивільного права до певних дій (бездіяльності) пов'язуються з тим, що відповідні дії (бездіяльність) мають бути обов'язковими для такого суб'єкта».

Тлумачення ст. 12, 14, 16 ЦК України дозволяє зробити висновок, що не є належним та ефективним способом захисту примус кредитора до прийняття виконання зобов'язання, оскільки законодавство не передбачає такого способу захисту щодо відповідного суб'єкта цивільного правовідношення і яке не забезпечує відновлення прав особи, що заявляє такі вимоги.

Колегія суддів вважає, що позовна вимога про усунення перешкод у виконанні умов спадкового договору є по суті вимогою про встановлення обставин та надання їм правової оцінки стосовно вжиття позивачем залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Разом з тим такі обставини підлягають встановленню при виникненні та під час вирішення сторонами спору за вимогами відчужувача щодо примусового виконання обов'язку в натурі або про притягнення набувача до відповідальності за порушення зобов'язання.

Отже, позовна вимога у справі, яка переглядається, фактично є вимогою зобов'язати відповідача вчинити дію на власну користь, яка не відновлює будь-яке порушене право позивача і жодним чином не нівелює негативні наслідки такого порушення.

З огляду на викладене висновок апеляційного суду про відсутність правових підстав для задоволення позову у цій справі є правильним.

**9. ПОСТАНОВА ВС ВІД 30.09.2020 У СПРАВІ № 219/8732/16-Ц
(ПОЗИВАЧ ПРОСИВ ВИЗНАТИ НЕДІЙСНИМ СПАДКОВИЙ
ДОГОВІР НА КВАРТИРУ, ВИТРЕБУВАТИ ІЗ ЧУЖОГО
НЕЗАКОННОГО ВОЛОДІННЯ КВАРТИРУ, СКАСУВАТИ
РІШЕННЯ ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ПРАВ ТА ЇХ
ОБТЯЖЕНЬ ЩОДО ЗАЗНАЧЕНОЇ КВАРТИРИ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/92020965)**

Фактичні обставини справи, встановлені судами

З матеріалів справи вбачається, що згідно зі свідоцтвом про народження серії НОМЕР_2, ОСОБА_1 народився ІНФОРМАЦІЯ_4, у графі батько зазначено — ОСОБА_5, мати — ОСОБА_9.

Із свідоцтва про право власності на житло, виданого управлінням муніципального розвитку Артемівської міської ради від 31 січня 2008 року, та витягу про реєстрацію права власності на нерухоме майно, виданого КП «Артемівське бюро технічної інвентаризації» № 18213782 від 24 березня 2018 року, вбачається, що власником квартири АДРЕСА_1 є ОСОБА_5.

Установлено, що 03 червня 2016 року між ОСОБА_5 та ОСОБА_2 укладено спадковий договір, який посвідчено приватним нотаріусом Бахмутського МНО Донецької області Полежаєвою Г. М., зареєстрованим у реєстрі за № 1069, відповідно до якого відповідач набуває право власності на квартиру АДРЕСА_1, після смерті відчужувача ОСОБА_5 та належного виконання умов договору і державної реєстрації права власності на зазначене в договорі майно.

Згідно зі свідоцтвом про смерть, ОСОБА_5 помер ІНФОРМАЦІЯ_2. З довідки про причину смерті вбачається, що ОСОБА_5 помер від хронічної судинно-мозкової недостатності, церебрального атеросклерозу.

За договором купівлі-продажу квартири від 28 липня 2016 року ОСОБА_2 продала, а ОСОБА_4 купила, квартиру АДРЕСА_1. Цей договір посвідчено приватним нотаріусом Бахмутського МНО Донецької області Полежаєвою Г. М. та зареєстровано в реєстрі за № 1575.

Із висновку судово-психіатричної експертизи від 05 травня 2017 року № 30, складеного судово-психіатричним експертним відділенням КЛПУ «Обласна психіатрична лікарня м. Слов'янська»,

убачається, що комісія установила, що ОСОБА_5, 1937 року народження, на період укладення спадкового договору на квартиру від 03 червня 2016 року страждав органічним розладом особистості судинного генезу (гіпертонічна хвороба, церебросклероз, дисциркуляторна енцефалопатія, хронічна судинно-мозкова недостатність з інтелектуально-мнестичних зниженням, що досягає ступеня недоумства). У зв'язку з викладеним за своїм психічним станом на період складання спадкового договору на квартиру від 03 червня 2016 року він не міг розуміти значення своїх дій та керувати ними.

Ухвалою суду від 03 листопада 2017 року у справі призначено повторну посмертну амбулаторну судово-психіатричну експертизу у відношенні ОСОБА_5.

У висновку судово-психіатричної експертизи від 28 грудня 2017 року № 33, складеному КЗ «Дніпропетровська клінічна психіатрична лікарня», зазначено, що визначити психічний стан і вирішити експертні питання щодо ОСОБА_5 на період часу, що цікавить суд, тобто на момент укладення спадкового договору на квартиру від 03 червня 2016 року, немає можливості у зв'язку з малоінформативністю відомостей про його психічний стан, які містяться у медичній документації, та суперечливістю показів свідків про його психічний стан на той період часу.

Із копії спадкової справи після смерті ОСОБА_2, яка померла ІНФОРМАЦІЯ_3, наданої приватним нотаріусом Бахмутського районного нотаріального округу Головного територіального управління юстиції у Донецькій області Сабіною Л. В. від 28 травня 2019 року за № 193/01-16, убачається, що із заявою про прийняття спадщини до приватного нотаріуса Бахмутського районного нотаріального округу звернулася онука ОСОБА_2 – ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_5.

Рішенням суду першої інстанції провадження у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_4 про визнання недійсним спадкового договору на квартиру, в частині позовних вимог ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання недійсним спадкового договору на квартиру закрито; позовні вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_4 про визнання недійсним спадкового договору на квартиру задоволено; визнано недійсним спадковий договір на квартиру АДРЕСА_1 від 03 червня 2016 року, укладений ОСОБА_5 із ОСОБА_2 та посвідчений приватним нотаріусом Бахмутського МНО

Полежаєвою Г. М., зареєстрований у реєстрі за № 1069; витребувано із чужого незаконного володіння ОСОБА_4 квартиру АДРЕСА_1; скасовано рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяження, індексний номер: 30687719 від 28 липня 2016 року щодо зазначеної квартири (державний реєстратор приватний нотаріус Бахмутського МНО Полежаєва Г. М.); вирішено питання про розподіл судових витрат.

Закриваючи провадження у справі, суд першої інстанції виходив з того, що згідно з відповіддю нотаріуса від 26 вересня 2018 року, згідно з даними Реєстру спадкових справ спадкова справа на майно ОСОБА_2, яка померла ІНФОРМАЦІЯ_3, не відкривалася, тобто ніхто не звертався до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, тому керуючись п. 7 частини першої ст. 255 ЦПК України, суд зактив провадження у справі в частині вимог ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання недійсним спадкового договору на квартиру.

Задовольняючи позов ОСОБА_1 до ОСОБА_4 про визнання недійсним спадкового договору на квартиру суд першої інстанції виходив з того, що станом на 03 червня 2016 року ОСОБА_5 страждав хворобою, яка не дозволяла йому усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними належним чином. Зазначене підтверджується поясненнями свідків, та вказані факти узгоджуються з висновком судово-психіатричної експертизи, яка була проведена (щодо стану ОСОБА_5 станом на 03 червня 2016 року) на підставі пояснень свідків і матеріалів справи, у тому числі медичної документації.

Апеляційний суд апеляційну скаргу ОСОБА_4 задовольнив частково; рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким позовні вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_2, правонаступником якої є ОСОБА_3, ОСОБА_4 задоволено; визнано недійсним спадковий договір на квартиру АДРЕСА_1, укладений між ОСОБА_5 та ОСОБА_2, посвідчений приватним нотаріусом Бахмутського МНО Полежаєвою Г. М., зареєстрований у реєстрі за № 1069; скасовано рішення про реєстрацію спадкового договору в Спадковому реєстрі, № витягу 44072092 від 03 червня 2016 року, номер у Спадковому реєстрі 59057779; витребувано із чужого незаконного володіння ОСОБА_4 квартиру, набуту нею на підставі договору купівлі-продажу квартири від 28 липня 2016 року, посвідченого приватним нотаріусом Бахмутського нотаріального округу

Донецької області Полежаєвою Г. М., реєстраційний номер 1575, яка знаходиться за адресою: АДРЕСА_2; скасовано рішення про державну реєстрацію прав ОСОБА_4 на квартиру АДРЕСА_1, реєстраційний номер 938603914103 від 28 липня 2016 року, індексний номер: 30687719; стягнуто із ОСОБА_3 на користь ОСОБА_4 вартість квартири АДРЕСА_1 в розмірі 111 000,00 грн; вирішено питання про розподіл судових витрат.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що з копії спадкової справи після смерті ОСОБА_2, яка померла ІНФОРМАЦІЯ_3, наданої приватним нотаріусом Бахмутського районного нотаріального округу Головного територіального управління юстиції у Донецькій області Сабіною Л. В. від 28 травня 2019 року за № 193/01-16 вбачається, що із заявою про прийняття спадщини до приватного нотаріуса Бахмутського районного нотаріального округу звернулася онука ОСОБА_2 – ОСОБА_3. Відповідно до п. 7 частини 1 ст. 255 ЦПК України суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Таким чином, рішення суду першої інстанції у частині закриття провадження у справі підлягає скасуванню.

Апеляційний суд виходив з того, що докази, які містяться в матеріалах справи разом з висновком судово-психіатричної експертизи від 05 травня 2017 року № 30 КЛПУ «Обласна психіатрична лікарня м. Слов'янська», дають підстави вважати, що станом на 03 червня 2016 року ОСОБА_5 страждав хворобою, яка не дозволяла йому усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Мотиви, з яких виходив Верховний Суд, та застосовані норми права

Правила статті 225 ЦК поширюються на ті випадки, коли фізичну особу не визнано недієздатною, однак у момент вчинення правочину особа перебувала в такому стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо). Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд зобов'язаний призначити судово-психіатричну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін. Справи про визнання правочину

недійсним із цих підстав вирішуються з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів.

Правочин може бути визнаний недійсним лише з підстав, визначених законом, та із застосуванням наслідків недійсності, передбачених законом. За змістом ст. 216 ЦК та з огляду на загальні засади цивільного законодавства суд може застосувати з власної ініціативи реституцію як наслідок недійсності оспорюваного правочину.

Частиною першою ст. 30 ЦК України передбачено, що цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Пунктом 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7 передбачено, що спадковий договір може бути визнано недійсним із підстав, визначених нормами глави 16 ЦК України. Вимогу про визнання недійсним спадкового договору може бути заявлено як відчужувачем та набувачем, так і іншою заінтересованою особою. У разі пред'явлення позову особою, яка не є стороною спадкового договору, необхідно перевіряти, які права та охоронювані законом інтереси цієї особи порушено.

Відповідно до ст. 387 ЦК України власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Частиною 1 ст. 388 ЦК України передбачено, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадено у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Як вбачається зі ст. 396 ЦК України, особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 цього Кодексу.

Доводи касаційної скарги про те, що спадкодавець міг усвідомлювати свої дії у момент посвідчення спірного заповіту, не узгоджуються з матеріалами справи та зводяться до переоцінки доказів у справі.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» незалежно від виду судочинства та підстави проведення експертизи судовий експерт зобов'язаний провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок.

Пунктом 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» передбачено, що у випадках, коли в справі щодо одного й того ж предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження.

Відповідно до частини 2 ст. 80 ЦПК України питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку про те, що докази, які містяться в матеріалах справи разом з висновком судово-психіатричної експертизи від 05 травня 2017 року № 30 КЛПУ «Обласна психіатрична лікарня м. Слов'янська», дають підстави вважати, що станом на 03 червня 2016 року ОСОБА_5 страждав хворобою, яка не дозволяла йому усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

У касаційній скарзі відповідач посилається на те, що апеляційний суд вийшов за межі позовних вимог, оскільки позивачем вимоги про скасування рішення про реєстрацію спадкового договору у спадковому реєстрі не заявлялося.

Суд касаційної інстанції відхиляє доводи касаційної скарги про вихід апеляційним судом за межі позовних вимог, оскільки, вирішуючи справи за позовами про визнання питання про наявність або відсутність тих чи інших правовідносин, суд при задоволенні позову зобов'язаний, у необхідних випадках, зазначити у резолютивній частині рішення і про ті правові наслідки, які тягне за собою таке визнання (наприклад, про анулювання актового запису про реєстрацію шлюбу в разі визнання його недійсним, анулювання

свідцтва про право власності в разі задоволення позову про вилучення майна від добросовісного набувача тощо).

Оскільки доводи касаційної скарги не спростовують правильність висновків суду апеляційної інстанції, касаційну скаргу слід залишити без задоволення, а оскаржувану постанову апеляційного суду — без змін.

**10. ПОСТАНОВА ВС ВІД 23.11.2020 У СПРАВІ № 564/308/18
(ПРО ВИЗНАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ)
(URL: reyestr.court.gov.ua/Review/93081563)**

Обставини, встановлені в рішеннях судів першої та апеляційної інстанцій

Із 17 серпня 2006 року ОСОБА_1 та ОСОБА_3 перебували у зареєстрованому шлюбі, який розірвано рішенням Костопільського районного суду Рівненської області від 22 січня 2018 року у справі № 564/975/17.

ОСОБА_1 та його колишній дружині ОСОБА_3 на праві спільної сумісної власності належить будинок із надвірними будівлями за адресою: АДРЕСА_1.

ОСОБА_1 та ОСОБА_3 08 травня 2013 року уклали спадковий договір із ОСОБА_2, за умовами якого ОСОБА_2 зобов'язалася виконувати передбачені в ньому розпорядження ОСОБА_1 і ОСОБА_3 та після їхньої смерті мала набути право власності на належний їм житловий будинок та земельну ділянку, розташовані у АДРЕСА_1.

Відповідно до розділу 2 «Обов'язки набувача» укладеного договору ОСОБА_2 взяла на себе такі зобов'язання: виконувати поточний ремонт жилого будинку з надвірними будівлями; протягом весняно-осіннього періоду власними силами або за допомогою залучених осіб обробляти земельну ділянку, яка є предметом цього договору; відвідувати відчужувачів не рідше двох разів на місяць. У разі смерті відчужувачів набувач зобов'язана: організувати поховання відчужувачів та влаштувати поминки; після спливу одного року з дня смерті відчужувачів встановити на їх могилі пам'ятник та відзначити роковини їх смерті.

Згідно з пунктом 3.1 право власності на майно, що є предметом договору, у набувача виникає у разі смерті відчужувачів.

Позиція позивача: позовні вимоги обґрунтовувалися тим, що між ним, його дружиною ОСОБА_3 як відчужувачами та ОСОБА_2 як набувачем 08 травня 2013 року укладений спадковий договір, зареєстрований у реєстрі за № 798, посвідчений приватним нотаріусом Костопільського районного нотаріального округу Дідовець А. Г., за умовами якого ОСОБА_2 набуває право власності на житловий будинок із надвірними будівлями та земельну ділянку, надану для їх обслуговування, що знаходяться у АДРЕСА_1, після смерті відчужувачів. Вважав, що підписаний ним договір є договором довічного утримання, за умовами якого після їхньої смерті все їхнє майно перейде у власність дочки його дружини, яка буде їх доглядати до смерті. Стверджував, що йому нічого не було відомо про умови та правові наслідки правочину, оскільки він був упевнений, що підписує саме договір довічного утримання, тобто він під час укладення оспорюваного правочину помилився щодо природи такого правочину. Відносини з дружиною та її дочкою погіршилися, останні створили незадовільні умови проживання, чинять перешкоди у користуванні власністю.

Рішення суду першої інстанції: позов ОСОБА_1 задоволено. Визнано недійсним спадковий договір від 08 травня 2013 року, укладений між ОСОБА_1, ОСОБА_3 та ОСОБА_2, посвідчений приватним нотаріусом Костопільського районного нотаріального округу Дідовець А. Г., зареєстрований у реєстрі за № 798, у частині, укладеній між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, та знято заборону на відчуження належної ОСОБА_1 частини будинку з надвірними будівлями, які знаходяться у АДРЕСА_1, вчинену приватним нотаріусом Костопільського районного нотаріального округу Дідовець А. Г. і зареєстровану в реєстрі за № 799, у реєстрі заборон за № 3. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Рішення суду першої інстанції обґрунтовувалося тим, що під час укладення оспорюваного спадкового договору волевиявлення ОСОБА_1 не відповідало його внутрішній волі та не було спрямоване на реальне настання правових наслідків, обумовлених спадковим договором. Позивач помилився щодо природи правочину, оскільки вважав, що підписує разом зі своєю дружиною договір довічного утримання.

Апеляційний суд задовольнив апеляційні скарги ОСОБА_2, подану адвокатом Євгеюк О. Є., ОСОБА_3, приватного нотаріуса Костопільського районного нотаріального округу Дідовець А. Г.: рішення суду першої інстанції скасовано. У задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено. Вирішено питання розподілу судових витрат.

Постанова апеляційного суду обґрунтовувалася тим, що на час укладання спадкового договору позивачу виповнилося 62 роки, він є грамотною особою, доказів, які підтверджували б наявність обставин, що обмежували позивача у можливості розуміти значення і умови договорів, а також потребу у зв'язку з віком чи станом здоров'я у догляді й сторонній допомозі, обману її відповідачами, до суду не подано. Відсутні й докази, що б підтверджували наявність потреби у матеріальній допомозі, пов'язаної з хворобою чи іншими обставинами, що виникли у позивача чи у його сім'ї. Суд відхилив доводи позивача про те, що в силу свого похилого віку та потреби у матеріальній допомозі він бажав укласти з відповідачем договір довічного утримання та вважав, що укладає саме цей правочин. Такі міркування спростовуються зібраними у справі доказами, зокрема, змістом укладеного між сторонами договору, показаннями нотаріуса. У матеріалах справи відсутні будь-які інші докази, які підтверджують укладення саме договору довічного утримання між сторонами (показання свідків тощо).

Позиція Верховного Суду

Якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, установлених законом (частина перша ст. 229 ЦК України).

Відповідно до ст. 229 — 233 ЦК України правочин, вчинений під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною або внаслідок впливу тяжкої обставини, є оспорюваним. Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину (ст. 229 ЦК України), мають

існувати саме на момент вчинення правочину. Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка дійсно була і має істотне значення. Помилка внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не може бути підставою для визнання правочину недійсним.

Верховний Суд України у постанові від 16.03.2016 у справі № 6-93цс16 сформулював висновок, згідно з яким особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести на підставі належних і допустимих доказів, у тому числі пояснень сторін і письмових доказів, наявність обставин, які засвідчують існування помилки, неправильне сприйняття нею фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, і що ця помилка дійсно мала місце і вона має істотне значення. Такими обставинами є: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Отже, наявність чи відсутність помилки — неправильного сприйняття позивачем фактичних обставин правочину, що вплинуло на волевиявлення особи під час укладення спадкового договору замість договору довічного утримання, — суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного спадкового договору та роз'яснення нотаріусом суті договору, а й за такими обставинами, як вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі.

Лише у разі встановлення цих обставин правила частини першої ст. 229 та ст. 203 і 1302 ЦК України у сукупності вважаються правильно застосованими.

Верховний Суд погоджується з висновками суду апеляційної інстанції про відсутність підстав для задоволення позову з огляду на таке.

Зокрема, Верховний Суд погоджується з висновками суду апеляційної інстанції про відмову у задоволенні позову, оскільки ОСО-БА_1 не довів, що на момент укладення оспорюваного спадкового договору він помилявся щодо правової природи укладеного ним

правочину та існували обставини, які зумовлюють визнання його недійсним, оскільки, укладаючи цей договір, він усвідомлював його істотні умови і правові наслідки його укладення. Зміна свого рішення або ставлення до його наслідків у результаті переусвідомлення його значення для себе, що настали у майбутньому, тобто після укладення такого правочину, не повинні створювати уявлення про наявність такої помилки станом на момент укладення оспорюваного правочину. Суд виходить з того, що підстави недійсності правочину повинні існувати саме на момент його укладення, усі сумніви та зміна намірів і ставлення до укладеного правочину, що виникли після моменту укладення, не впливають на його дійсність, а можуть слугувати виключно підставами для його розірвання, якщо це передбачено законом для такої правової ситуації.

Установивши, що ОСОБА_1 не надав належних та допустимих доказів на підтвердження своїх позовних вимог, зокрема, що на час укладення оспорюваного спадкового договору він мав намір укласти договір довічного утримання, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відсутність підстав для визнання його недійсним за ст. 229 ЦК України, що відповідає правому висновку, викладеному у постанові Верховного Суду України від 16 березня 2016 року у справі № 6-93цс16.

Правильним є висновок про відсутність у справі належних і допустимих доказів на підтвердження існування під час укладення оспорюваного спадкового договору помилки, а саме неправильного сприйняття ОСОБА_1 фактичних обставин правочину, що вплинуло на формування його намірів та його волевиявлення.

За встановлених фактичних обставин справи Верховний Суд дійшов висновку, що ОСОБА_1 змінив наміри щодо розпорядження належним йому майном на випадок своєї смерті після укладення спадкового договору, що не може свідчити про помилку щодо правової природи договору під час укладення такого правочину. Заявник під час розгляду справи у судах першої та апеляційної інстанцій не довів належними та допустимими доказами, що, укладаючи спадковий договір, вважав, що ним укладено договір довічного утримання, з позовом про визнання його недійсним звернувся лише у 2018 році, за спливом чотирьох років після укладення оспорюваного правочину.

Судами встановлено, що на момент укладення зазначеного договору позивач був працездатною особою віком 62 років, не мав хронічних чи інших тяжких захворювань, які б давали підстави для надання йому утримання.

Верховний Суд, застосувавши презумпцію правомірності правочину, не спростовану позивачем у справі, та принцип свободи договору як загальну засаду цивільного законодавства, належним чином визначивши і розподіливши тягар доведення у цій справі, встановив, що оскаржуване рішення суду апеляційної інстанції ухвалене з додержанням норм матеріального та процесуального права, а доводи касаційної скарги висновків суду не спростовують, на законність ухваленого рішення не впливають. Інші доводи заявника спрямовані на зміну оцінки доказів, здійсненої судами, що перебуває поза межами повноважень суду касаційної інстанції та не може бути здійснене цим судом під час перегляду оскаржуваних судових рішень. Повноваження суду касаційної інстанції стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду (§ 42 рішення Європейського суду з прав людини від 03 квітня 2008 року у справі «Пономарьов проти України», заява № 3236/03).

Доводи касаційної скарги про те, що апеляційний суд не врахував показання свідків, також відхилені Верховним Судом, оскільки апеляційний суд здійснив системний аналіз та оцінку зібраних у справі належних та допустимих доказів, у тому числі і показань свідків.

Твердження заявника про те, що він не був власником земельної ділянки площею 0,0622 га, що є предметом договору та належить на праві приватної власності ОСОБА_3, не може бути підставою для визнання оспорюваного договору недійсним, оскільки стороною договору є також відчужувач ОСОБА_3.

Верховний Суд враховує, що переважно доводи заявника стосуються зміни оцінки тих доказів, оцінку яких здійснено судами першої та апеляційної інстанцій. Проте доводи касаційної скарги, що полягають у переоцінці доказів, не підлягають врахуванню, оскільки згідно з положеннями ст. 400 ЦПК України такі процесуальні дії не належать до повноважень суду касаційної інстанції.

Підсумовуючи, Верховний Суд констатує, що доводи касаційної скарги ОСОБА_1 не спростовують висновків суду апеляційної інстанції та не дають підстав вважати, що апеляційним судом порушено норми процесуального права чи неправильно застосовано норми матеріального права, що призвели до ухвалення у справі незаконного та необґрунтованого рішення.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

- Постанова Верховного Суду від 10.07.2020 року у справі № 524/5880/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/90349687.
- Постанова Верховного Суду від 20.05.2020 року у справі № 636/2927/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/89621385.
- Постанова Верховного Суду від 07.07.2021 року у справі № 438/558/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/98368101.
- Постанова Верховного Суду від 19.03.2020 року у справі № 692/86/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/88337461.
- Постанова Верховного Суду від 07.04.2021 року у справі № 280/1380/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/96243502.
- Постанова Верховного Суду від 15.09.2020 року у справі № 209/3295/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/91643742.
- Постанова Верховного Суду від 16.06.2020 року у справі № 280/1356/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/89872355.
- Постанова Верховного Суду від 16.01.2021 року у справі № 524/8631/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/94328440.
- Постанова Верховного Суду від 30.09.2020 року у справі № 219/8732/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/92020965.
- Постанова Верховного Суду від 23.11.2020 року у справі № 564/308/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/9308156.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**СПАДКОВІ СПОРИ У РАЗІ СМЕРТІ
ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ:
ЯК ЗАХИСТИТИ ІНТЕРЕСИ КЛІЄНТА?**

Авторський колектив:

Ганна Гаро
Людмила Гриценко
Олексій Мотилюк
Вікторія Сандулєєва
Тамара Денисова
Ольга Серишева
Оксана Вікенфельд
Тетяна Жидачек

Редактор *М. Ковтун*
Коректори *О. Тютюнник, О. Яіцький*
Набір *О. Тютюнник*
Комп'ютерна верстка *Є. Буданцев*

ТОВ «Фактор-Медіа»,
вул. Сумська, 106а, м. Харків, 61002.
Тел. (057) 76-500-76.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 06.08.2020 р., серія ДК № 7123.

